

ԱՐԱ ԹԱԴԵՎՈՍՅԱՆ
ԼՈՒՍԻՆԵ ՂԱՐԻՔՅԱՆ

ՎԱՆՈՆ ՈՒ ՎԱԶԳԵՆԸ

Երկու ընկերոջ կյանքն ու ողբերգությունը

ԵՐԵՎԱՆ
2024

Բովանդակություն

Նախաբան	6
Մաս I. Սկիզբը	10
Մաս II. Շարժումն ու պատերազմը	37
Մաս III. Հաղթանակն ու պառակտման սկիզբը	64
Մաս IV. Առաջին հակասությունները	75
Մաս V. «Չարաբաստիկ» ընտրությունները	93
Մաս VI. Հետդարձի ծանապարհ այլևս չկա	118
Մաս VII. Տեր-Պետրոսյանի հրաժարականը	144
Մաս VIII. Վանոն հեռանում է (որպեսզի վերադառնա)	164
Մաս IX. «Հոկտեմբերի 27»-ը	174
Մաս X. «Դրանք բոլորովին տարբեր մարդիկ են»	192
Մաս XI. «Իրենց հետ սեղան նստելը իրադարձություն էր»	197
Մաս XII. «Ստորությունը»	200
Վերջաբան	202
Երախտիքի խոսքեր	207

Վրեժ Իսրայելյանին

ՆԱԽԱԲԱՆ

«2021 թվականի դեկտեմբերի 4-ին՝ մահից 51 օր ու Հայաստանը լքելուց 21 տարի անց, Վանո Սիրադեղյանը վերադարձավ Կոթի»:

Այսպես էր ավարտվում Լուսինե Ղարիբյանի «Կոթիում՝ մենակ. Վանոյի շիրիմը բլրի լանջին» հոդվածը, որը 2021 թ. դեկտեմբերի 6-ին հրապարակվեց Mediamax.am կայքում: Լուսինեն և վավերագրող լուսանկարիչ Վաղինակ Ղազարյանը Վանո Սիրադեղյանի հուղարկավորությունից մեկ օր առաջ մեկնել էին Նրա հարազատ գյուղը և մի ամբողջ օր անցկացրել համազրուցացիների ու բարեկամների հետ:

Հոդվածի հրապարակումից մի քանի օր անց հանդիպել էի «Վերնատուն» հրատարակչության տնօրեն Ներսես Տևր-Վարդանյանի հետ: Խոսում էինք այն մասին, որ Հայաստանի Նորագույն պատմության վերաբերյալ չափազանց քիչ գրքեր կան, ու հենց այդ պահին մի միտք կայծակեց իմ գլխում. պետք է գիրք գրել Վանո Սիրադեղյանի և Վազգեն Սարգսյանի մասին:

Մեծ պատասխանատվությամբ և նույնիսկ վախով եմ վերաբերվել այդ գաղափարի կյանքի կոչմանը: Հասկանում էի և հասկանում եմ, որ մեզ չի հաջողվելու պարզել ամբողջ ծշմարտությունը (գոնե այն պատճառով, որ յուրաքանչյուրն իր ծշմարտությունն ունի), գտնել բոլոր հարցերի պատասխանները կամ երաշխավորել գտնված պատասխանների անվրեպությունը:

Մյուս կողմից՝ մտածում էի, որ այսօր մեր 20-25 տարեկան հայրենակիցները (առավել ևս՝ ավելի երիտասարդները), գրեթե ոչինչ չգիտեն երրորդ հանրապետության հիմնադիր հայրերի մասին՝ ո՛չ Նրանց արժանիքների, ո՛չ թևությունների: Վանո Սիրադեղյանի և Վազգեն Սարգսյանի մասին Նրանց պատկերացումները լավագույն դեպքում հիմնված են առասպելական կամ կիսաառասպելական պատումների վրա, որոնք պատմությունը խեղաթյուրելու լավագույն

միջոցներից են:

Եթե չլինեին 2020 թվականի պատերազմն ու մեր պարտությունը, թերևս չէր ծնվի այս գիրքը գրելու գաղափարը: Այդ պարտությունը փլուզեց այն աշխարհը, որում ես ապրում էի գրեթե 30 տարի: 2020 թվականի նոյեմբերի 9-ից հետո շատ եմ մտածել կատարվածի խորքային պատճառների մասին: Մտածել եմ նաև այն մասին, որ եթե չլինեի Վազգեն Սարգսյանի և Վանո Սիրադեղյանի միջև տրոհումը, գուցե չլինեի նաև 2020 թվականի պատերազմը: Եվ գուցե Հայաստանը բոլորովին այլ երկիր լինեի, եթե 1995 թվականի Ազգային ժողովի և հատկապես 1996 թվականի Նախագահական ընտրությունները չսասանեին մարդկանց վստահությունը Երրորդ հանրապետության հիմնադիր հայրերի նկատմամբ:

Բայց մենք գիտենք, որ պատմությունը «եթե»-ներ չի սիրում: Դրանց փոխարեն կփորձենք պատմել Վազգեն Սարգսյանի և Վանո Սիրադեղյանի մասին: Նրանց ընկերության, նմանությունների ու տարբերությունների, միմյանց անկեղծ սիրելու և միմյանցից անկեղծ նեղանալու մասին: Նրանց հարաբերությունների և անցած համատեղ ծանապարհի մասին պատմելով՝ կներկայացնենք տարբեր դրվագներ Հայաստանի նորագույն պատմությունից: Գրքում տեղ են գտել նախկինում երբևէ չհրապարակված վկայություններ, սակայն մեր նպատակը սենսացիա կամ ինտրիգ փնտրելը չէր: Հենց դրանց սիրահարները Վազգեն Սարգսյանի և Վանո Սիրադեղյանի կենդանության օրոք ջանք չէին խնայել նրանց հարաբերություններում պառակտման որդը մտցնելու համար:

Այս գիրքը երբեք չէր գրվի և լույս չէր տեսնի, եթե չլինեի իմ գինապից ընկեր, հրաշալի լրագրող Լուսինե Ղարիբյանը: Մենք այս դժվարին ծանապարհն անցել ենք միասին՝ միմյանց ոգևորելով այն պահերին, երբ թվում էր, թե գործը երբեք ավարտին չենք հասնի:

Իսկ գրելիս առաջնորդվել ենք մի սկզբունքով. եթե Վանո Սիրադեղյանը գիրքը կարդալու հնարավորություն ունենար, հանկարծ

չասեր. «Էս ինչ ախմախ բան եք գրել»:

Վանո Սիրադեղյանի և Վազգեն Սարգսյանի հետ շփվել եմ մի քանի անգամ, երբ շատ երիտասարդ էի: Երկու անգամ էլ առիթ եմ ունեցել երկուսի շփման ականատեսը լինելու, որոնցից մեկը՝ հեռակա:

Հեռակա շփումը 1994 թվականի գարնանն էր: Մեր՝ «Մաքսիմում» թերթում «Политик как человек» խորագիր ունեինք (թերթը ռուսալեզու էր), որում քաղաքական գործիչների հետ խոսում էինք ամեն ինչի մասին՝ բացի քաղաքականությունից:

Վանո Սիրադեղյանի մոտ գնալու մտքից շատ էինք հուզվում: Տասնութամյա անփորձ լրագրողներ էինք, իսկ ամենակարող ՆԳ նախարարի մասին լեգենդներ էին շրջում, և չգիտեինք, թե ինչպես է արձագանքելու իրեն «անկեղծացնելու» մեր փորձերին:

Վանո Սիրադեղյանի հետ շփումը պետք է լիներ իմ առաջին հանդիպումը իշխանավորի հետ ու առաջին մուտքը բարձրաստիճան մարդու կաբինետ՝ բառի բուն իմաստով: Նախարարը, սակայն, մեզ շատ ջերմ ու սիրալիր ընդունեց, և 10 րոպե անց մեզ արդեն բավական հանգիստ էինք զգում:

Հարցազրույցի ընթացքում զանգեց հատուկ կապի հեռախոսը: Վանո Սիրադեղյանը վերցրեց խոսափողը, ժպտաց, ասաց՝ Վազգենն է, ու մոտավորապես 2-3 րոպե զրուցեց: Ես ու իմ գործընկեր Աստղիկ Իսաբեկյանը միմյանց նայեցինք, երկուսիս աչքերում էլ նույն «հպարտությունն էր»։ Ներկա ենք «հզորների» խոսակցությանը:

Վանո Սիրադեղյանի հետ հաջորդ շփումս 1996 թվականին էր՝ նախագահական ընտրություններից մոտ մեկ ամիս առաջ: Այդ ժամանակ արդեն «Մոսկովսկիե Նովոստի» շաբաթաթերթի թղթակիցն էի Հայաստանում: Ինձ զանգեց ՆԳՆ մամուլի քարտուղար

Վանուշ Շերմազանյանը և ասաց. «Շեֆը ուզում ա քեզ հարցազրույց տա «Մոսկովսկիե Նովոստի»-ի համար՝ ընտրությունների թեմայով»: Այս դրվագի մասին կկարդաք գրքում:

1997 թվականի հուլիսն էր. մոտ մեկ ամիս էր, ինչ ծառայության էի անցել Պաշտպանության նախարարության «Հայ զինվոր» պաշտոնաթերթում: Մի օր զանգեց «Լրաբեր» հաղորդման տնօրեն Հրայր Զորյանը: Ասաց, որ Ազգային հեռուստատեսության տնօրեն Համլետ Գասպարյանի հետ որոշել են, որ պետք է ՀՀ նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի պատվիրակության հետ մեկնեն Մոսկվա և ռեպորտաժներ պատրաստեն նրա պաշտոնական այցի մասին:

Ասացի, որ զինվորական ծառայության մեջ եմ, և պետք է հրամանատարիս՝ «Հայ զինվոր»-ի գլխավոր խմբագիր Վրեժ Իսրայելյանի հետ խոսեն: Հրայրն ասաց, որ Համլետն այդ հարցը կկարգավորի: Այդպես էլ եղավ:

Նախքան թռիչքի մեկնարկը ինքնաթիռում նստած էինք, երբ ներս մտան Վազգեն Սարգսյանը և Վանո Սիրադեղյանը: Վազգեն Սարգսյանն ինձ տեսավ (այդ ժամանակ անձամբ ծանոթ չէինք, բայց Վրեժ Իսրայելյանն իրեն ասել էր, որ իր մոտ եմ ծառայում), լայն ժպտաց ու դառնալով Վանոյին՝ ասաց.

Նայի, է, էս էլ ա բանակ:

Վանո Սիրադեղյանն անտարբեր նայեց ինձ ու առաջ անցավ:

Մի քանի ամիս անց նորից հայտնվեցի Մոսկվայում՝ դարձյալ Վազգեն Սարգսյանի հետ: Այդ մասին ևս կկարդաք գրքում:

Արա Թադևոսյան

1946 թվական. ծնվում է Վանո Սիրադեղյանը

1946 թվականի նոյեմբերի 13-ին Հայկական ՍՍՀ Նոյեմբերյանի շրջանի Կոթի գյուղում ծնվեց Վանո Սիրադեղյանը:

Այդ տարի Նյու Յորքում բացվեց ՄԱԿ-ի Գլխավոր վեհաժողովի առաջին նստաշրջանը, մահապատժի ենթարկվեցին Գերմանիայի ռազմական հանցագործները, Հերման Հեսսեն գրականության Նոբելյան մրցանակ ստացավ:

1946 թվականին Հայաստանում սկսվեց հայրենադարձության գործընթացը: Հունիսի 23-ին Բեյրութից Բաթում ուղևորվեց «Տրանսիլվանիա» նավը, որը հայրենիք էր բերում առաջին հայերին: Հուլիսի 2-ին հայրենադարձներին մեծ շուքով դիմավորեցին Երևանի երկաթուղային կայարանում:

1946 թ. փետրվարի 1-ին ՀԿԿ կենտկոմի առաջին քարտուղար Գրիգոր Հարությունյանն ընտրողների հետ հանդիպմանն ասում է. «Թուրքիայի կողմից բռնի կերպով զավթված Կարսի, Արդահանի և մյուս հայկական մարզերը վերադարձնելու վերաբերյալ հայերի պահանջը արդարացի պահանջ է: Միութենական կառավարության պաշտպանությամբ մենք կհասնենք մեր օրինական պահանջների բավարարմանը»:

1959 թվական. ծնվում է Վազգեն Սարգսյանը

1959 թվականի մարտի 5-ին Հայկական ՍՍՀ Արարատի շրջանի Արարատ գյուղում ծնվեց Վազգեն Սարգսյանը:

Այդ տարի ԽՍՀՄ ղեկավար Նիկիտա Խրուշչովն առաջին անգամ այցելեց Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ, բրիտանական վերջին զորքերը հեռացան Իրաքից, իսկ Կուբայի ապստամբները գրավեցին

Հավանան:

Հայաստանում 1959 թվականը սկսվեց մեծ տոնակատարություններով. նախորդ տարվա դեկտեմբերի 29-ին հանրապետությունը պարգևատրվել էր Լենինի շքանշանով: 1959 թվականի հունվարին անցկացվեց համամիութենական մարդահամար, որի տվյալներով Խորհրդային Հայաստանում ապրում էր 1 մլն 763 հազար մարդ: Հայերի թիվը 1 552 000 էր կամ բնակչության 88 տոկոսը: Ադրբեջանցիները բնակչության 6.1 տոկոսն էին կազմում՝ 108 հազար:

1988-ից մինչև 1999 և 2021

1988 թվականին, երբ սկսվեց Դարաքաղյան շարժումը, Վանո Սիրադեղյանը 42 տարեկան էր, Վազգեն Սարգսյանը՝ 29:

Վազգեն Սարգսյանը 1990 թվականին հայկական կամավորական ջոկատների հրամանատարն է եղել Երասխի մարտերում: 1990 թվականին ընտրվել է ԳԽ պատգամավոր, զբաղեցրել է Գերագույն խորհրդի Պաշտպանության և Ներքին գործերի մշտական հանձնաժողովի նախագահի պաշտոնը մինչև 1991 թվականի դեկտեմբերը, երբ նշանակվել է պաշտպանության նախարար:

1992 թվականի հոկտեմբերից մինչև 1993 թվականի մարտը Վազգեն Սարգսյանը զբաղեցրել է Հայաստանի նախագահի խորհրդականի պաշտոնը՝ պաշտպանության հարցերի գծով և Հայաստանի սահմանամերձ գոտիներում Հայաստանի նախագահի հատուկ ներկայացուցչի պաշտոնը: 1993 թվականին նշանակվել է Հայաստանի պաշտպանության, Ազգային անվտանգության և Ներքին գործերի գծով պետնախարար: 1995 թվականի հուլիսի 26-ին նշանակվել է պաշտպանության նախարար: 1999 թվականի հունիսին նշանակվել է Հայաստանի Հանրապետության վարչապետ:

Վազգեն Սարգսյանը սպանվել է 1999 թվականի հոկտեմբերի 27-ին 40 տարեկանում:

Վանո Սիրադեղյանը 1990-1991 թվականներին եղել է Հայաստանի անտառտնտեսության վարչության պետ, 1990-1992 թվականներին Հայաստանի Գերագույն խորհրդի պատգամավոր էր թիվ 13 ընտրատարածքից: 1991-1992-ին եղել է Հայաստանի Նախագահի ներքին քաղաքականության և սոցիալական հարցերի խորհրդական: 1992-1996 թվականներին՝ Հայաստանի ներքին գործերի նախարարն էր, 1996-1998 թվականներին՝ Երևանի քաղաքապետը:

2000 թվականին 54-ամյա Վանո Սիրադեղյանն ընդմիջտ հեռացել է Հայաստանից: Նա մահացել է 2021 թվականի հոկտեմբերի 15-ին տարագրության մեջ:

Չարենցի 90-ամյակն ու «Արձագանք» ստուդիան

1987 թվականին Հայաստանում մեծ շուքով նշում էին եղիշե Չարենցի ծննդյան 90-ամյակը: Տոնակատարությունների պետական հանձնաժողովը գլխավորում էր Հայաստանի Կոմունիստական կուսակցության Կենտրոնական կոմիտեի առաջին քարտուղար Կարեն Դեմիրճյանը: Հունիսի 5-ին Օպերայի և բալետի ազգային ակադեմիական թատրոնի դահլիճում կայացած հանդիսավոր երեկոյի իր ելույթում Դեմիրճյանը նշում էր, որ «Չարենցը փոթորկահույզ դարի մեծ բանաստեղծն էր»:

«Այսօր, երբ վերակառուցման ու արագացման կուսակցության վարած կուրսը բառացիորեն փոթորկել է սովետական հասարակության բոլոր խավերին, Չարենցը նորից մարտական շարքում է», - ասում էր Խորհրդային Հայաստանի ղեկավարը:

Հունիսին լույս տեսած «Գարուն» ամսագրի 6-րդ համարն ազդարարում էր, որ «Արձագանք» գրական ստուդիան երկար ընդմիջումից հետո վերսկսում է իր գործունեությունը: Նպատակը ժամանակակից պոեզիայի և արձակի խնդիրներին, երիտասարդ գրողների ստեղծագործություններին անդրադարձնալն էր:

Քննադատ Գրիգոր Հակոբյանը «Ինքնահաստատում» հոդվածում գրում էր.

«Վանո Սիրադեղյանի, Ռոլանդ Շառոյանի, Վազգեն Սարգսյանի, Վարուժան Այվազյանի և Հակոբ Սողոմոնյանի ստեղծագործությունները ամենից առաջ և՛ տեսական, և՛ գործնական առումով հետաքրքրություն են հարուցում ընդհանուր խնդրադրությամբ:

Այս հեղինակները յուրացումների, ուսումնառության, սեփական ասելիքը պարզաբանելու, հստակելու, նպատակները որոշակիացնելու ճանապարհ են անցել ու դեռ պիտի անցնեն: Եվ ինչպես ամեն մի ինքնահաստատում, այնպես էլ այս դեպքում բնական են ստուգումներն ու որոնումները, բացասումներն ու ծախողումները, հաջողությունները և սեփական գեղարվեստական աշխարհի հայտնաբերումները:

Եվ եթե Վարուժան Այվազյանը, Վազգեն Սարգսյանը և Հակոբ Սողոմոնյանը զբաղված են իրենց ասելիքի հստակեցմամբ, գեղարվեստական սեփական տարածքը ճշգրտելու փնտրտուրով, ապա Ռոլանդ Շառոյանը և հատկապես Վանո Սիրադեղյանը հետևողականորեն կենտրոնանում են, խորանում իրենց գեղարվեստական աշխարհում՝ ստեղծագործական որոնումները գերազանցապես տեղակայելով հենց այս սահմաններում», - գրում էր հեղինակը:

Վանո Սիրադեղյանի գրականությանը նվիրված հատվածում հեղինակը՝ Գրիգոր Հակոբյանը, նշում էր.

«Այսօրվա երիտասարդական արձակի խնդրադրության առանձնահատկություններին անդրադառնալիս, ամենատարբեր տեսանկյունները քննելիս, դրանց ներքին զարգացման գեղարվեստական հիմնավոր խտացումները, արդեն, ընթերցողական մակարդակում Վանո Սիրադեղյանի պատմվածքներում նկատվում են: Եթե նրա հերոսը մեր ժամանակակիցն է, նրա առտնին փոքր

ու մեծ հոգսերը, սովորական, կենցաղային, պայմանականորեն անվանենք՝ աննշան միջադեպերը, ինչպես «Քթից բերեցին» պատմվածքում, ապա Վանոյի ստեղծագործական խառնվածքը ի զորու է հայտնաբերել փոքրիկ, աննշան դիպվածի էությունը և հավիւր պատշաճի մատուցել»:

Գրիգոր Հակոբյանն անդրադառնում էր նաև Վազգեն Սարգսյանի «Հացի փորձություն» ժողովածուի «Ապտակ», «Առաջին անգամ» պատմվածքներին և «Կրուիզին», որը լույս էր տեսել «Գարուն»-ի 1987 թվականի մայիսյան համարում:

««Առաջին անգամ» պատմվածքը դեռահասի առաջին լուրջ հիասթափության, նրա երազանքների ու վիրական ցանկությունների, դրանք անհոգի և աննկարագիր մարդկանց կողմից «սրբագրվելու» մասին է:

Վազգենն անշուշտ փորձում է հուզող, պրոբլեմատիկ խնդիրների պատասխանը գտնել այս պատմվածքով, - գրում է Գրիգոր Հակոբյանը: - Փորձում է արժեքների կորստյան ակունքների գոյավորման պատճառաբանվածությունը գեղաձևել: Թեման նոր չէ, այս տիպի բազմաթիվ ստեղծագործություններ, դասական ակնարկներ են գրվել: Վազգենը հավանաբար ինքն իր մեջ մի քիչ երկար պետք է մշակեր այս նյութը՝ խուսափելու համար անհամոզիչ պատկերներից, կերպարների հպանցիկությունից և վերջաբանի՝ հայտարարության նմանփող բնույթից»:

Քննադատը հանգամանորեն վերլուծում էր նաև Վազգեն Սարգսյանի «Ապտակ» պատմվածքը՝ այս դեպքում ստեղծագործությունը դասելով «երիտասարդ արձակագրի անուրանալի հաջողությունների» շարքին:

«Հոգ չէ, որ ստեղծագործության «նովելային վերջաբանը» արհեստական է, վարիչի և Ալլա Բորիսովնայի կապը չի պատճառաբանվում ստեղծագործության տրամաբանությունից,

կարևորը ստեղծագործական կենտրոնացման, ասելիքի հստակ պատկերացման և մատուցման համապատասխան ծնի համոզիչ ընտրության պարագան է»,- այս դիտարկմամբ էր քննադատն ավարտում իր հոդվածը:

Արձակագիր, դրամատուրգ Կարինե Խողիկյանը, որն այս հրապարակումից մոտավորապես երկու տարի անց աշխատանքի էր անցնելու «Գարուն»-ի հրապարակախոսության բաժնում՝ դառնալով Վազգեն Սարգսյանի օգնականը, բոլորովին այլ կարծիք ուներ «Ապտակի» մասին, որն անկեղծորեն հայտնել էր հեղինակին.

«Տվել էր, որ իր պատմվածքները կարդամ: Մի հերոսուհի ուներ, որի անունը Ալլա Բորիսովնա էր: Ասացի՝ էս ինչ մելոդրամա է, էս ինչ ռաբիսություն է: Վազգենն էլ թե՛ ժամանակին Ալլա Պուգաչովային էի սիրահարված, էդ հովերով էի գրել: Կարդացել էի նաև նրա «Աշուն, հայկական բակը», որ փոքրիկ գործ է, բայց այնքան լավ էր հայկական կյանքը նկարագրում: Երբ այդ մասին ասացի, այնքան երջանիկ էր: Ինքը և քննադատությունն էր ընդունում, և գովասանքը»:

Գրիգոր Հակոբյանն իր «Ինքնահաստատում» հոդվածում այսպիսի դիտարկում է անում Վազգեն Սարգսյանի պատմվածքների, մասնավորապես՝ կերպարաստեղծման առանձնահատկության շուրջ.

«Վազգենի հերոսներն այնքան ֆրագմենտար են, հպանցիկ (օրինակ՝ «Կրուիզ» պատմվածքում Սարուխանի ժուլետը, Սուբիասը), որ շատ հաճախ նրա գործերում թերի, կիսատ մնալու տպավորություն են թողնում: Այդ իսկ պատճառով նրա կոլիզիաները շատ հաճախ դառնում են ինքնանպատակ, անորոշ: «Կրուիզ» պատմվածքի ժուլետ-Ջուլիայի և Սուբիասի բախումների և հաշտությունների շարանից չես կարողանում պարզաբանել ո՛չ պատճառները, ո՛չ հետևանքները, որովհետև դրանք դեռ իր՝ Վազգենի համար հստակ պարզված չեն»:

«Խոսքային միավորների կիրառման այլաբանական միանշանակությունը»

Քսանվեցամյա Վազգեն Սարգսյանի առաջին գիրքը լույս էր տեսել 1986 թվականին, երբ նա արդեն գլխավորում էր «Գարուն»-ի հրապարակախոսության բաժինը: Սակայն այդ փաստն ամենևին էլ կաշկանդում քննադատներին:

«Արձագանք» ստուդիայի շրջանակում Գուրգեն Գասպարյանն առանձին անդրադարձ էր կատարել Վազգեն Սարգսյանի՝ «Հացի փորձություն» ժողովածուին, որում մասնավորապես ձևակերպում էր երիտասարդ գրողի գեղագիտական սկզբունքներից մեկը.

«Պատումի միագծության և հեղինակի բարոյական կողմնորոշման արդյունքն է խոսքային միավորների կիրառման այլաբանական միանշանակությունը. մի բան, որ տվյալ ժողովածուում Սարգսյանի գրելակերպի հիմնական հատկանիշն է»:

Ըստ Գուրգեն Գասպարյանի՝ «նշված հնարանքի բազմակի և հաճախադեպ կիրառությունների հետևանքով թուլանում է Սարգսյանի ստեղծագործությունների հետաքրքրականության չափը, ինչքան էլ որ հեղինակը ձգտում է սյուժեի անսպասելի բեկումների միջոցով (ի հաշիվ «անհավանական» դրվագների ներմուծման) լարված պահել պատումի ընթացքը»:

1987 թվականին «Գարուն»-ի «Արձագանք» ստուդիայի աշխատանքները դեկավարում էր բանասիրական գիտությունների դոկտոր Դավիթ Գասպարյանը: Նրա հետ հանդիպեցինք 36 տարի անց՝ 2023 թվականին:

«Վազգեն Սարգսյանը ֆիզկուլտուրայի ինստիտուտն ավարտած պինդ, առողջ, ամուր տղա էր, պատմվածքներ էր գրում,- հիշում է Դավիթ Գասպարյանը:- Այդ պատմվածքները ձեռքին՝ եկավ «Գարուն» ամսագիր, մի քանիսը տպագրվեցին, նաև աշխատանքի

հրավիրեցին: Այդ ժամանակ ես աշխատում էի Գրականության
ինստիտուտում. այն շենքի երրորդ հարկում էր, «Գարուն»-ը՝
չորրորդ: Այնտեղ ենք ծանոթացել, մտերմացել:

Դավիթ Գասպարյանը, անտեսելով «քաղաքական կոռեկտությունը»,
փաստում է, որ «երևանյան գրական տեսակներ կային, որ վերածվում
էին «բոմժերի»». Նստեն, սրա հաշվին մի բաժակ սուրճ խմեն, նրա
հաշվին ծխեն: Վազգենն ինքնություն էր, ինքնակամ, ինքն իր գլխի
տերը, ուժեղ էր, ձևավորված էր որպես անհատականություն: Նա
այն գրողն էր, որ չէր հորինում: Ոչ թե նստում, գրիչը դնում էր
ականջի հետևը և մտածում՝ ինչ գրի, այլ գրում էր իր մեջ եղած
իրականությունը: Գրական սուտը, գրական կեղծիքը, գրական
հնարամտությունը, սուտ երևակայությունը չեն առաջնորդել նրան:

«Անհաշտ մտերմություն» երկրորդ «ես»-ի հետ

1987 թվականի «Գարուն»-ի հունիսյան համարում տպագրվում է
Նաև Աշոտ Մինասյանի «Բարձր չափանիշներով» հոդվածը, որտեղ
Նա արձանագրում է, որ «Վանո Սիրադեղյանը գրական ասպարեզ
մտավ միանգամից, առանց առաջին գրական փորձերի»: «Անհաշտ
մտերմություն». այս սահմանումն է տալիս գրաքննադատը
արձակագրի՝ սեփական հերոսների հետ ունեցած պարադոքսալ
փոխհարաբերությանը.

«Եթե Սիրադեղյանի հերոսը դժգոհ է ինչ-որ բանից, ապա դժգոհ է
հիմնավորապես: Եթե բողոքում է ինչ-որ բանի դեմ, եթե ընթոստանում
է անգամ, ապա բողոքում և ընթոստանում է հիմնավորապես, քանզի
գիտի, որ այդ բողոք-ընթոստացումով նպաստում է հասարակության
առողջացմանը: Վանո Սիրադեղյանի արձակում կարևոր ձեռքբերում
է այն, որ Նա վերջնականապես ծանաչում է իր հիմնական հերոսին,
Նրան, ում հակադրում է շրջապատին, Նրան, ում հետ թունդ վեճ ու
կռիվ է տալու կամ մղելու է ինքնամենամարտի...]

[...Հաշտ չէ այս հերոսների հետ հեղինակը: Բայց սա հենց այն

անհաշտ մտերմությունն է, որ ունենում են հեղինակներն իրենց երկրորդ «ես»-ի հետ, որոնց մեղադրում են հաճախ, նույնիսկ ձաղկում, բայց որոնցից բաժանվել անկարող են»:

Բայց Վանո Սիրադեղյանը ևս չի խուսափում քննադատությունից: Նույն հոդվածում Աշոտ Մինասյանը նկատում է. «Եվ քանի որ ում շատ է տրված, նրանից էլ շատ է պահանջվում, ուստի իրավունք ունենք Սիրադեղյանից ավելի բարձր մակարդակ ակնկալելու, քան «Քթից բերեցին» պատմվածքն է: Դրական կողմերը (օրինակ՝ մի քանի տողով հիշողության մեջ տալով կերպարներ ստեղծելը), կարծում են, չեն երաշխավորում գործի վերջնական հաջողվածությունը: Այս անգամ հրապարակախոսությունը բավականին մերկապարանոց է և կրում է օրացուցային բնույթ»:

«Աշխարհի ամենադանդաղ գրողը»

Գրող, գրականագետ, 1998-1999 թվականներին Հայաստանի պաշտպանության նախարարության լրատվության ու քարոզչության վարչության պետի տեղակալ Հովիկ Չարխչյանը Վազգեն Սարգսյանի գրքի հանրային առաջին քննարկումը կազմակերպել էր Վեդու շրջանային գրադարանում:

«Այդ շրջանում ես ականատես եմ եղել իր գրեթե բոլոր գործերի ստեղծման գործընթացին: Մենք (մի խումբ գրողներ, գրասերներ, որոնց թվում՝ Սոնա Մկրտչյանը, Կարինե Աշոտյանը, Աշոտ Ստեփանյանը և ուրիշներ) հավաքվում էինք իրենց տան ներքևի հայտնի նկուղում, ինքը ձեռագիրը ընթերցում էր, միասին քննարկում էինք: Ինքը միշտ դժգոհ էր նախորդից, և միշտ ջանում էր, որ մյուսն ավելի լավ լինի: Ասում էր՝ այ, տեսեք, մի բան եմ գրելու, մյուսների վրա ստվեր գցի:

Շատ հետաքրքիր էին մեր քննարկումները: Լսում էր մեր կարծիքները, բայց սկզբնապես նախատրամադրվածություն ուներ, դիրքերն անմիջապես չէր զիջում, կռիվ էր տալիս ամեն բառի,

ամեն արտահայտության, ամեն պատկերի համար: Բայց հետո, երբ տպագրվում էր գործը, մենք տեսնում էինք շտկումները: Ցավոք, վերջին շրջանի գործերի վրա դարձյալ աշխատելու հնարավորություն չունեցավ: Մի առիթով ասաց, որ ինքը աշխարհի ամենադանդաղ գրողն է, շատ դանդաղ էր ստեղծագործում՝ ամեն բառի վրա երկար մտածելով»:

Չարխյանը հիշում է, որ 1980-ականների վերջին Վազգենը շատ տպավորված էր ռուսական արձակով՝ Շուկչինի, Բիկովի, Աբրամովի երկերով: «Ազդեցություն չասեմ, բայց Վազգենի գործերում ես տեսնում եմ այն լավագույնը, որ նա վերցրել է այդ գրողներից», - նշում է նա:

Ըստ Հովիկ Չարխյանի՝ Վազգենին ընկալելու լավագույն եղանակներից մեկը նրա գործերը 80-ականների գրական դաշտի համատեքստում դիտարկելն է՝ գրական դաշտ, որն առանձնանում էր հստակ և ճանաչելի միտումներով:

«Մարդասիրությունը՝ ազգային նկարագրով. այդ շրջանի արձակագիրները հիմնական շեշտադրումներն այդպես էին անում, փոքրիկ դրվագների միջոցով նրանք կարող էին համամարդկային կարևորագույն խնդիրներ բարձրացնել: Այդ շեշտադրումներն առկա են անխտիր նրա բոլոր գործերում, նույնիսկ այն փոքրածավալ գործերում, որ պատմվածք ենք անվանում (Ժանրային առումով՝ ես դրանք ավելի շատ նովել կանվանեի):

Այդ տարիներին Արարատի շրջանում մի թերթ էի խմբագրում, խնդրեցի պատմվածք գրել, մի գիշերում գրեց: Փոքրիկ հումորային ստեղծագործություն էր միջին չինովսիկի մասին, որի նախատիպն էլ գիտեինք: Նույնիսկ այդ զավեշտալի պատմության, քննադատող շեշտադրումների մեջ նա պահպանել էր հերոսի մարդկային արժանապատվության խնդիրը. քննադատել, բայց չոչնչացնել մարդուն: Վազգենի ամբողջ գրականությունն այդ կոչն էր. մի ոչնչացրեք այն, ինչն այլևս չի վերականգնվի», - նշում է

գրականագետը:

«Գրող կոչվելու իրավունք ունեն...»

«Պարտքի զգացում» ակնարկում Վազգեն Սարգսյանը գրում է, որ իր խորին համոզմամբ՝ «գրող կոչվելու իրավունք ունեն բացառապես այն ընտրյալները, ովքեր, ասենք, «Միրհավի» մակարդակով թեկուզ մեկ գործ են գրել»:

«Նա հասկանում էր՝ գրողը ո՛չ պաշտոն է, ո՛չ կոչում, ո՛չ աշխատանքի ծն, ո՛չ էլ մասնագիտություն: Դա մի բան է, որ ընթերցողը քեզ պետք է շնորհի: Նա քեզ կճանաչի որպես գրող, ուրեմն՝ գրող ես, չի ծանաչի, ինչ կոչումներ ուզես անվանդ տակ շարիր, դա որևէ նշանակություն չի ունենա: Ընթերցողն է «ստեղծում» գրողին», - սա է Հովիկ Չարխչյանի սահմանումը:

Հայտնի չէ՝ որն է ծճմարիտ գրողի սիրադեղյանական բանաձևը, և ինչ չափանիշներ է նա սահմանում «գրող կոչվելու իրավունքը» նվաճելու համար: Բայց մի բան, թվում է, ակնհայտ է. Վանո Սիրադեղյանի համար գրողի կայացումը և իրական արժեքը պայմանավորված չեն ընթերցողի գնահատականով:

«Իմ մասին քիչ գիտեն կամ ընդհանրապես չգիտեն նրանք, ովքեր հայերեն չեն կարդում: Ես տպագրվում եմ 1978 թվականից, և Երևանի գրական շրջանակները լավ գիտեն, թե ինչպիսի գրող է Վանո Սիրադեղյանը: Իսկ մարդիկ, ովքեր ժամանակին աշխատել են Կոմունիստական կուսակցության Կենտրոնական կոմիտեում կամ Համամիութենական լենինյան կոմունիստական երիտասարդական միությունում (ՀԼԿԵՄ), իսկ ներկա պահին գրական շրջանակներում են հայտնվել և իրենց գրականության ոլորտում առաջատար են համարում, ինձ չեն կարդացել: Իսկ եթե անգամ կարդային, չէին հասկանա, քանի որ Հրանտ Մաթևոսյանի գլխավորած հոսքը, որը շարունակեցինք ես և այլ երիտասարդ գրողներ, չի կարելի ընկալել հայոց այբուբենի սովորական տիրապետմամբ: Հարկավոր

է տեղյակ լինել, ընդհանուր առմամբ, գրականությանը: Ինձ՝ որպես գրող, չի ծանաչում նաև վերջին 5-6 տարիների ընթացքում ձևավորված սերունդը, որն ուղղակի չի հասցրել», - ասում էր Վանո Սիրադեղյանը 1994 թվականի մայիսին «Մնասիմում» թերթին տված հարցազրույցում:

«Գարունը»՝ գլխավոր «լիբերալ» հարթակ

Վանո Սիրադեղյանի և Վազգեն Սարգսյանի կանոնավոր շփումը սկսվել է «Գարուն» ամսագրում, որը Խորհրդային Հայաստանի գլխավոր և կարևորագույն «լիբերալ» հարթակն էր Մերութան Տեր-Գուլանյանի՝ գլխավոր խմբագիր նշանակվելուց հետո:

Բանաստեղծ Արմեն Դավթյանը, անդրադառնալով այդ տարիներին, հիշում է, որ Մերութան Տեր-Գուլանյանի առաջնահերթ ցանկությունը՝ նոր, երիտասարդ թիմ ստեղծելն էր.

«Բայց նոր հաստիքներ չկային, իսկ հին աշխատողներին չէր կարող հանել լավ մարդիկ էին, մեր ընկերներն էին: Ու երիտասարդներին գործի էր ընդունում պայմանագրով՝ ամսական 50 ռուբլի: Բայց մենք էստուգիազմով էինք աշխատում, մեզ համար շատ կարևոր էր: Ես 1987-ին եմ ընդունվել, եղ ժամանակ ցնցվորան մեղմացել էր՝ перестройка, гласность. շատ ու շատ բաներ, որ նախկինում հնարավոր չէին, հիմա կարելի էր անել: Ինձ պայմանագրով ընդունեցին աշխատանքի պոեզիայի բաժին, թեև պաշտոնապես ձևակերպված չէի, բայց բաժնի վարիչը ես էի»:

Մերութան Տեր-Գուլանյանը հիշում է, թե ինչպես Վազգենը հայտնվեց «Գարուն»-ում.

«Ինքը Արարատի ցեմենտի գործարանի կոմերիտական միության քարտուղար էր աշխատում: «Լիպոն» վերնագրով պատմվածք էր բերել, թողել գործավարուի ու մոտ, գնացել էր: Կարդացի, պատմվածքը շատ լավն էր, զարմացա՝ ո՞վ է էս տղան. հչ հասցե

կա, ոչ հեռախոս, ստորագրությունն էլ՝ ոչ թե Վազգեն Սարգսյան, այլ Սարգսյան Վազգեն: Նախքան պատմվածքը տպելը փնտրում էի Վազգենին: Մի օր «Պոպլավոկ»-ում տղաներից մեկն ասաց. «Շենֆ, Վազգեն Սարգսյանին ես փնտրում, չէ՛, էնտեղ նստած տղան է»: Գոռացի. «Վազգեն Սարգսյան»: Ասաց. «Լսում եմ, պարոն Տեր-Գուլանյան»: Եկավ, ասացի. «Ա՛յ տղա, քեզ եմ փնտրում. էդ պատմվածքդ հրաշալի է, էլի ունեն պատմվածքներ»: Ասաց. «Էլի ունեմ»: Ասացի. «Դե վաղը մի պատմվածք առած՝ էլի կգաս «Գարուն»»: Հաջորդ օրն առավոտյան գնացի, տեսա՝ սպասում է ինձ: Կարդացի, «Կռուիզ» էր կոչվում պատմվածքը, փայլուն պատմվածք: Ասացի. «Ի՛նչ ես անում, ի՛նչ ես ավարտել»: Ասաց. «Ցեմենտի գործարանում կոմսոմոլի քարտուղար եմ, ֆիզկուլտինստիտուտն եմ ավարտել էս տարի»: Ասացի. «Ուզո՞ւմ ես «Գարուն»-ում աշխատել»: «Գարուն»-ում աշխատելը չափանիշ էր, «Գարուն»-ում տպվել նշանակում էր գրող լինել: Այդպես եկավ «Գարուն»: Ապշելու կազմակերպված մարդ էր: Ինքն Արարատից էր գալիս աշխատանքի ամեն օր, ասացի՝ կարող ես 11-ին գալ, բայց առավոտյան 10-ից միշտ տեղում էր»:

1994-1998 թթ. Հայաստանի Կենտրոնական բանկի նախագահ Բագրատ Սարգսյանը 2012 թվականին «Մեդիամաքս»-ին տված հարցազրույցում հետաքրքիր մի փաստ էր հիշատակել. 80-ականների ավարտին, երբ աշխատում էր Գիտությունների ակադեմիայի Տնտեսագիտության ինստիտուտի ժողովրդագրության և աշխատանքային ռեսուրսների բաժնում, արտագաղթին վերաբերող մի հոդված էր գրել.

«Հոդվածս ոչ մի գիտական ամսագիր չէր ցանկանում տպագրել: Վերջում դիմեցի «Գարուն» ամսագիր: Գլխավոր խմբագիրը՝ Մերուժան Տեր-Գուլանյանը, պատասխանեց. «Չեմ խոստանում, բայց այստեղ մի տղա կա, որը կարող է քեզ օգնել տպագրության հարցում»: Այդպես էլ ծանոթացանք Վազգեն Սարգսյանի հետ: Նա ինձ ասաց. «Ինձ աշխատանքից էլ հանեն, հոդվածդ կտպագրեմ»»:

Գործուղումները, «հարգալից հոգատարությունը» և «Ափլոյենց Խաչոն»

Վազգենը «Գարուն»-ի հրապարակախոսության բաժնի վարիչն էր, իսկ Վանոն խմբագրական խորհրդի անդամ էր և մշտապես «չէր նստում» «Գարուն»-ում:

Մերուժան Տեր-Գուլանյանը պատմում է, որ Վանոն երբեմն գալիս էր և ասում.

««Մերո՛ւժ Զան, մի հատ գործուղում տուր մեր գյուղ, համ էլ տնեցիներին եմ կարոտել»: Իր ասելու ոճը լավն էր, հետաքրքիր ոճ ուներ խոսելու: 35 ռուբլի էր անում գործուղումն իրենց գյուղ: Մի անգամ ասացի. «Վանո, եթե չգրես էս անգամ, էլ չեմ տա»: Մի հրաշալի ակնարկ գրեց: Նկարագրում էր, թե ինչպես տաքսու մեջ 4 հոգով նստած՝ գնում են Նոյեմբերյան՝ Կոթի գյուղ: Զրույց է տաքսու մեջ: Փայլուն գործ է, որտեղ ասում է իր հայտնի տողը՝ Հայաստանը մանրամասն սիրելու երկիր է»:

Հենց «Գարուն»-ում, 1987 թվականի աշնանն է բանաստեղծ, հրապարակախոս, լրագրող Տիգրան Պասկեիչյանը ծանոթացել Վազգեն Սարգսյանի հետ.

««Գարուն»-ում նոր էի աշխատանքի անցել: Խմբագրության շենքի ներքևում բուֆետ կար, իջա, ինքը նստած էր Լևոն Խեչոյանի հետ: Լևոնը ծանոթացրեց: Այնպես ստացվեց, որ երկուսս էլ հայտնվեցինք հրապարակախոսության բաժնում, Վազգենը՝ որպես բաժնի վարիչ, ես՝ որպես երիտասարդական ենթաբաժնի խմբագիր»:

«Լինում են ավագ ընկերներ, որ մի տեսակ ստիպողական հոգատարություն են ունենում,- հիշում է Տիգրան Պասկեիչյանը,- բայց ինքը տարբեր էր՝ հարգալից հոգատարություն ուներ իրենից ավելի երիտասարդ մարդկանց հանդեպ: Լուրջ բաներ էինք քննարկում միասին, գաղափարներ էինք առաջ մղում, ինքն էր ինչ-որ

բան գրում, պարտադիր ուզում էր, որ առաջինը ես կարդամ: Մեղրիի մասին իր հայտնի էսսեն առաջինն ինձ է խնդրել, որ կարդամ ինչ-որ դիտողություններ անելու համար: Նույնն էլ իմ գրածները. ինքն էր առաջինը կարդում»:

«Գարուն»-ի «դասերը» Վազգեն Սարգսյանի հետ մնացին մինչև իր կյանքի վերջը: Մերուժան Տեր-Գուլանյանը մի զվարճալի դրվագ է պատմում.

««Գարուն»-ում, երբ աշխատակիցներից մեկն ուզում էր ինձ «ֆոռացնել», ասում էի՝ չհասկացա, կարո՞ղ է ես Ափլոյենց Խաչոն եմ: Ափլոյենց Խաչոն «հետ ընկած» մի մարդ էր մեր գյուղից. որ ամբողջ գյուղին հարսանիք հրավիրեին, իրեն կմոռանային:

Վազգենն արդեն վարչապետ է, մի օր ինձ զանգ է տալիս էներգետիկայի նախարար Դավիթ Զադոյանը. «Մերուժան, ղվ է Ափլոյենց Խաչոն»: Հարցնում եմ. «Ի՞նչ է եղել»: Ասում է. «Կառավարության նիստում Վազգենն ինչ-որ մի նախարարի ասաց՝ չհասկացա, կարո՞ղ է ես Ափլոյենց Խաչոն եմ: Դու կիմանաս՝ ով է»»:

«Քարի մեջ արյուն կա»

1989 թվականի սկզբին Կարինե Խողիկյանն աշխատում էր «Կերպասագործ» թերթում: Բանաստեղծություններ էր գրում, որոնք մնում էին գրասեղանի դարակում: Մի օր ընկերների «դավադրության» արդյունքում դրանք հայտնվում են «Գարուն»-ի խմբագրությունում և անսպասելիորեն բարձր գնահատականի արժանանում:

«Ուրախացա, - հիշում է Կարինե Խողիկյանը, - որովհետև ինձ երբեք բանաստեղծ չէի համարում: Դա ինձ ուժ տվեց, որ ես վերջապես քայլ անեմ դեպի «Գարուն» ամսագիրը, որը 7-8-րդ դասարանից իմ երազանքների գագաթնակետն էր: Առաջադրանք տվեցին. հոդված գրել Աննա Պետրոսյանի «Դպրատուն» թատերախմբի ներկայացման մասին: Հոդվածը գրեցի, և դա ճակատագրական եղավ. Մերուժան

Տեր-Գուլանյանը, Հակոբ Մովսեսն ու Լևոն Անանյանը որոշեցին, որ պիտի աշխատեն ամսագրում: Հարցրին, թե որ բաժինն են ուզում՝ երիտասարդական, թե՞ հրապարակախոսության: Ասացին նաև, որ հրապարակախոսության բաժնի ղեկավարը Վազգեն Սարգսյանն է: Դրանից մեկ-երկու ամիս առաջ կարդացել էի նրա «Քարի մեջ արյուն կա» հոդվածը Ախալքալաքի՝ իմ հայրենի քաղաքի մասին: Ու ես շատ վստահ ասացի. «Վազգենը մեր երկրացին է, չէ»: Ասացին. «Ո՛չ, Արարատից է»: Ասացի. «Չի կարող պատահել. էդքան լավ իմանալ ախալքալաքցու տեսակը, հասկանալ ջավախեցուն: Եվ այդպես որոշեցի, որ գնում եմ հրապարակախոսության բաժին»:

Իրականում Վազգենին այնտեղ գործուղելու գաղափարը պատկանում էր Մերուժան Տեր-Գուլանյանին, որը նույնպես Ջավախքից էր.

«Արմեն Դավթյանի հետ գնացել, իմ հայրական տանն էին մնացել, - հիշում է «Գարուն»-ի գլխավոր խմբագիրը: - Վազգենը գրեց էդ էսսեն, վերնագրի մեջ մայրիկիս խոսքերն էր դրել: Մի ամբողջ հատված մորս հետ զրույցն էր: Ուզեցի հանել դա, Վազգենը երկու ոտքը դրեց մի կոշիկի մեջ. «Շե՛ֆ, եթե հանում ես, մի տպի, ես կտանեմ ուրիշ տեղ կտպեմ»: Կրճատեցի, բայց հիմա էնքան եմ ափսոսում, ինչո՞ւ կրճատեցի»:

Արմեն Դավթյանը հետաքրքիր դրվագներ է հիշում.

«Ինձ ու Վազգեն Սարգսյանին գործուղեցին Ջավախք: Ես պիտի պատմական մասը գրեի, ինքը՝ էսօրվա վիճակը: Երեկոյան ուշ հասանք Ախալքալաք, այդ օրը համամիութենական մարդահամարի օրն էր: Մտածեցինք՝ ուշ ժամին որևէ մեկին չանհանգստացնենք, Ախալքալաքի հյուրանոցում քնենք: Սովետական հին հյուրանոց է, մարդ չկա, ես ու Վազգենն ենք: Մեկ էլ աշխատողը, որ էդ հյուրանոցի «ամեն ինչն» էր, ասում է. «Չե՞ք ուզում մարդահամարի մասնակցեք»: Ասեցինք. «Մենք տեղացի չենք, էստեղ գրանցված չենք»: Ասեց. «Կապ չունի»: Ասեցինք. «Չէ, մենք Հայաստանում ենք գրանցված»:

եկել ենք սենյակ, պառկել ենք արդեն, որ քնենք, մեկ էլ Վազգենն ասում է. «Արա, էդ մարդն ուզում ա, որ Վրաստանում հայերի թիվը շատ լինի, դրա համար էդպես համոզում էր, որ մարդահամարի մասնակցենք»: Հագնվել, իջել ենք, մարդահամարի մասնակցել:

Մարդիկ մեզ ձեռքից ձեռք էին խլում, որ տանեն իրենց տուն, պատիվ տան. Հայաստանից հյուրեր են եկել: Ես էլ, Վազգենն էլ լավ ուտող էինք, բայց ինչ-որ պահի Վազգենն ապստամբեց. հնարավոր չի էսքան խմել և ուտել, մենք լիքը գործ ունենք անելու»:

Կարինե Խոզիկյանը պատմում է, որ Վազգենի հետ «Գարուն»-ում ծանոթության առաջին օրը խոսել են այդ հոգվածի մասին.

«Էնքան լավ եմ հիշում իր խոսքերը, ասաց. «Ես միշտ մտածել եմ, որ լեռնեցիներն են իսկական ոգով, հոգով ամուր: Ես դաշտավայրից եմ, դաշտավայրի մարդիկ մի ուրիշ տեսակ են: Մտածում էի՝ միայն սյունեցիներն են այդպիսին, բայց գործուղումից հետո ավելացան ջավախքցիները»: Ես էլ ներքուստ լավ զգացի»:

«Սեղանը պառավեց»

Տիգրան Պասկեիչյանը հիշում է է, որ Վանո Սիրադեղյանին, Վրեժ Իսրայելյանին, Արմեն Շեկոյանին ծանաչել է «Պոպլավոկ»-ից և «Սկվոզնյակ»-ից, որոնք երևանյան սրճարանային «Բերմուդյան եռանկյունու» առանցքային անկյուններն էին.

«Ես դպրոցը նոր էի ավարտել, բայց իրենք արհեստականորեն դիստանցիաներ չէին սահմանում, որ ասեին՝ էս առաջին կուրսեցի էրեխան ո՞վ ա: Հակառակը, ասում էին՝ արի, մեզ հետ նստիր, իրենք էին ծանոթանում քեզ հետ»:

Մերուժան Տեր-Գուլանյանը հիշատակում է նաև ժամանակին հայտնի «4-րդ խանութը».

«Համալսարանից գալիս էինք, արկղերով գարեջուր էինք վերցնում, փողը հետո բերում, տալիս էինք: «Պոպլավոկ»-ում ևս «բաց հաշիվ» ունեինք: Համալսարանն ավարտելուց հետո շամպայն էինք խմում: Ավելի ուշ սկսեցինք կոնյակ խմել, ավելի ուշ էլ օղուն անցանք»:

«Մենք «Սկվոզնյակ»-ում ու «Պոպլավոկ»-ում էինք մեծանում,- պատմում է նկարիչ Սամվել Սևադյան:- Առավոտից սրճարաններով շրջում էինք, էդտեղ էլ ընկերություն էինք անում: Շատ գրողներ էին լինում՝ Հովհաննես Գրիգորյանը, Ղուկաս Սիրունյանը, Հակոբ Մովսեսը, բայց Վանոն միշտ անկախ էր իր տեսակով, բնույթով: Սրճարանում էդպես էլ նստում էր: Մի կեպի ուներ, քաշում էր աչքերին, մի ունքը ծակատին էր դնում. ինքնապաշտպանական բան էր, որ ոչ ոք հանկարծ չհամարձակվի իրեն բան ասել, ու միշտ հենվում էր պատին: Երբ մտնում էիր «Սկվոզնյակ», ինքը միշտ ծախ պատի տակ էր նստում: Սկսում էինք «բալդա» խաղալ. խաչքառի նման խաղ էր, բառերի ծիշտ իմացություն, ուղղագրություն էր պետք: Էդ խաղը գրագետ մարդիկ էին խաղում: Երեկոյան ժամերին արդեն մի երկու բաժակ բան պիտի խմեինք, նայած, թե ով փող ուներ»:

Վանո Սիրադեղյանի սրճարանային սեղանակիցները հիշում են, որ նա միշտ առանձնանում էր, թույլ չէր տալիս, որ պատահական մարդիկ իրեն մոտենան, ինքնաբավ էր և հաճախ անկանխատեսելի վարք ուներ: Օրինակ՝ կարող էր անսպասելի վեր կենալ տեղից, ասել՝ սեղանը պառավեց, ու գնալ:

Արմեն Դավթյանն էլ հիշում է 1989 թվականի գարնանային օրերից մեկը, երբ «Ղարաբաղ» կոմիտեի անդամները, ազատ արձակվելով Մոսկվայի բանտերից, վերադարձել էին Երևան.

««Գարուն»-ում նստած էինք նկարիչների սենյակում: Վանո Սիրադեղյանը մի երկու հոգու հետ եկավ: Արագ մի թեթև սեղան գցեցինք: Ահագին մարդ է եկել. ես ուզում եմ՝ արագ իջնեմ, խմելու բան բերեմ: Դուրս եկա միջանցք, տեսնեմ՝ Վանոն հետևիցս եկավ, ձեռքս բռնեց, փող է տալիս: Ասում եմ՝ կարիք չկա: Ասում է. «Չէ,

դու էդ կայֆը չես պատկերացնի, որ բերդից հետո փողը հանում ես գրպանիցդ ու ծախսում ես»: Այ էդ Վանոն էր»:

«Կյանքի ռեփեֆը կոշտ էր իր էության համար»

Գրող Ռոլանդ Շառոյանի վկայությամբ՝ Խորհրդային բանակում երեք տարի ծառայելուց հետո Վանո Սիրադեղյանը վերադարձել էր «Отличник Советской армии» կրծքանշանով, որն այն ժամանակ որոշակի արտոնություններ կարող էր տալ:

Ծառայությունից վերադառնալուց երեք տարի հետո միայն Վանոն որոշում է համալսարան ընդունվել և լրագրություն սովորել:

«Մեր կուրսում մեկը կար, որ քննության եկել էր զինվորական համազգեստով և առանց մրցույթի ընդունվեց: Իսկ Վանոն ոչ էլ ասել էր, որ «Отличник Советской армии» նշան ունի: Քննություն տվեց և ընդունվեց», - հիշում է Ռոլանդ Շառոյանը:

Գրողների միության նախագահ, բանաստեղծ Էդվարդ Միլիտոնյանը Վանո Սիրադեղյանից 6 տարով երիտասարդ էր, բայց նրանք ԵՊՀ բանասիրության ֆակուլտետի մի կուրսում էին սովորում. Էդվարդը բանասեր էր, Վանոն՝ լրագրող:

«Վանոն լավ լրագրող էր. ուսանելիս «Ավանգարդ»-ում և այլ թերթերում նյութեր էր տպում: Մի օր էլ խոստովանեց, որ բանաստեղծություններ է գրում: Հետո մի քանիսը տպվեցին «Գարուն»-ում: 1970-ականների կեսերին, երբ արդեն «Գարուն»-ում էի աշխատում, պատմվածքներ բերեց. շատ լավն էին, տպագրեցինք, ու խիստ դրական ընդունվեցին դրանք», - հիշում է Էդվարդ Միլիտոնյանը:

Գրչեղբոր վկայությամբ՝ Վանոյի կյանքը հեշտ չէր, քանի որ ինքն էլ իր բնույթով պարզ մարդ չէր. սոցիալական խնդիրներ էր ունենում, հաճախ աշխատանքային բարդ իրադրություններում հայտնվում: Վանոյին խորթ էին հարմարվողականությունն ու

պատեհապաշտությունը, աշխատանքային միջավայրում էլ երբեք չէր փնտրում հեշտ լուծումներ:

«Կյանքի ռելիեֆը շատ կոշտ էր իր էության համար, և ինքը միշտ փնտրում էր՝ ինչ անի, ոնց անի, ինչպիսին լինի: Երբ «Ծիծեռնակ»-ում գլխավոր խմբագիր Նշանակվեցի, մի քանի օր հետո Վանոյին ընդունեցի աշխատանքի: Ընկերներով մի 2-3 տեղ էլ իրեն աշխատանքի ընդունեցինք, բայց անհաշտ բնավորություն ուներ, մարդկանց հետ հարաբերվելու իր տեսակը դժվար ընկալելի էր:

Հարաբերությունները բազմաշերտություն են պահանջում, չես կարող քո ոճը պարտադրել բոլորին: Բայց ինքն այդպիսին էր», - նշում է Էդվարդ Միլիտոնյանը:

Ընկերները հիշում են, որ լինում էին դեպքեր, երբ Վանո Սիրադեղյանը շատ սուր էր ընդունում իր գործերի վերաբերյալ հնչած քննադատությունը, ու երբեմն էլ վիճաբանությունը կարող էր կռվի վերաճել:

«Բայց ինքը նաև կարող էր իր նկատմամբ էլ վերլուծող լինել, քննադատող: Եղել է, որ սուր է ընդունել, բայց եղել է նաև, որ սկսել ենք քննարկել», - պատմում է գրողը:

Կարինե Խողիկյանի կարծիքով՝ Վանոն մարդուն ճանաչելու, մարդկային էության խորքերը թափանցելու բացառիկ ձիրք ուներ. «Գիտեր մարդուն, ընդ որում՝ իր համար նշանակություն չունե՞ր՝ որ կողմից կմոտենար այդ մարդուն՝ դրական, թե բացասական, բոլոր դեպքերում ինքը պետք է խորանար էության մեջ»:

«Գործեր ունի, որտեղ սոցիալական պահեր շատ կան, ես դրանք շատ չեմ սիրում: Բայց, օրինակ, «Կիրակի» կամ «Թերեզի երջանկությունը» արդեն դասական գործեր են դարձել», - նշում է Կարինե Խողիկյանը:

Ռուլանդ Շառոյանը հիշում է Վանոյի առիթնող ինքնավստահու-

թյունը, որով վերաբերվում էր նաև իր ստեղծագործություններին: Չէր երկնչում ասել, որ ինքը գրող է և «մյուսներից ավելի լավ գրող է»:

«Այդ առումով՝ ինքը «ամոթ չուներ»: Բայց նաև հավատարիմ էր ինքն իրեն, չէմ ասի, որ իրեն շատ էր գերազնահատում: Վազգենը, թերևս, ամաչկոտ էր որպես գրող ներկայանալիս, քանի որ էդ միջավայրի պրոֆեսիոնալ կրթություն չէր ստացել»:

«Կալիբրով» տարբեր

Տիգրան Պասկեփյանի խոսքով՝ Վանոն և Վազգենը՝ որպես գրողներ, «կալիբրով» տարբեր էին: Վանո Սիրադեղյանը 1980-ականների սկզբից արդեն բավականին հայտնի գրող էր, հեղինակավոր գրականագետներ էին նրա մասին գրել, գործերը պարբերաբար տպագրվում էին: «Մեր սերնդի համար ինքը համարվում էր Հրանտ Մաթևոսյանից հետո եկող լավագույն արձակագիրներից մեկը», - նշում է Պասկեփյանը:

Մերուժան Տեր-Գուլանյանը չի հիշում որևէ դեպք, երբ Վանոյի գործերը քննադատության արժանացած լինեն: «Եթե Վանոն քաղաքականությամբ չզբաղվեր, - հավելում է նա, - շատ երևելի գրող կդառնար, կմնար մեր գրականության մեջ, ինչպես Հրանտ Մաթևոսյանը կամ Համո Սահյանը: Աստված տվել էր իրեն այդ շնորհքը, ինքը շատ թեթև, հրաշալի էր գրում»:

Հրանտ Մաթևոսյանի որդին՝ ռեժիսոր Դավիթ Մաթևոսյանը, արհեստական և անիմաստ է համարում Վանո Սիրադեղյանի և Վազգեն Սարգսյանի գրականությունը համեմատելու փորձերը:

«Տարբեր սերնդի մարդկանց մասին ենք խոսում: Վազգենը նոր էր կայանում՝ որոշ փայլուն հոդվածներով, ակնարկներով, հրապարակումներով, շատ հաջողված որոշ պատմվածքներով: Իսկ Վանոն արդեն իր կայուն խոսքը պարբերաբար ասում էր: Ոչինչ, որ

ժողովածուները քիչ էին, մեր գրական միջավայրը միշտ էլ հաջողակ գրողների նկատմամբ չկամ է եղել: Վանոն կայացել էր նաև նրա շնորհիվ, որ հասցրել էր ռուսերեն թարգմանվել, և ռուսների ինտելեկտուալ միջավայրը՝ որպես ավելի լայնախոհ, բացմիտ և տաղանդը գնահատող, հավանություն էր տվել նրան»:

Վազգեն Սարգսյանի «Հացի փորձությունը» գիրքը վերջինս էր Խորհրդային Հայաստանում, որ կոմերիտմիության մրցանակ ստացավ: Կարինե Խողիկյանը վստահ է, որ Վազգենի գրականությունը շատ մեծ ներուժ ուներ: «Նա գրող էր, որն ուներ գրելու ձիրք ու այն հոգին ու սիրտը, հայի այն զգացողությունը, առանց որի ոչ միայն գրող չեն լինում, այլև իսկական ազգային գրող չեն լինում, իսկ ազգային՝ նշանակում է համամարդկային», - շեշտում է Խողիկյանը:

«Վազգենը երբեք չէր ասի՝ ես ավելի լավ գրող եմ, քան, օրինակ, Վանոն կամ Մերուժանը, կամ Կիրակոսը, - նշում է Մերուժան Տեր-Գուլանյանը: - Վազգենի մեջ չկար դա, Վանոյի մեջ կար: Բայց իրականում բացառիկ գրող էր: Վազգենն իր տեսակի մեջ էր բացառիկ, բայց երբեք իրեն որպես գրող չէր ներկայացնում: Ինքը Վազգենն էր, ավելի շատ երկրի որդի էր, հայրենիքի զավակ, առաջին պլանում Վազգենի մեջ դա էր դրված»:

«Համարյա տարբեր բևեռներ էին»

Հովիկ Չարխչյանը Վանո Սիրադեղյանին առաջին անգամ «Գարուն»-ի խմբագրությունում է տեսել:

«Հաճախ էր գալիս «Գարուն»՝ ոչ գործի բերումով, ուղղակի նստելու, զրուցելու, շփվելու: Սկզբից նկատելի էր երկուսի փոխադարձ համակրանքը, թեև խառնվածքներով շատ-շատ տարբեր էին, համարյա տարբեր բևեռներ էին: Վանոն շատ անկանխատեսելի էր, Վազգենը՝ կանխատեսելի և հավասարակշռված, նույնիսկ մի քիչ քաշված, սարսափելի ամաչկոտ, երբեմն էնպիսի բաներ էր անում,

զարմանում էիր, որ էդ տղայի մեջ էդքան կաշկանդվածություն կա: Հետո, երբ արդեն նախարար էր, ես հաճույքով նայում էի, թե ինքը ոնց է հաղթահարում իր ներքին բարդույթները:

Գնահատում էին իրար: Վանոյի «Ծանր լույս» ժողովածուն առաջին անգամ ինձ Վազգենը տվեց ընթերցելու: Սիրում էր Վանոյի գիրը»:

Հովիկ Չարխչյանը հիշում է, որ «Գարուն»-ում շատ գրողներ էին հավաքվում, բայց երբ Վանոն գալիս էր, Վազգենի հետ էր առանձնանում:

Այլ է Մերուժան Տեր-Գուլանյանի ընկալումը. «Իրենց միջև սկզբում ընկերականություն կար, բայց ընկերություն դեռ չկար»:

«Վազգենն ավելի շատ Արմեն Դավթյանի, Գրիգոր Խաչատրյանի, Տիգրան Պասկեփյանի, Արտակ Բաղդասարյանի, Ռուլանդ Շառոյանի, ինձ հետ էր ընկեր, քան Վանոյի: Ավելի շատ «Գարուն»-ի տղերքի հետ էր կապված: Վանոյի հետ գրողական ընկերներ էին»:

Եվ այնուամենայնիվ, Հովիկ Չարխչյանը հիշում է երկու ընկերների երկար զրույցները «Գարուն»-ում և «Գարուն»-ի մերձակայքում. «Ժամանակ առ ժամանակ Վանոն գալիս էր «Գարուն» վատ ինքնազգացողությամբ: Դիմացի մայթին Գյուղնախարարության շենքն էր, նկուղային հարկում մի ճաշարան կար, որտեղ բավականին էժան գնով լավ սնունդ էին տալիս: Վանոյին ուշքի բերելու համար մի մեծ աման սպաս կամ բորջ էր պահանջվում: Վազգենի հետ երկար նստում, զրուցում էին»:

Հովիկ Չարխչյանը հիշում է, որ այդպիսի երկար զրույց Վազգենն ու Վանոն ունեցել են 1987 թվականի Հայաստանի գրողների միության համագումարից հետո, որտեղ Վանոն և իր ընկերներն ընդվզել էին Միության նախագահ Վարդգես Պետրոսյանի դեմ:

Գրող Վրեժ Իսրայելյանի որդու՝ Մհեր Իսրայելյանի վկայությամբ՝ այդ

«ակցիան» իրականացնելու որոշումն իրենց տանն էին կայացրել. «Երեքով որոշեցին՝ պապան, Վանոն ու Հրաչ Թամրազյանը, ու գնացին համագումարի»:

Հիշելով պատմական համագումարը, որ վճռորոշ բեկում մտցրեց Գրողների միության հետագա գործունեության մեջ, Սամվել Սևադյան մանրամասնում է.

«Վանոն շատ համարձակ էր: Վարդգես Պետրոսյանը Կարեն Դեմիրժյանի ընկերն էր, մեծ ազդեցություն ուներ: Եվ նման մարդու դեմ Վանոն ելույթ ունեցավ, շատ ուժեղ քննադատեց: Բոլորը զարմացել էին»:

«Էս ի՞նչ խայտառակ մաքրություն է»

«Գարուն»-ում Կարինե Խոդիկյանը նախ «ծանոթացել է» Վազգեն Սարգսյանի գրասեղանի և հետո միայն՝ դրա տիրոջ հետ.

«Սեղանի վրա թղթերի մի մեծ կույտ էր, կողքի սեղանին, որն իմը պետք է լիներ՝ էլի թղթերի կույտ՝ փոշին վրան նստած: Աշխատանքս սկսվեց նրանից, որ սենյակը կարգին մաքրեցի: Նախ իմ սեղանի թղթերը դասավորեցի, հետո մոտեցա իր սեղանին, փորձեցի գոնե փոշին մաքրել:

Անցավ մի քանի օր, նստած աշխատում եմ, մեկ էլ միջանցքում ինչ-որ աղմուկ է: Դուռը բացում եմ, տեսնեմ՝ կիսազինվորական հագնված աժդահա մեկը մեր Մարոյին օդի մեջ պտտեցնում է, մյուսները գոռում են: Ես վախեցած դուռը ծածկեցի, եկա նստեցի: Մեկ էլ հանկարծ դուռը՝ շրթսկ, բացվում է, ներս է մտնում, գալիս դիմացս է նստում: Ամբողջ կյանքումս կմսան իր էդ աչքերը, հայացքը, բաց, ժպտացող աչքերը:

- Կարինեն դժու ես:

- ես եմ:

- Միասին ենք աշխատելու, ուրախ եմ, Վազգեն:

Հետո շուրջը նայեց, ասաց.

- Էս ինչ խայտառակ մաքրություն է: Էդ լավ ա, իսկ սուրճ կմ:

1989 թվականին Վազգենը խմբագրություն գալիս էր շաբաթը մեկ, երբեմն էլ՝ 10 օրը մեկ:

1989 թվականի նոյեմբերի սկիզբն էր, էլի էդպես ներս մտավ, դարակները քաշքշեց, մի հատ ծակծկված, ժմռած ցելոֆան հանեց, մեջը՝ կոմունիստական կուսակցության գրքույկները: Վազգենը «Գարուն» ամսագրի կուսկազմակերպության քարտուղարն էր: Մարգո Ղուկասյանից սկսած՝ Մերուժան Տեր-Գուլանյանի, Ռոլանդ Շառոյանի, Հակոբ Մովսեսի ու նաև իմ տոմսն էլ կար դրանց մեջ: Տվեց ինձ ու ասաց. «Դու կուսկազմակերպության քարտուղարն ես, էս տոմսերը, ես գնացի»:

Այդ օրը զանգեց մորը՝ տիկին Գրետային, ում ինքը Սոֆո էր ասում: Մայրն էնտեղից ասում էր՝ կորել ես, ամիսներով տուն չես գալիս, ծաշ չես ուտում, ինչ ես հագնում, որտեղ ես քնում, ինչ ես անում: Վազգենն էլ՝ եղավ, Սոֆո ջան, հա, Սոֆո ջան: Ասացի՝ մամայիդ չեմ խղճում: Ասաց՝ ինչ կարող եմ անել, էս է:

Դրանից հետո համարյա մի ամիս չերևաց. արդեն սկսվել էր ջոկատների կազմավորումը:

Մի անգամ էլ 1989 թվականի դեկտեմբերին եկավ: Խմբագրությունում որոշել էինք մանրահատակը մաքրել: Ամուսնուս խնդրեցի, աշխատող ուղարկեց: Իմ սենյակն ամենակոկիկը, ամենակարգինն ու ամենալավն էր: Բայց երբ պիտի լաք քսեինք, ասացի՝ ինքս կքսեմ: Էդ պահին հայտնվեց Վազգենը: Շալվարով, գլուխս կապած լաք եմ

քսում: Վազգենը՝ էս ի՞նչ ես անում, սպասի, ես կանեմ: 2-3 անգամ քսեց, էդ հոտից վատացավ: Ասացի՝ դուրս անցի: Էդ ամբողջ ընթացքում, որ ես լաք եմ քսում, ինքը դռան կողքը կանգնած՝ Կարինե ջան, ի՞նչ անեմ, ջուր բերեմ, սուրճ բերեմ: Անեկդոտներ է պատմում, գնում-գալիս է: Մի պահ անհետացավ, մեկ էլ տեսնեմ՝ ծաղիկները բերել, սենյակի դռան մոտ դրել, գնացել էր: Սա էր Վազգենը»:

Նոնակ՝ ձեռագրի փոխարեն

Արմեն Դավթյանը պատմում է, որ երբ Վազգենը գրեթե դադարել էր խմբագրություն գալ, մի օր մի մարդ էր եկել, որը ժամանակին նրան ձեռագիր էր հանձնել. խնդրում էր, որ գտնեն:

«Վազգենի դարակը բացեցի՝ թղթերի փոխարեն նոնակներ են»:

Պատմության իսկությունը հաստատում է Տիգրան Պասկևիչյանը.

«Մի օր մի մարդ եկավ, ասաց՝ ո՞ր է ձեր բաժնի վարիչը, մի ամիս առաջ նյութ եմ բերել, ի՞նչ ճակատագիր ունեցավ: Ասացի՝ մի րոպե սպասեք: Վեր կացա, նստեցի Վազգենի տեղը, որ դարակներում փնտրեմ, առաջին դարակը բացեցի, դատարկ էր, երկրորդ դարակը քաշեցի, գլորվելով՝ մի նոնակ եկավ»:

1989 թվականի վերջին Վազգենը խնդրում է իրեն աշխատանքից ազատել և Մերուժան Տեր-Գուլանյանին առաջարկում է հրապարակախոսության բաժնի ղեկավար նշանակել Տիգրան Պասկևիչյանին:

Կարինե Խողիկյանը հիշում է, թե ինչպես 1990-ի հունվարին ամերիկացի երկու լրագրող էին եկել «Ամերիկայի ձայն»-ից և ուզում էին գնալ Երասխ:

«Գործից հետո մնացել, աշխատում էի, Մերուժան Տեր-Գուլանյանը եկավ, ասաց՝ տիկին Օֆելյան՝ Սիամանթոյի դպրոցի նախկին

տնօրենը, ինձ մոտ է, հիմա կարաքինի փամփուշտներ կբերեն, երկուսով կլցնեք պայուսակներդ, ու նաև էս լրագրողներին պիտի տանենք երասխ, համ էլ՝ Վազգենին կտեսնես:

Արարատից դուրս ենք գալիս դեպի երասխ, սովետական բանակն է, ու մեզ չեն թողնում: Մեքենան կանգնեցրին, ծշտեցին՝ ով ենք, ինչ ենք: Մերութանը բացատրում է, վարորդը բացատրում է, հետ են նայում, թե՛ սրանք ամերիկացի լրագրողներ են, դժուր ով եք: Նստել եմ ու զգում եմ, որ լրիվ քրտինքի մեջ եմ, որովհետև եթե էդ փամփուշտները գտնեին, չգիտեմ՝ գլխներիս ինչ կգար:

Ես հիշում էի էն մի Վազգենին, որ առաջին անգամ տեսա, երբ դուռը բացեց, ներս եկավ՝ վանդակավոր վերնաշապիկով, բաց հայացքով, մազերը խուճուճիկ, մի քիչ միամիտ: Իսկ հիմա՝ զինվորական հագուստով, արդեն լրիվ մորուքով, աչքերը կարմիր՝ հոգնածությունից ու անքնությունից, մի 15-20 տարով մեծացած, լրիվ ուրիշ մեկին եմ տեսնում: Նայում եմ, կոկորդս սեղմվում է:

Հաջորդ օրը եկա «Գարուն», աղջիկները հարցնում են՝ հիմա է Վազգենը: Ասացի՝ գրող Վազգեն չունենք, հիմա էստեղ զինվոր Վազգենն է»:

ՄԱՍ II. ՇԱՐԺՈՒՄՆ ՈՒ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

«Ադրբեջանը զինված է, մենք զինված չենք»

1990 թվականի հունվարի 14-ին՝ կեսօրին մոտ, Վանո Սիրադեղյանը ելույթ է ունենում Ազատության հրապարակում.

«Ըստ հավաստի աղբյուրների՝ Կիրովաբադի քաղաքային խորհուրդն իր Ներքին գործերի զենքերը բաժանել է ժողովրդին: Փաստորեն, այնտեղ իշխանությունը վերցրել են: Ըստ չստուգված լուրերի՝ Նախիջևանում նույնպես բաժանում են զենքերը...]

[...Ադրբեջանը, փաստորեն, զինված է պետական զենքերով, Հայաստանը զինված չէ: Այս երկու օրը հավաքել են ԴՈՍԱԱՖ-ի զենքերը: Այս պահին զինվորները ԴՈՍԱԱՖ-ի այդ զենքերը տեղափոխում են զորամասեր:

Եվս մի չստուգված, բայց հավանական լուր. Բաքվի՝ լեյտենանտ Շմիդտի անվան գործարանն անցել է զենքի թողարկման: Հայոց համազգային շարժման դիրքորոշումն այս է. Գետաշենի շրջանում ոչ մի գյուղ չպետք է թողել Նրանց: Մենք ինչ հնարավոր է, անում ենք, բայց զինվածության աստիճանը շատ ցածր է:

Հայոց համազգային շարժման, «Ղարաբաղ» կոմիտեի անունից ես երեկոյան կոչ արեցի, հիմա նորից կանեմ. ով զենք ու զինամթերք ունի և կարող է այդ զենքը գործի դնել, թող գա մեր Կոմիտեի շտաբը՝ Բարեկամություն 14: Ով որ ունի զենք՝ լուրջ, թե ոչ լուրջ զենք, որսորդական, թե մարտական, խնդրում եմ գալ «Ղարաբաղ» կոմիտեի շենք: Այս պահին մենք արդեն չենք կարող նեյնիմների հետևից ընկնել և կառավարության հետ սիլի-բիլի անել: Նրանք, հավանաբար, իրենց խոստումը դարձյալ չեն կատարելու՝ բացի բժիշկներ և այլն ուղարկելուց...]

[...Իմ պատկերացմամբ՝ Երևանում այսօր մի քանի հարյուր

ավտոմատ կա՝ մարդկանց բարձի տակ դրած: Եթե դրանց տեղերը գիտեք, եկեք, հասցեները մեզ ասեք կամ դուք գնացեք և վերցրեք ձեռքներից: Եթե չեն տալիս, զոռով վերցրեք ձեռքներից: Հիմա այլևս սիրալիրությունների ժամանակը չէ: Այս պահին Ադրբեջանը զինված է, մենք զինված չենք՝ չնայած սահմաններում տղերքը կանգնած են, ինչ ունեն, ինչով կարող են, պիտի պաշտպանվեն, բայց դա քիչ է...]]»:

Երկու ժամ անց Վանո Սիրադեղյանը՝ դարձյալ ելույթ է ունենում Ազատության հրապարակում.

«Վիճակը շատ ծանր է: Չնայած մերոնք դիմադրում են՝ Հայաստանից ինչքան հնարավոր եղավ ուժեր տարբեր շրջաններից ուղարկել, ուղարկվել են: Մանավանդ վերջին երկու օրը համարյա ուղղաթիռ չի թռչում, արգելք են դրել ռուսները: Միայն օրական մի ուղղաթիռ՝ որպես սանիտարական ուղղաթիռ, գնում է Շահումյան, Գետաշեն: Մեր կառավարությունն անձարակ է. կամ չի ուզում, կամ չի կարողանում այդ արգելքը հանել, որպեսզի օրական գոնե 5-6 ուղղաթիռ նորմալ աշխատի Գետաշենի և Շահումյանի ուղղությամբ:

Բաքվում արդեն երեկ սաստկացել են, իրենց գագաթին են հասել ջարդերը: Ըստ պաշտոնական և ոչ պաշտոնական տվյալների՝ արդեն 26 հայ զոհ կա, 2 ադրբեջանցի և մի քանի զինվոր: Այնտեղ լրիվ քաոս է, կատարվում է, փաստորեն, այն, ինչ կատարվել է Սումգայիթում:

Այն ժամանակ, երբ Ադրբեջանը զինվում է և պատերազմ է հայտարարում Հայաստանին, Հայաստանի ժողովուրդը հույսն իր կառավարության վրա այդքան դնելուց հետո, այլևս այդ հույսը դնել չի կարող, պետք է ինքը տնօրինի իր երկրի, իր հողի վրա գտնվող ամեն տեսակի զենք: Դա մեր իրավունքն է: ՀՀԾ-ի, «Ղարաբաղ» կոմիտեի անունից հայտարարում եմ՝ եթե Պետական անվտանգության կոմիտեն խանգարելու է մեզ այս գործում, նրանց պատասխանը ստանալու հերթն է: Մենք կոչ ենք անում միլիցիային, որը երկար ժամանակ մեր ժողովրդի հետ լավ համագործակցել

է. այս պահին միանալ ժողովրդին և օգնել: Հայտարարում ենք՝ եթե այսօր կամ վաղը Հայաստան զորք մտավ, եթե ռուսական զորք մտավ Հայաստան՝ ծնշելու համար այս շարժումը կամ այս ինքնապաշտպանությունը, կյանքով պատասխան են տալու Սուրեն Հարությունյանը, Հրանտ Ոսկանյանը»:

Վանո Սիրադեղյանի այս ելույթից մի քանի օր անց՝ 1990 թվականի հունվարի 17-ին, սկսվեցին երասխի ինքնապաշտպանության մարտերը:

Հայկական ուժերը դիրքավորվել էին Արաքսի հովտում, հակառակորդը՝ քնական ամրություններով պաշտպանված բարձունքներին: Չկարողանալով շոշափելի հաջողությունների հասնել՝ հայկական ուժերի հրամանատարները հունվարի 17-ի գիշերը ռազմական խորհրդի նիստ են գումարել, որոշել գրոհի արդյունավետ ուղղությունները: Հունվարի 18-ի ուշ երեկոյան հարձակման անցնելով՝ հայկական ուժերը դուրս են մղել հակառակորդին և գրավել գրեթե բոլոր ռազմավարական բարձունքները: Հունվարի 19-ին հակառակորդը հետ է մղվել դեպի Նախիջևան, ոչնչացվել են բոլոր կրակակետերը: Երասխի մարտերում զոհվեց Մովսես Գորգիսյանը (Ղարաբաղյան ազատագրական պայքերի 1988-1994. Հանրագիտարան, Երևան, 2004):

«Պաշտոնը վաստակել են իրենց ներդրած ավանդով»

Տիգրան Պասկևիչյանը, վերապրելով այդ օրերը, հիշում է Արմեն Շեկոյանի կեսկատակ-կեսլուրջ պատմությունը: Վանոյի հետ քայլելով գալիս են հրապարակ, Վանոն ասում է՝ սպասիր, գնամ, տեսնես՝ էդ հարթակում ինչ է կատարվում: Գնում ու չի վերադառնում:

«Վանոն ուներ իր ընկերները, որոնց հետ սրճարաններում էր

նստում, մի բաժակ գինի էր խմում,- հիշում է Տիգրան Պասկևիչյանը:-
Շարժումը սկսվելուց հետո էդ բոլորը գալիս-ասում էին. «Վանո
ջան, ինչ է պետք անել»: Իրեն ընդունում էին որպես գլխավոր
կազմակերպիչ: Եվ կարծում եմ, որ նույն ձևով էլ Վազգեն Սարգսյանն
է ներգրավվել»:

Գրող, ներքին գործերի նախարարության լրատվության վարչության
նախկին ղեկավար Վանուշ Շերմազանյանն ավելի միանշանակ
է արտահայտվում. «Եթե Վանոն «Ղարաբաղ» կոմիտեում չլիներ,
պաշտպանական ջոկատների ղեկավարումը երբեք Վազգենին չէր
տրվի: Նրա թիվ մեկ երաշխավորը Վանոն ա եղել»:

Հայաստանի առաջին նախագահի օգնական, Հայ ազգային
կոնգրեսի փոխնախագահ Լևոն Զուրաբյանն էլ ասում է, որ
ջոկատների ղեկավարումը Վազգեն Սարգսյանին հանձնարարելու
որոշումը Լևոն Տեր-Պետրոսյանը կայացրել էր Երասխի մարտերից
հետո: Ինքը՝ առաջին նախագահը, ժամանակին ասել էր.

«Բոլորին թվում է, թե մեր իշխանությունների ժամանակ նախագահը
վերցրել և նշանակել է նախարարներ, վարչապետ և այլն: Դա
այդպես է օրենքի տառի տեսակետից, բայց բովանդակության
տեսակետից բոլորովին այլ է: Երբ մենք 1990 թվականին եկանք
իշխանության, արդեն իսկ հայտնի էր՝ ինչպիսի մարդիկ են գալիս:
Ես Վանո Սիրադեղյանին նախարար նշանակելու միայն ֆորմալ
հրամանագիրն եմ ստորագրել: Նույնը Վազգեն Սարգսյանին,
նույնը՝ Հրանտ Բազրատյանին և մյուսներին: Ես նրանց նշանակել
եմ թղթով, իսկ նրանք այդ պաշտոնը վաստակել են իրենց ներդրած
ավանդով»:

Վազգեն Սարգսյանի մայրը՝ Գրետա Սարգսյանը, 2002 թվականին
պատմել է Անահիտ Ադամյանին.

«Շարժումը որ սկսվեց, ամբողջ օրը Վանոյի հետ էր, էլի տղաների
հետ հավաքվում էին մեր տանը: Մի սենյակ էր սարքել, սվաղել էր

մառանը, թախտ էր դրել, դարակ էր սարքել, կարպետ էր բերել, կուժ-կուլա հավաքել: Թեյնիկ բերեց մորս տնից: Էդ օրերին հավաքվում էին էդ խցում Լևոնը, Բաբկենը, Վանոն: Ամբողջ գիշերներով խոսում էին, խոսում, խոսում... Կամաց-կամաց սկսեցին շրջանի տղաները գալ, հավաքեց ամբողջ շրջանի տղաներին: Վանոն նրան Շարժման մեջ ներքաշեց: Իրար հետ շատ մոտ էին: Էդպես էլ շարունակվեց մինչև վերջ՝ անկախ ամեն ինչից: Գնում էր, գալիս էր ոգևորված՝ Լևոնն էս ասեց, Վանոն էս ասեց, Էսենց պիտի լինի, ընենց պիտի լինի: Մինչև գիշերվա 4-5-ը նստում էի, որ գար՝ իմանամ՝ ինչ եղավ, «Լարաբաղ» կոմիտեն ինչ որոշեց: Շարժման սկզբից իրենց հետ էր, բայց կոմիտեի անդամ չէր»:

Էդվարդ Միլիտոնյանը հիշում է սովետական բանակի հայազգի սպաներին ուղղված Վազգենի կոչը՝ գալ և համալրել Հայաստանի զինված ուժերի կազմը:

«Եկան լուրջ պաշտոններ վարած զինվորականներ: Նայում են՝ ջահել տղա, որը նույնիսկ բանակային կյանք չի ունեցել: Հիմա Վազգենը դրանց հետ հնց պիտի աշխատի, հնց ներմուծի Հայաստանի նոր ձևավորվող բանակային կյանք: Էս երկրապահներին էս մարդկանց հետ հնց մի հունի մեջ բերես: «Երկրապահ»-ի առաջին սերնդի տղերքը շատ կոշտ մարդիկ էին, մահվան հետ խաղ անող: Էս տեսակի մարդկանց հետ հարաբերվելը, աշխատելը շատ դժվար էր: Լինում էին վեճեր, բայց Վազգենը եզակի մարդ էր, ֆենոմեն, որ կարողացավ էս բոլոր հանգույցները բերել, հյուսել, կարպետի, գորգի տեսք տալ, որը բանակն էր: Եվ արեց դա սահմաններին ընթացող կոիվների պայմաններում»:

Մեր զրույցից գրեթե 30 տարի առաջ՝ 1994 թվականին, Էդվարդ Միլիտոնյանը Վազգեն Սարգսյանին հյուրընկալել էր «Վերնատուն» հաղորդաշարում և խնդրել էր ասել՝ արդյոք ինքը փոխվել է:

«Արտաքին դրսևորումների մեջ կմտածեն, որ շատ եմ փոխվել: Երբեմն ինքս էլ իմ վրա զարմանում եմ: Բայց ուրիշ տարբերակ չկա,

Նույն շատ սիրած մեր ընկեր Հրաչյա Սարուխանը տասնյակ անգամ վերջերս զանգել է, ոչ մի անգամ չեմ կարողացել պատասխանել հեռախոսին: Ահավոր տենպ է, ահավոր զբաղվածություն է: Կարող է թվալ, թե մարդը փոխվեց: Էդ ամենն էդպես չի: Այնքան բան, որ վերջին 4 տարիներում մենք տեսանք, անձամբ իմ գլխով անցավ, իհարկե, կոշտացրեց նաև ինձ, ավելի կտրուկ է դարձրել, շատ դեպքերում ավելի կոպիտ: Էդ դրսևորումներում կարող է թվալ, թե ես շատ փոխվել եմ: Իրականում էդպես չի: Ներքնապես ես չեմ փոխվել ու չեմ էլ կարող փոխվել», - պատասխանել էր Վազգենը:

«Դերերը հստակ բաժանված էին»

Լրագրող, Հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովի նախագահ Տիգրան Հակոբյանի վկայությամբ՝ Վանոյի և Վազգենի իրական ընկերությունը սկսվել է հենց Շարժման տարիներին.

«Դերերը հստակ բաժանված էին. Վազգենը փոքր եղբայրն էր, Վանոն՝ մեծ եղբայրը: Նրանք դա հստակ պահպանում էին, բայց չէին խոստովանում: Վանոն՝ անկախ իր հանրային ընկալումից, շատ նրբանկատ մարդ էր, իսկ Վազգենը, բնականաբար, չէր խոստովանի: Փոքր եղբոր դերը Վազգենը շատ երկար տանում էր: «Արջի» կերպարի հետևում մտածող մարդ էր, նուրբ ներաշխարհով, և ինքը մեծ բարդությոներ ուներ, երբ պաշտպանության նախարար պիտի դառնար: Իրեն Վանոն համոզեց և ասաց՝ դու կարող ես: Այդ մասին ինձ պատմել են և Վանոն, և Վազգենը»:

Ընդուն Զուրաբյանը, անդրադառնալով նրանց մտերմությանը, նշում է Վազգենի ունեցած «պատկառանքը» Վանոյի հանդեպ.

«Ընդհանրապես, Շարժման մեջ ընդունված էր հավասարությունը, - հիշում է Զուրաբյանը: - Ես առաջին անգամ շշմեցի, երբ Վանոն, լինելով Շարժման առաջնորդներից մեկը, եկել էր մեր ամառանոց և ինձ անընդհատ «շեֆ»-ով էր դիմում: Հետո պիտի իմանայի, որ Շարժման մեջ դա ընդունված դիմելաձև էր, հիմա

էլ ՀԱԿ-ում կիրառվում է՝ բոլորը բոլորին: Սակայն չնայած այդ էգալիտար մոտեցմանը՝ փաստացի անհավասարությունն իրենց հարաբերություններում զգացվում էր: Վազգենը Վանոյին համարում էր ավելի խորաթափանց քաղաքական գործիչ և իրական լիդեր»:

Լրագրող, «Առավոտ» օրաթերթի գլխավոր խմբագիր Արամ Աբրահամյանի այս հուշը հաստատում է Լևոն Զուրաբյանի խոսքերը.

«1995 թվականի Ազգային ժողովի ընտրություններից հետո հավաքվել էինք ՆԳՆ ընդունելությունների տանը (այնտեղ հիմա Իոթերտ Քոչարյանն է ապրում): Ինչ-որ պահի Վանոն դուրս եկավ, և Վազգենն ասաց՝ քանի Վանոն չկա, ուզում եմ նրա կենացը խմել: Եվ ասաց. «Բոլորդ կարծում եք, որ Վանոն շատ ուժեղ ինտուիցիա ունի: Այո, դա այդպես է, բայց նա այդ ինտուիցիան ունի նրա շնորհիվ, որ շատ երկար է մտածում յուրաքանչյուր խնդրի մասին»»:

Տիգրան Պասկեպյանը շեշտում է, որ Շարժման առանձնահատկությունն այն էր, որ «ամեն մարդ մի գործ էր անում», ուներ իր գործառույթը. «Վազգենն էդ ինքնաբերիկ ձևավորված ռազմական կազմավորումների հետ շփումներ ուներ. ամենատարբեր որակի մարդիկ էին՝ նախկին հանցագործներից մինչև Րաֆֆի, Մուրացյան կարդացած հայրենասեր տղերք: Եթե մեկը մի բան անում էր, մյուսներն աջակցում էին: Կլիներ Վանոն, Վազգեն Մանուկյանը, Բաբկեն Արարքյանը, Լևոն Տեր-Պետրոսյանը: Հավաքվում, միասին քննարկում էին՝ ինչ է պետք անել: «Ղարաբաղ» կոմիտեի մոտեցումը միշտ էն էր, որ թույլ չտան ծայրահեղություններ, որովհետև իրենք գիտեին՝ Մոսկվան կարող է մտնել, ջարդել, ու վերջանա էս Շարժումը»:

Տիգրան Պասկեպյանը փաստում է, որ Ներքին գործերի նախարարության միլիցիայի օժանդակության հատուկ ջոկատը, որը հետագայում դարձավ հատուկ գունդ, ստեղծվեց հենց ջոկատների միավորման նպատակով: «Ամեն ինչ արվում էր չափազանց մտածված և իրար հետ համագործակցելով: Ու այդ հատուկ գնդի

«շնորհանդեսին» կողք կողքի կանգնած էին երկու մարդ՝ Վանո Սիրադեղյանը և Վազգեն Սարգսյանը»:

ՀԱԲ-ի լուծարումը և բանակաշինությունը

Բանակի կազմավորման կարևոր հանգրվաններից մեկը Ռազմիկ Վասիլյանի ղեկավարած ՀԱԲ-ի (Հայոց ազգային բանակ) գինաթափումն ու լուծարումն էր 1990 թվականի օգոստոսի վերջին: ՀՀԾ-ի և ՀԱԲ-ի հակամարտությունը գազաթնակետին հասավ օգոստոսի 28-ին, երբ ՀԱԲ-ի գրասենյակի մոտ սպանվեցին ազատամարտիկներ Վիտյա Այվազյանն ու Գեղազնիկ Միքայելյանը (Չաուշը):

1996 թվականի նախագահական ընտրարշավի ժամանակ Սյունիքի մարզում Լևոն Տեր-Պետրոսյանը, Վազգեն Սարգսյանը, մի քանի մտավորական հավաքվում են սեղանի շուրջը: Վազգեն Սարգսյանը բաժակաճառ է ասում, իսկ նախագահը, դիմելով օպերատորին, ասում է. «20 տարի հետո ցույց կտաք»:

Անդրադառնալով Տեր-Պետրոսյանի՝ պետության և բանակի կայացման հարցում բախտորոշ դեր խաղացած քայլերին՝ Վազգեն Սարգսյանն առաջին հերթին ՀԱԲ-ի լուծարումն է հիշատակում.

«Առավոտյան 7-ին, երբ արդեն Վիտյան ու Չաուշը զոհվել էին, նախագահին քնից հանեցի, վեր կացավ: Ասի՝ Լևոն (էն ժամանակ տենց էինք իրար դիմում), սենց բան ա եղել: Ասեց՝ Լյուսյա, արթնացի, թեյ բեր: Մտքումս ասում եմ՝ տղերքը զոհվել են (մեր առաջին զոհերն էին), ինքն ասում է՝ թեյ բեր: Թեյը բերեց, մի 5 րոպե թեյ խմեց, պրծավ, ասեց՝ եթե հիմա հատուկ դրություն հայտարարենք, էդքան ուժ ունենա: Ասեցի՝ հա: Կարող ա չունես: Ասի՝ ունեմ: Դե գնացինք: Էդ երեք նախադասությունն է եղել»:

Վանուշ Շերմազանյանը պատմում է՝ ինչպես պատերազմի տարիների Վազգենը մի օր եկել էր Վանոյի մոտ ու ասել, որ մյուս օրն

առավոտյան իրեն 70 «Նիվա» ավտոմեքենա է անհրաժեշտ կարևոր մի խնդիր լուծելու համար:

«Վանոն ինձ դարձավ և ծիծաղելով ասաց. «Այս մարդուն բացատրի, որ պապս ինձ «Նիվայի» գործարան չի նվիրել: Փողն ունենք, բայց խնդիրը լուծելու համար պիտի 70 հոգի գտնենք, թոցնենք Տոյատի, այնտեղ պայմանավորվենք, որ էդ խմբաքանակը մեզ վաճառեն ու հետո վարելով բերեն: Այսինքն՝ ամենաքիչը երեք օր է պետք»: Վազգենն էլ թե՛ լավ, էդ դեպքում տղերքին ասեմ՝ քաղաքից «հավաքեն»: Վանոն էլ ասաց. «Այ տղա, տենց բան չանես»: Կամ, ասենք, Վազգենը կարող էր ասել, որ իրեն շտապ երեք հատ տանկ է պետք: Հիմա արդեն գաղտնիք չէ, կարելի է այդ մասին խոսել: Վանոյի ենթակայության տակ մարդիկ կային, գնում էին Ախալքալաքի ռուսական բազա, փողը տալիս, դնում էին քարշակների վրա, բերում էին»:

«Էս ինչ ախմախ բաներ եք դուրս տալիս»

Շարժման մեջ և «Ղարաբաղ» կոմիտեում Վանո Սիրադեղյանի բացառիկ դերի մասին 1996 թվականին պատմել էր Աշոտ Մանուչարյանը: Չնայած այն փաստին, որ այդ պահին նրանք քաղաքական անհաշտ հակառակորդներ էին, Աշոտ Մանուչարյանը շնորհավորել էր Վանո Սիրադեղյանի հիսունամյակը՝ «Առավոտ» թերթում հրապարակված «Վանո և Վանիկ Սմբատովիչ» հոդվածով, որտեղ, մասնավորապես, գրել էր.

«Քչերն են պատկերացնում Վանոյի իսկական դերը Շարժման մեջ: Իմ կարծիքով՝ նա Շարժման մեջ ուղղակի հայ ժողովրդի էությունն էր ամբողջացնում: Այսինքն՝ «Ղարաբաղ» կոմիտեում կար մի օղակ, որը զբաղված էր քաղաքական ծրագրավորմամբ, այդ խումբը ծրագրում էր, թե քաղաքական ինչ քայլեր, գործողություններ պիտի կատարվեն Հայաստանում: Դրանից հետո, անպայման, հրավիրվում էր Վանո Սիրադեղյանը, որին ամեն ինչ ներկայացվում էր. նա անմիջականորեն կարող էր ասել. «Էս ինչ ախմախ-ախմախ

քաներ եք դուրս տալիս»։ Եվ այս կոպիտ ոճի հետևում չափազանց կարևոր էություն էր։ Վանոյի ասածը շատ էր կարևոր, որովհետև դա նշանակում էր, որ ժողովուրդին այս նախօրոք ծրագրածը չի ընդունի, կմերժի, դա չի համապատասխանում իրավիճակին»։

Տարիներ անց Վանո Սիրադեղյանն իր հերթին կանդիդատուհա Աշոտ Մանուչարյանի գործունեությանը և անցած ճանապարհին՝ իր գնահատականը տալով իրենց հակամարտությանը.

«Ես ավստոսում եմ Աշոտ Մանուչարյանի դեմ կամպանիայի համար։ Ուզում եմ արդարացնել իմ այն ժամանակվա պահվածքը, թե շատ անբասիր պետություն ենք կառուցում, որ մեր ընկերների շրջապատում չպետք է լինեն մարդիկ կամ նրանց արարքները, ինչի մասին մեր մտքով չէր անցնում 1988 թվականին։ Ափսոսում եմ, երբ դրանից հետո նկան ավելի վատ բարքեր, այն մարդիկ, որոնց մասին այն ժամանակ խոսում էին, անմեղ հրեշտակներ դուրս եկան»։

«Մարդ կա՝ ձի է ծնվում, մարդ կա՝ ձիավոր»

1990 թվականին Վանո Սիրադեղյանը և Վազգեն Սարգսյանն ընտրվել էին Գերագույն խորհրդի պատգամավորներ։ Վազգեն Սարգսյանը նաև գլխավորում էր Գերագույն խորհրդի Պաշտպանության և Ներքին գործերի մշտական հանձնաժողովը և այդ պաշտոնը զբաղեցրեց մինչև 1991 թվականի դեկտեմբերը, երբ նշանակվեց պաշտպանության նախարար։

Պատգամավորական գործունեությունից զատ՝ Վանո Սիրադեղյանը 1990-1991 թվականներին նաև Հայաստանի անտառ-տնտեսության վարչության պետն էր, իսկ 1991-1992 թթ. ընկած ժամանակահատվածում՝ Հայաստանի նախագահի խորհրդականը՝ ներքին քաղաքականության և սոցիալական հարցերով։

Տիգրան Պասկևիչյանը պատմում է, որ վերջերս մի ծրագրի շրջանակում հանդիպել էր անտառապետների հետ, և բոլորը վկայում

էին, որ Վանոյի ժամանակ խիստ հոգատար վերաբերմունք կար անտառի նկատմամբ, ինչը չէր նշանակում մարդկանց խնդիրների անտեսում: Նա չէր արտոնում արդյունաբերական ծավալներով հատումները, բայց ասում էր՝ «մարդուն մի զրկեք, թող գնա, հավաքի, տանի, իր տանը վառի, տաքանա»:

Ի դեպ, ժամանակին Տիգրան Պասկևիչյանին, ինչպես և շատերին, զարմացրել էր Վանոյի տեղափոխությունը Անտառտնտեսությունից Ներքին գործերի նախարարություն:

«Ոչ ոք չէր պատկերացնում, որ Վանոն կարող է Ներքին գործերի նախարար դառնալ և այդքան արդյունավետ աշխատել: Ինձ համար էլ էր շուկ իր նշանակումը, բայց հետո փորձը ցույց տվեց, որ ինքը ամենաճշգրիտ թեկնածուն էր», - խոստովանում է Պասկևիչյանը:

Լրագրող Ավարդ Բարխուդարյանը մի էական հատկանիշ է կարևորում երկու գործիչների մեջ. նրա կարծիքով՝ թե՛ Վանոն, թե՛ Վազգենը իրենց բնույթով որոշումներ կայացնող ու պատասխանատվություն ստանձնող անհատներ էին: «Վանոյի դեպքում երբեմն գործում էր «օրենքը ես եմ» լատինական ասույթը», - հավելում է նա:

Մերուժան Տեր-Գուլանյանն էլ յուրովի է ձևակերպում պատասխանատվության այդ զգացումը, որն առաջնորդին տարբերում է կատարողից. «Մարդ կա՝ ձի է ծնվում, մարդ կա՝ ձիավոր: Վազգենն էլ, Վանոն էլ ձիավորներ էին ծնվել»:

Այս առումով հետաքրքիր է Էդվարդ Միլիտոնյանի դիտարկումը: Նրա կարծիքով՝ «Վանոյի բնույթը համընկավ օրինապաշտության, «գողականներին» իրենց տեղը դնելու, օրենքն առաջին պլան բերելու, ոստիկանության հարգ ու պատիվը բարձրացնելու անհրաժեշտության հետ»: «Ոստիկանին բանի տեղ չէին դնում, - հիշում է Գրողների միության նախագահը, - կրակում էին վրաները: Էդ իմաստով՝ Վանոյի մարդկային բնույթը, մտածողի բնույթը էդտեղ դրսևորվեց, որոշակի հարգանք առաջացավ օրենքի, օրենքի

մարդու, ոստիկանության հանդեպ, նույնիսկ ավելին, քան կարելի էր ենթադրել»:

Մերուժան Տեր-Գուլանյանը որոշ վերապահումներով է արտահայտվում Վանո Սիրադեղյանի առաջ քերած բեկումնային շարժի մասին ոստիկանական համակարգում:

«Վանոն, ի տարբերություն Վազգեն Սարգսյանի, պատահաբար նևտաժ մուրժ էր՝ ում գլխին կպավ, կպավ: Մի անգամ այդ մասին Վանոյին ասացի՝ նեղացավ Վազգենը կազմակերպված էր իր անելիքների և խոսքի մեջ: Եթե արտառոց որևէ բան պիտի ասվեր կամ արվեր որևէ մեկի դեմ, դա արվում էր Վանոյի քերանով: Ինքը ոգևորվում էր, որովհետև ականա իր ներսում իրեն Լևոն Տեր-Պետրոսյանից հետո երկրորդ մարդն էր համարում, և այդ վիճակն իրեն դուր էր գալիս», - փաստում է «Գարուն»-ի նախկին գլխավոր խմբագիրը:

Վազգեն Սարգսյան գործչի՝ գրեթե նույնական բնույթագրի է հանգում Էդվարդ Միլիտոնյանը:

«Բազառիկ էր մտային, վերլուծական տարատեսակ հարցերում արագ կողմնորոշվելու, խմբերի դժվար հարաբերություններն ի մի բերելու գործում: Կա մարդ, որն ուզում է դիկտատոր լինել, բոլորին ճնշել, կա մարդ, որ կարող է տարբեր երանգներով աշխատել: Իրեն երկուսն էլ հատուկ էին, մարդկանց հետ լեզու գտնելու արվեստ ունենր»:

«Դիմանալու բան չէր, բայց ինքը դիմացավ»

2000 թվականի մարտին «Չորրորդ իշխանություն» թերթում հրապարակված հարցազրույցում Վանոն ասում է.

««Լարաբաղ» կոմիտեի գործունեության շրջանում Վազգենը նրա կազմ մտավ՝ որպես ամենաչափեյ անդամ: Դա երևի կարելի է

առաջին փուլ անվանել: Հետո՝ երասխի կամավորական շարժման ժամանակ, ինքն արդեն առավել հասուն, կազմակերպված, առավել գրագետ էր:

Իհարկե, այդ շրջանում կային նաև ուրիշ տղաներ, բայց քանի որ պայքարի այդ փուլում հիմնական առճակատումը հայ-ադրբեջանական սահմանի այդ հատվածում էր, իր կազմակերպական ունակություններով, անձնական խիզախությամբ և տաղանդով Վազգենին հավասար մեկը չկար: Եվ նա միանգամից, առանց քննարկման մտավ «Ղարաբաղ» կոմիտեի շարքերը: Ահա այդպես էլ կամաց-կամաց նա դարձավ կամավորական շարժման ղեկավար, բանակը սկզբնավորող: Ինքը «Ղարաբաղ» կոմիտեի կողմից էր լիազորվել այդ բանն անել, և կարողացավ:

Վիթխարի էներգիա ուներ. ուրիշ մեկն իր փոխարեն չէր կարող գլուխ բերել այդ գործը: Վերջին տարիներին ընդունված է ասել, թե մեկը 15 ժամ է աշխատում, մյուսը՝ 20...

Չեմ կարծում, թե մեծ առաքիլություն է այդքան աշխատելը, բայց և առանց դրա այն ժամանակ, այդ բնագավառում հնարավոր չէր: Պատահական չէր, որ շատերի մեջ հենց Վազգենն առանձնացավ: Միշտ զարմացել եմ նրա աշխատանքի գերմարդկային ռեժիմից. վախենում էի, որ մի օր ջղերը չեն դիմանա: Նման մի բան եղավ Շահումյանի կռիվներից հետո, երբ նա մի քանի ամիս շարունակ հրաժարվեց նախարարի պաշտոնից: Իրոք, դիմանալու բան չէր, բայց ինքը դիմացավ:

Ամբողջ պատերազմի ընթացքում երկու անգամ անձնապես, անձնական խիզախության ու կամքի շնորհիվ բեկում մտցրեց պատերազմի ընթացքի մեջ. մեկը՝ Օմարից Նահանջած մեր զորքի դեմն առնելով Քելբաջարում, մյուս անգամ՝ իր մահապարտներով Մարտակերտի ծակատում փրկելով Ստեփանակերտը. իսկ Շուշի-Գորիս ծանապարհը բաց էր զորքի ու ժողովրդի նահանջի համար: Մահապարտները փրկեցին Ղարաբաղը: Այդ օրերին վճռվեց այդ

պատերազմի ելքը»:

Հարցազրույցում հիշատակված երկու շրջադարձային դրվագների մասին իր անձնական հուշերն է մեզ հետ կիսել Կարինե Խողիկյանը.

«Մահապարտների կոչի օրը ես Ախալքալաքում էի: Երեկոյան հեռուստացույցը միացնում եմ, մի քանի րոպեից էդ իր դեմքն եմ տեսնում: Հիշում եմ ընտանիքով մեր լացն ու կականը: Մտածում եմ՝ ինչպե՞ս է էդ ամեն ինչին դիմացել: 1994-ին, երբ իր հետ հարցազրույց արեցի, ասաց. «Օմարից հետո (էնտեղ ջահել էրեխեք շատ էին գոհվել) մի ամիս շարունակ, երբ տուն էի գալիս, ինձ քնաբեր էին սրսկում, որովհետև ես կգժվեի, եթե արթուն մնայի, եթե մտածեի»»:

Ինքը՝ Վազգեն Սարգսյանը, այսպես է բնորոշում իր կոչին հետևած արձագանքը.

«Արձագանքեցին այնպես, ինչպես ես սպասում էի. ես չէի կասկածում: Եվ ցանկացողների թիվն ավելի շատ էր, քան ես խնդրել էի: Վերջին ժամանակներս տղաների ոգին, մարտունակությունը կոտրել էին, ես կարծում եմ, որ էս գումարտակն ինքն իրենով և՛ իր ոգին է բարձրացնելու, և՛ բարձրացնելու է ամբողջ մեր կռվող ուժերի ոգին»:

Ապա ավելացնում է.

«Քանի որ առիթը ներկայացավ, ես ուզում էի մի քանի հարցերի մասին խոսել: Շրջաններում գումարտակներ պիտի հավաքվեն՝ 400-500 մարդ, հավաքվում է ընդամենը 80-100 մարդ, զինապարտները զանգվածաբար փախչում են: Ես ուզում եմ զգուշացնել՝ եթե նշված ժամկետում շրջաններում իրենց պահեստազորի գումարտակները չկազմավորեն, ես շրջաններից կհանեմ այն զորամիավորումները, որ կան, և թող իրենք իրենց պաշտպանեն»:

Այս անգիջում, կոշտ վճռականությունը զուգակցվում էր ծայրաստիճան զգայունակությամբ.

«Արդեն պատերազմի ավարտից հետո՝ խաղաղ ժամանակներում, եթե մի զոհ էինք ունենում, ինքը նստում, լաց էր լինում: Էդ րոպեին եթե մտնեիր մոտն անգամ ամենահրատապ հարցով՝ կորած էիր: Էրեխու նման նստում, լաց էր լինում: Ինքն Էդքան արջ էր, Էդքան հաղթանդամ էր, բայց էնքան էրեխա էր, էնքան փխրուն սիրտ ուներ», - պատմում է Պաշտպանության նախարարության լրատվության և քարոզչության վարչության նախկին պետ Սեյրան Շահումյանը:

Արիության և «երեխայի» ջինջ, զգայուն հոգու այդ համակցությունը կարող էր զարմացնել ոչ միայն մտերիմներին ու գործընկերներին, այլև նրանց, ովքեր առաջին անգամ էին տեսնում Վազգեն Սարգսյանին: Պատանեկան տարիների մի հուշ է պատմում Վազգենի գրչակից ընկեր Հրաչյա Թամրազյանի դուստրը՝ Շուշանիկ Թամրազյանը.

«Ղարաբաղյան շարժման և Անկախության առաջին տարիներին Վազգեն Սարգսյանի անունը շատ հաճախ էր հնչում մեր տանը: Մենք՝ փոքրերս, գիտեինք, որ հսկա և ժպտադեմ հերոսը, որով հիանում էին մեր բոլոր տարեկիցները, հայրիկի ընկերն է: Ես ինքս Վազգեն Սարգսյանին տեսել եմ միայն մի անգամ՝ 93-ի ամռանը: Հուլիս ամիսն էր: Ինչպես ամեն տարի, քույրիկներիս ու մայրիկիս հետ հանգստանում էինք Սևանի Գրողների տանը՝ «Ձկան աչք»-ում, ինչպես սովոր էինք ասել ընտանիքում:

Հայրիկս, որ մնացել էր Երևանում՝ ստեղծագործելու, շաբաթ օրը՝ երեկոյան, միացել էր մեզ: Կիրակի էր: Նախաճաշից հետո մի քանիսով կանգնած էինք ծաշարանի դռան առաջ, որ երբեք չէր փակվում: Մեզ հետ էր նաև Հասմիկ Վարդանյանը՝ արձակագիր Հայկ Վարդանյանի դուստրը՝ մոր՝ տիկին Սեդայի և Երվանդ-Տիգրան անկրկնելի զույգի հետ, որ չարաձգիության անզուգական ասպետներ էին: Հանկարծ Գրողների տուն բարձրացող քարե անհավասար աստիճանների տակ զինվորական հագուստով մի մարդ էր հայտնվել: Ես առանձնապես ուշադրություն չէի դարձրել: Բայց հեռանալու փոխարեն՝ կերպարանքը սկսել էր բարձրանալ: Հայրիկս թիկունքով դեպի աստիճաններն էր կանգնած: Հիշում

եմ մայրիկիս շփոթված բացականչությունը. «Հրահ, Վազգենը...»: Վազգեն Սարգսյանն էր. ինչ-որ գործով Սևանով անցնելիս իմացել էր, որ հայրս Գրողների տանն է, առանց զգուշացնելու եկել էր տեսնելու:

Ամուր փաթաթվել էին: Մենք անարտահայտելի, քարացած մի հրձվանքի մեջ էինք: «Տիգրան, երվանդ... Վազգենը», - ձչացել էր Հասմիկը վանք տանող լանջը մագլցած տղաներին, ու ինքն էլ, հարազատի ջերմությամբ, գրկել էր Վազգենին: Շրջվել էի ու տեսել էի, որ մայրիկիս աչքերը լցվել են:

Շուտով երիտասարդ Վազգեն Սարգսյանի ճառագող ժպիտը գրկել էր ամեն ինչ: Ջերմ էր իրեն անծանոթ երեխաների նկատմամբ ու կարծես ինքն էլ շփոթված: Հիշում եմ՝ ինձ միանգամից զարմացրել էր հերոսական հանդիսավորության, սեփական կարևորության գիտակցության բացակայությունը: 92-93 թթ. Վազգեն Սարգսյանը բոլորիս համար հերոս էր, առասպել, ու հիմա առասպելական հերոսը կանգնած էր մեր առջև՝ պարզ, զինվորական հագուստով, արևից կկոցած աչքերով, տղայի պայծառ ու շփոթված ժպիտով:

Տարիներ հետո էլ, երբ հիշում եմ հուլիսի արևով ողողված այդ օրը, լիժն ու ավարտվող մեր մանկության ճայերին, այդ հպանցիկ հանդիպումից մնացած ամենաուժեղ տպավորությունը Վազգենի անսահման ջինջ հայացքն է: «Անբուժելի» մի մանկության պատկերը, որ այնքան անհամատեղելի էր արյան, ցանկացած կոպտության, վայրագության մտապատկերի հետ, և ինձ թվում է, որ շատերը չէին արտահայտվում, բայց հենց այդ անհամապատասխանությունն էր ցնցում բոլորին ու ստիպում աչքերը լցնել: Ու գուցե վճիտ այդ «մանկությունն» էր նաև իսկական հերոսության նախապայմանը, բայց այդ միտքը ես կարողանում եմ ձևակերպել միայն այսօր»:

Լաչինի պաշտպանությունն ու «կամավոր հատկացումները»

1992 թվականի հոկտեմբերի մեկին ադրբեջանական բանակը

ռազմական գործողություն էր սկսել Լաչինի միջանցքի՝ մայիսին կորցրած վերահսկումը վերականգնելու նպատակով: Սկզբնական շրջանում հակառակորդը նկատելի առավելություն ուներ, և միջանցքը կորցնելու իրական վտանգ էր առաջացել, ինչը կարող էր ճակատագրական լինել Արցախի համար: Բայց շուրջ 20 օր տևած մարտերի արդյունքում հաջողվեց հետ մղել ադրբեջանցիներին՝ ստիպելով նրանց նահանջել Կուբաթլուի շրջանի խորքը:

Գործողության ընթացքում Լևոն Տեր-Պետրոսյանը պաշտպանության նախարարի պաշտոնից ազատեց Վազգեն Սարգսյանին և նրա փոխարեն նշանակեց Վազգեն Մանուկյանին, որն արդեն ընդդիմադիր էր: Վազգեն Սարգսյանը դարձավ Պետական նախարար:

Լաչինը պահելուց շուրջ մեկ ամիս անց խորհրդարանում ԱԺՄ խմբակցության անդամները պարզաբանումներ էին պահանջել ներքին գործերի նախարարից «պաշտպանական կարիքների» համար հավաքագրված միջոցների վերաբերյալ: Վանո Սիրադեղյանը ոչ միայն չէր հերքել հավաքագրման փաստը, այլև հաշվետվություն էր ներկայացրել. 25 օրում հավաքագրվել էր 142 միլիոն ռուբլի, որից 30 միլիոնն արդեն փոխանցվել էր Պաշտպանության նախարարությանը, մնացածը շուտով փոխանցվելու էր: Ներքին գործերի նախարարը չէր ժխտել նաև, որ նախաձեռնության հեղինակն ինքն էր՝ Կառավարության և բանակի ղեկավարության բանավոր համաձայնությամբ: Վանոն նաև ասել էր, որ օրենքը չի արգելում «կամավոր հատկացումներ» կատարել բանակին՝ հատկապես պատերազմի պայմաններում: Ի պաշտպանություն Վանոյի էր հանդես եկել Վազգեն Սարգսյանը՝ նշելով, որ անձամբ ինքն է խնդրել ՆԳՆ-ին օգնել բանակին, և բերել էր Ադրբեջանի օրինակը, որտեղ նման եղանակով հավաքագրվել էր 9 միլիարդ ռուբլի:

Անդրադառնալով «կամավոր հատկացումների» իրողությանը՝ Տիգրան Հակոբյանն այն կարծիքն է հայտնում, որ եթե «կայացած

պետության պայմաններում նման մեթոդներն անթույլատրելի կարող էին թվալ, ապա այդ օրերին դա պարտադրված քայլ էր»։ Նա չի թաքցնում նաև այն փաստը, որ բոլոր այն գործարարների նկատմամբ, որոնք հրաժարվում էին «կամավոր հատկացումներից», «կոշտ միջոցներ» էին կիրառվում։

Այդ տարիներին ՆԳՆ լրատվական ծառայության ղեկավար Նիկոլայ Գրիգորյանը փաստում է, որ բողոքներ էին ստացվում այն մասին, որ ոստիկաններն ավելի շատ գումար են հավաքագրում, քան հանձնարարել են, իսկ «ավելցուկը» յուրացնում են։ Դրա հետ մեկտեղ արձանագրում է. «Բայց Լաչինը պահեցինք, եթե Լաչինը փակվեր՝ «կինոն» կավարտվեր»։

Լրագրող Ալվարո Բարխուդարյանը, որն Արցախյան առաջին պատերազմի ամենանվիրված վավերագրողներից է, իր հերթին հիշում է. «Երբ Դարաբաղի համար մի քան էր պետք լինում, Վանոյին էի ասում, որովհետև Վազգենն ահավոր «ժլատ» էր էդ հարցերում, ասում էր՝ «դուք գտեք»։ Մի անգամ Դարաբաղի ընկերներիցս մեկն ասաց. «Մեզ լապտերիկներ են պետք»։ Մի քանի օր անց մի տեղ հայտնվեցի, որտեղ նրանք երկուսով էին։ Վազգենը շուտ եկավ, ասաց. «Հեսա Վանոն, իրան ասա»։ Հաջորդ օրը զանգեցին Վանոյի ընդունարանից, ասացին. «Ալվարոյ ջան, եկեք Ձեր լապտերիկները տարեք, հինգ հատից արդեն երեքն ա մնացել»։

1993 թվականի ծմռանը՝ Քելբաջարի գործողությունից առաջ, Վանոն Ալվարոյին առաջարկում է. «Կուզեն մերոնց հետ Արցախ գնալ»։

«Մերոնք կարևոր բարձունք էին գրավել,- հիշում է Ալվարո Բարխուդարյանը,- նվերներ պիտի տանեին՝ Ներքին գորքերի տղաներին։ Վանոն հանձնարարել էր՝ շուկայից մի բեռնատար խնձոր գնեն։ Հետո ասել էր՝ բերեք տեսնեն էդ խնձորը։ Չէր հավանել, հետ էր ուղարկել, ասել էր՝ նորը գնեն»։

Բանակին վերաբերող հարցերում երկու ընկերների համերաշխու-

թան մասին է վկայում բանաստեղծ Հրաչյա Թամրազյանի կնոջ՝ Անահիտ Պապոյանի հիշատակած դրվագը.

«Հանգամանքների բերումով՝ ամուսնուս հետ Վանոյի տանն էինք (կառավարական առանձնատանը): Վաղ առավոտ էր: Մտավ Վազգեն Սարգսյանը՝ հոգնած, անքուն դեմքով: Հագին կապույտ, պարզ սպորտային հագուստ էր: Ամբողջ գիշեր «բանակցել էր» ռուս զինվորական բարձրաստիճան պաշտոնյայի հետ և հասել էր ցանկալի արդյունքին: Ուրախ էր և շատ երիտասարդ: Վանոյի և ամուսնուս հետ մի քանի բառ փոխանակեցին՝ միմյանց դիմելով փոխադարձ կատակներով: Հետո Վազգենն անսպասելիորեն ասաց՝ լսեք... ու կիսաձայն սկսեց երգել.

-Երնգ իմ երկիր հայրենի,/Հոգսերդ՝ շատ, հույսդ՝ մեծ,/Քարքարոտ երկիր...,- մի պահ ընդհատեց ու դիմեց մեզ,- էս երգը շատ ուժեղ է, սա պիտի դառնա մեր բանակի հիմնը, քայլերգը:

«Տղամարդիկ» ֆիլմը չէի սիրում:

- Դա ինչ քայլերգի երգ է...- դատարկության մեջ արձագանքեցի ես:

Վազգենը խոսքերս թողեց անպատասխան՝ անորոշ, անտարբեր մի հայացք նետելով իմ կողմն ու շարունակելով հաստատուն հնչյուններով.

-Ես մի բուռն եմ քո հողի,/Ես մի ծիլն եմ քո արտի...

Ձայնը թրթռում էր: Նրան միացավ Վանոն՝ թանձր, ուժեղ ձայնով:

Երբեք չեմ մոռանա այդ տեսարանը. երկու ընկեր, ամուր կանգնած դեմ դիմաց, ծակատներն իրար հպած, բռունցքները սեղմած, իրար աչքերի մեջ նայելով, երգում էին: Ու երկուսի աչքերից էլ արցունքներ էին հոսում...

Տարիներ անց դա իսկապես դարձավ բանակի հիմնը:

Հիմա երբևէ չեմ կարող լսել այդ երգը՝ առանց այդ տեսարանը հիշելու»:

Նախագահի օգնական՝ ռեժիսորի օգնականի փոխարեն

Լևոն Զուրաբյանը հիշում է, թե ինչպես ինքը Լևոն Տեր-Պետրոսյանի օգնական նշանակվեց Վանո Սիրադեղյանի անմիջական առաջարկով:

«1991 թվականին ես և Շողերը պապիս՝ Գարեգին Սևունցի ամառանոցում հանգստանում էինք, մեկ էլ Վանոն ու Վազգենը եկան: Վանոյին մենք ճանաչում էինք 1988 թվականից. հաճախ էր գալիս մեր տուն: Ես ծայնագրում էի «Ազատության» և «Ամերիկայի ձայն»-ի ռուսերեն հաղորդումները Շարժման մասին, ինքը հանրահավաքից հետո գալիս, լսում էր: Երբ 1988-ի դեկտեմբեր-հունվարին ձերբակալում էին «Ղարաբաղ» կոմիտեի անդամներին, Նա իշխանություններից սկզբում՝ մեր, հետո ընկերոջս տանն էր թաքնվում:

Մի շիշ օղի էին բերել, մենք էլ առանձնապես ուտելու բան չունեինք՝ մի «բուխանկա» հաց ու երշիկ: Խմեցինք, խոսեցինք: Մեկ էլ Վանոն ասում է. «Ալիկ Արզումանյանը գնացել է Ամերիկա, Նախագահին օգնական է պետք. եկել ենք՝ քեզ առաջարկենք»: Ես այդ ժամանակ երեք տարվա մեջ առաջին անգամ արձակուրդ էի վերցրել Ֆիզիկայի ինստիտուտից և պետք է գնայի, «Հին աստվածներ» ֆիլմում ռեժիսորի օգնական աշխատելի: Ասացի, որ կյանքիս երազանքը պիտի իրականություն դառնա, պիտի մտնեմ կինոյի աշխարհ: Վանոն ասաց. «Ի՛նչ ես խոսում, պետություն կա, բան կա, ի՛նչ կինոյի աշխարհ»: Խնդրեցի մի շաբաթ ժամանակ տալ՝ մտածելու համար: Նեղացավ, բայց համաձայնեց: Վազգենի հետ իմ մտերմությունն այդ օրից սկսվեց»:

Կինոաշխարհի իր ճախողված մուտքի դրվագից զատ՝ Լևոն Զուրաբյանը Վանո Սիրադեղյանի ևս մեկ այցելություն է հիշում՝ այս անգամ մենակ:

«1991 թվականին Վանոն եկավ մեր տուն, խոսեցինք տարբեր բաներից: Մեկ էլ հարցրեց. «Եթե կարիք լինի ընտրել Լևոն Տեր-Պետրոսյանի և Վազգեն Մանուկյանի միջև, հում կընտրես»: Ասացի, որ չեմ ուզում ընտրել, երկուսն էլ շատ արժանավոր լիդերներ են: «Լավ,- ասաց Վանոն,- հարցն այսպես դնեմ. կարող է ստեղծվել մի իրավիճակ, երբ երկուսից մեկը պիտի լինի ղեկավար, դու հում կվստահեիր»: Ես հասկացա, որ հարցը լուրջ է, և ինչ-որ գործընթացներ են սկսվել: Երկար մտածում էի, ինքն էլ լարված սպասում էր: Ի վերջո ասացի, որ եթե պարտադիր պետք է երկուսից մեկին ընտրեմ, ապա Տեր-Պետրոսյանին կընտրեմ: Ուշադիր նայեց ինձ, ասաց՝ ապրես, ու դրանով խոսակցությունն ավարտվեց»:

Հետաքրքիր է, որ Ռոլանդ Շառոյանը, որ մտերիմ էր Վանոյի հետ դեռևս ուսանողական տարիներից, պնդում է, որ Շարժման սկզբնական շրջանում Վանոն Վազգեն Մանուկյանի կողմնակիցն էր. «Նույնիսկ ասում էր ինձ. «Ձեր Հրայր Մարությանն ինչ է Վազգեն Մանուկյանի մոտ»»:

Սակայն այդ դիրքորոշումը հաստատող որևէ այլ աղբյուր չկա, իսկ ինքը՝ Վանո Սիրադեղյանը, հետագայում մշտապես միանշանակ բացասական կարծիք է հայտնել Վազգեն Մանուկյանի վերաբերյալ՝ ի տարբերություն, օրինակ, Աշոտ Մանուչարյանի: Հրապարակային ելույթներում նա հրաժարվում էր անգամ Վազգեն Մանուկյանի անունը տալուց. միշտ «Մանուկյան» էր ասում՝ ասես իր վերաբերմունքը շեշտադրելու նպատակով:

«Սուպերնախարարներն» ու վարչապետը

Ինահատականների մեջ սովորաբար ժխտ Լևոն Տեր-Պետրոսյանն անկախության առաջին տարիներին անդրադառնալիս մի առիթով

նշել էր.

«Մենք ամենածանր ժամանակներում հասկացանք, որ ամենավտանգավորը քառսն է: Երկրի կառավարելիությունը մեզ համար դարձավ թիվ մեկ խնդիրը: Եվ մենք արեցինք գլխավորը՝ ստեղծեցինք պետական կառույցներ: Այն, ինչ արեցին Վանո Սիրադեղյանը՝ ՆԳՆ-ում, Վազգեն Սարգսյանը՝ բանակում, Հրանտ Բագրատյանը՝ կառավարությունում, և Բաբկեն Արարքցյանը՝ Պաշտպանության նախարարությունում, փրկեց մեզ»:

1992-1996 թվականներին գրեթե չէին դադարում ասեկոսներն այն մասին, որ Վանո Սիրադեղյանն ու Վազգեն Սարգսյանը չեն ենթարկվում Հրանտ Բագրատյանին:

Երբ փորձեցինք իմանալ նախկին վարչապետի կարծիքն այդ հարցի շուրջ, Հրանտ Բագրատյանը բավականին անկեղծ գտնվեց:

Նախ՝ նա հաստատում է Լևոն Տեր-Պետրոսյանի բնորոշումը «վաստակած պաշտոնների» վերաբերյալ՝ գրեթե նույն ձևակերպումն օգտագործելով. «Մենք իրենց չէինք վստահել, իրենք վաստակել էին այդ պաշտոնները»:

Բայց և շարունակում է.

«Բայց հետո, երբ և՛ բանակում, և՛ Ներքին գործերի համակարգում զարգացման խնդիր կար, ես զգում էի, որ տղաները մասնագիտական խնդիր ունեն. չէին հասցրել վերապրոֆիլավորվել»:

Հրանտ Բագրատյանի բնորոշմամբ՝ մինչև 1995 թվականի Սահմանադրության ընդունումը չորս նախարարները (Պաշտպանության, Ներքին գործերի, Անվտանգության և Արտաքին գործերի) ուղղակիորեն ենթարկվում էին նախագահին.

«Դա պրոբլեմ էր ծնում: Կարող էի հանձնարարություն տալ, իրենք

գնային նախագահի մոտ, հարցնեին՝ էս հանձնարարությունը կատարե՞նք, թե՛ չէ: Սկզբում ես և՛ Վանոյի, և՛ Վազգենի հետ մոտ էի, ընկերներ էինք, նման խնդիր չկար, որովհետև երկուսն էլ հասկանում էին. ճիշտ է, նախագահին ենթակա էին, բայց պետք է աշխատեն ինձ հետ:

Պատահում էր, որ Կառավարության նիստին իրենց տեղակալներն էին գալիս: Արդարացնում էին նրանով, որ իրենք ենթակա են Լևոն Տեր-Պետրոսյանին: Բայց երբ իրենց մի բան էր պետք լինում, գալիս էին Կառավարություն: Ես էլ՝ որպես կանոն, այդ տեղակալներին չէի թողնում Կառավարության նիստերին և նախագահին ասում էի. «Ես տեղակալների հետ չեմ աշխատի»:

Մի անգամ է եղել, որ ես՝ որպես վարչապետ, արգելել եմ Վանո Սիրադեղյանին ինչ-որ բան անել: Չեմ ասի՝ ինչ էր արել, բայց ես իրեն արձակուրդ ուղարկեցի. չեմ արել, լավ ես արել, ես քեզ չեմ կարող աշխատանքից հեռացնել, բայց կարող եմ արձակուրդ ուղարկել, տեղակալիդ կնշանակենք, ինքը կգա, էդ գործը կանի, մինչև դու արձակուրդից կվերադառնաս: Դա լավ արձագանք չգտավ, բայց հետո՛նա եկավ ինձ մոտ. խոսեցինք, հասկացավ ինձ:

Վանոն դրական դեր է խաղացել Ներքին գործերի նոր համակարգի ձևավորման ընթացքում, հատկապես՝ սկզբում, երբ պետք էր գողությունները, սպանությունները դադարեցնել: Նա լուծեց այդ խնդիրը: Բայց դա կայունացման խնդիր էր: Զարգացման խնդիրների դեպքում պետք էր մասնագիտական մոտեցում, և պետք էր հասկանալ՝ իսկ հետագայում զարգացման ինչ ճանապարհ ենք ուղենշում Ներքին գործերի նախարարության համար:

Ընդհանուր առմամբ՝ Վանո Սիրադեղյանի հետ մեր գործունեության 80 տոկոսը, հատկապես՝ սկզբնական շրջանում, եղել է շատ կառուցողական: Մի բան ակնհայտ է. այն ժամանակ մենք ունեցել ենք ամենաանկաշառ ՆԳՆ-ն: Նախարարը կաշառքներ չէր վերցնում և նույնն էր պահանջում իր տեղակալներից: Էական էր

Նաև ուստիկանների ներդրումն Արցախյան առաջին պատերազմի հաղթանակի մեջ»:

Հրանտ Բագրատյանի ընտրոշմամբ՝ Վանոն այն մարդկանցից էր, որոնք «ինչ մտածում՝ ասում են»: «Հետագայում եկան այլ խորամանկ նախարարներ, որոնք թույլ էին, իսկ լուրջան հետևում կարող է դավադրություն թաքնված լինել: Վանոն այդ իմաստով վտանգավոր մարդ չէր»:

Նիկոլայ Գրիգորյանն էլ փաստում է, որ թե՛ Վանոն, թե՛ Վազգենը չէին հարգում մարդկանց, որոնք պատրաստ էին տիրամեծար ճառախմուտությամբ հպատակվելու իրենց:

«Երկուսն էլ գնահատում էին արժանապատիվ կեցվածքը: Եթե մեջքդ ծռած մտնեիր իրենց մոտ, կարող է քիթդ էլ գետնին կաշցնին, բայց եթե քարծր պահած ճակատով մտնեիր, այդպես էլ դուրս կգայիր»:

«Մանվելին ամեն ինչ կարելի ա»

Նիկոլայ Գրիգորյանը հիշում է, որ 1992 թվականին Մանվել Գրիգորյանը սկսում է իրենց շրջանի բոլոր գոմերը «իրենով անել»: Մարդիկ սկսում են բողոքել Մանվելը կրակում է, հայր ու որդի է սպանում: «Այդ ժամանակ Վանոյի հետ հարցազրույց էի արել, որտեղ ինքն ասում էր, որ այս հարգում ՀՀԸ-ն սխալ է, բողոքը պետք է պատասխան տան իրենց արարքների համար: Բայց Մանվելին նստեցրին ուղղաթիռ և ուղարկեցին Դարարաղ. այդպես փրկեցին»:

Մանվել Գրիգորյանի հետ կապված մի դրվագ էլ պատմել է Ռուզան Տոնոյանը՝ Վանո Սիրադեղյանի կինը: «Պատերազմից հետո Մանվելի և Նրա «թիմակիցների» պահվածքի մասին մտահոգիչ տեղեկությունները փոխանցել էր ամուսնուն»:

«Վանոն ասաց՝ Վազգենին կկանչեմ, իրեն կասես Վազգենը եկավ, երեքով նստած ենք, Վանոն նրբանկատորեն ասաց՝

Վազգեն, Ռուզանը որոշ մտահոգություն ունի Մանվելի պահվածքի վերաբերյալ: Վազգենն անմիջապես փրփրեց, առանց իմ կողմը շրջվելու Վանոյի ուղղությամբ նետեց. «Դու գիտե՞ս՝ Մանվելն ինչեր ա արել Ղարաբաղի համար, նույնիսկ եղբորն ա կորցրել, իրան ամեն ինչ կարելի ա»: Վանոն հանգիստ ասաց. «ես գիտեմ՝ Մանվելն ով ա, բայց Ռուզանն ա ասում»: Վազգենն այդպես էլ դեպի ինձ չշրջվեց»:

Վրաստանը, Ռուսաստանն ու Հայաստանը

Լևոն Զուրաբյանը և Լևոն Տեր-Պետրոսյանի նախկին գլխավոր խորհրդական Ժիրայր Լիպարիտյանը մի հետաքրքիր դրվագ են վկայակոչում:

«1993 թվականին Ռուսաստանն առաջարկում էր միջազգային խաղաղապահ զորքեր մտցնել Վրաստան՝ Հայաստանի և Ադրբեջանի մասնակցությամբ, եղավ նաև Շևարդնաձեի գրավոր դիմումը, - պատմում է Լևոն Զուրաբյանը: - Տեր-Պետրոսյանը անմիջապես պատասխան չտվեց, սկսեց քննարկել: Փակ քննարկում արեց Գերագույն խորհրդում, որին նախորդեց առանձին փակ քննարկում ՀՀԾ խմբակցության հետ: Նախագահին իր կարծիքը չասաց: Մեծամասնությունն ասում էր, որ «պետք ա մտնել, գրավել, էլ սենց շանս չի լինի»: Հատկապես Հրանտ Բագրատյանն էր պնդում: Քննարկումը շարունակվեց Գերագույն խորհրդում. բոլոր խմբակցությունները կողմ էին: Դեմ ընդամենը երկու ելույթ եղավ, որոնցից մեկը Վանոյինն էր: Նա ասաց. «Ի՞նչ է՝ Ղարաբաղն արդեն «հորով-մորով» արեցինք, հիմա էլ ուզում եք էս կողմից մի հատ էլ Ղարաբաղ Վրաստանի ունենալ»: Վերջում խոսեց նաև Տեր-Պետրոսյանը և ասաց, որ նման որոշումը մեծ թշամանք կառաջացնի հայ և վրաց ժողովուրդների հարաբերություններում: Այս երկու ելույթներից հետո հարցը քվեարկության դրվեց և մերժվեց»:

Ժիրայր Լիպարիտյանը մեկ այլ քննարկման մանրամասներ է հաղորդում.

«1993 թվականին, երբ Արխագական երկաթուղին դադարեց գործել, ելցինը նամակ ուղարկեց ԱՊՀ ղեկավարներին և առաջարկեց ԱՊՀ խաղաղապահ ուժեր մտցնել Վրաստան: Անվտանգության խորհրդի ամենածանր քննարկումներից էր, որը կեսգիշերից հետո էլ շարունակվեց: Ես այդ ժամանակ և նախագահի խորհրդական էի, և ԱԳ փոխնախարար:

Ցերեկը Լևոն Տեր-Պետրոսյանն ինձ զանգեց, ասաց՝ թող Արման Կիրակոսյանը երեկոյան իր հետ բերի ԱԳՆ պաշտոնական կարծիքը: Նիստը սկսվեց, նախագահը ներկայացրեց խնդիրը և բոլորին առաջարկեց կարծիք հայտնել: Մոտ 15 հոգի էր մասնակցում: Քանի որ այդ պահին ես ԱԳՆ-ն չէի ներկայացնում, նստած էի «պատի տակ»: Բոլորն ասացին, որ «այո, պետք է մասնակցել»: Թեև ցերեկը Արմանն ինձ ասել էր, որ խորհրդակցել է նախարարության կազմի հետ, և կարծիքն այն է, որ մասնակցել պետք չէ: Տեր-Պետրոսյանն իր կարծիքը չասաց: Ինձ դիմեց, ես ասացի, որ համաձայն չեմ. մի քանի փաստարկ բերեցի: Բոլորը սկսեցին ինձ հարցեր տալ, կոմել ինձ հետ: Նախագահը կարծ դադար առաջարկեց, մոտ 20 րոպեից վերսկսեցինք, և դարձյալ բոլորին առաջարկեց կարծիք հայտնել: Միայն Վանոն ասաց, որ «ժիրայրի ասածները տրամաբանական են, բայց ես, միևնույն է, կարծում եմ, որ պետք է մասնակցենք»: Ես հավելյալ փաստարկներ բերեցի, որ պետք չէ:

Բարկեն Արարքցյանն ասաց. «Արևմուտքից եկել, մեզ Ռուսաստան ես բացատրում: Ես էլ պատասխանեցի, որ մենք չգիտենք, թե ելցինի իրական ցանկությունն ինչ է, քանի որ միայն իր պաշտոնական նամակն ունենք: Միգուցե ցանկանում է, որ բոլորը հրաժարվեն, և ինքն իր գործերը մտցնի՝ իբրև ԱՊՀ ուժեր: Դիմեցի Վազգեն Սարգսյանին և ասացի. «Երբ Գրաչովը քեզանից բան է ուզում, նամակ է գրում»: Ասաց. «Ոչ, զանգում է»: Ասացի. «Քեզ այդ հարցով զանգել է», բա՝ ոչ: Լևոնն ի վերջո ասաց, որ որոշումն առավոտյան կընդունի: Առավոտյան Տեր-Պետրոսյանը խնդրեց, որ ժամը 13:00-ին ԱՄՆ ղեսպանին հրավիրեմ իր մոտ: Եվ այդ հանդիպմանն ասաց, որ որոշել է գործ չուղարկել Վրաստան:

Այդ օրվանից 2-3 օր կառավարական հեռախոսս չէր զանգում. ոչ մեկը չէր ցանկանում հետս խոսել: Որոշ ժամանակ անց Վազգենը զանգեց և ասաց. «Գրաչովին զանգեցի, ասացի՝ շատ կներեք, բայց Նախագահի որոշումն է: Գրաչովն էլ զարմանքով ասաց՝ իսկապէս քննարկել եք այդ հարցը»:

1996 թվականի՝ արդեն հիշատակված բաժակաճառում Վազգեն Սարգսյանը մի դրվագ էր պատմել, որտեղ ի հայտ է գալիս ռուսական կողմի հետ ունեցած փոխհարաբերությունների յուրահատկությունը.

«ԽՍՀՄ փլուզումից հետո բոլորը սովետական բանակից վերցնում էին այն, ինչ հնարավոր է վերցնել: Գրաչովն ինձ համոզում էր՝ դու էլ վերցրու էդ ամեն ինչը: Բայց ես սթափ եղա, Գրաչովին ասի՝ Նախագահի հետ պետք ա խոսես: Գրաչովի հետ գնացինք Նախագահի մոտ, Նախագահն ասաց հետևյալը. «Հայաստանին պետք է Ռուսական բանակի առնվազն երկու գունդ, մեզ պետք է այնքան զենք-զինամթերք, որ մենք կարողանանք էս պայքարը մղել, բայց ռուսական բանակը չեմ ուզում էստեղից հանել, նման բան իմ ծրագրերի մեջ չկա»: Ու հետո էդ երկու օջախները պորտալար դարձան մեզ համար ...]

[...Դե, ես ջահել տղա, ինչ էի հասկանում, ասում էի՝ թող սաղ տան, բայց ինքն ասեց՝ չէ, պետք է մնա: Ու ես Նախագահին մինչև հիմա անվերապահ հավատում եմ, դա գալիս է իմ կենսափորձից. ինքն ամենակարևոր հարցերում չսխալվեց երբեք: Ճիշտ որոշում ընդունվեց. պորտալարը մնաց, մինչև էսօր մնում է...]:»

ՄԱՍ III. ՀԱՂԹԱՆԱԿՆ ՈՒ ՊԱՌԱԿՏՄԱՆ ՍԿԻԶԲԸ

Բանաձևը խախտվում է

1994 թվականից Վանո Սիրադեղյանի և Վազգեն Սարգսյանի հարաբերությունները աստիճանաբար սկսում են հեռանալ Տիգրան Հակոբյանի բնորոշած «մեծ եղբայր-փոքր եղբայր» բանաձևից:

Ժիրայր Լիպարիտյանը հիշում է, որ 1994 թվականի հրադադարից հետո, «երբ տղերքը շունչ քաշեցին, ամեն մեկը սկսեց իր բնագավառը զարգացնել՝ Արարքցյանը՝ Ազգային ժողովը, Վանոն՝ Ներքին գործերի նախարարությունը, Վազգենը՝ Պաշտպանության նախարարությունը: «Դա ճիշտ էր, բայց պատերազմը հաղթելուց հետո անհատականությունները սկսեցին միմյանցից հեռանալ», - նշում է Լիպարիտյանը:

Ժիրայր Լիպարիտյանի վկայությամբ՝ հենց Վազգեն Սարգսյանն է վճռորոշ դեր խաղացել Անվտանգության խորհրդի քարտուղարի պաշտոնում իր նշանակման մեջ. «Երբ 1993-1994 թվականներին արտաքին գործերի նախարարի տեղակալ աշխատելուց հետո դուրս եկա ԱԳՆ-ից, վստահ չէի, որ պետք է շարունակեմ Հայաստանում մնալ և Տեր-Պետրոսյանի խորհրդականը լինել: Վազգենն ինձ ասաց. «Դու չես կարող գնալ»: Եվ հարցրեց՝ ինչն եմ կարևոր համարում: Ասացի, որ որոշումների կայացման համակարգի ստեղծումը: Վազգենը խոսել էր Տեր-Պետրոսյանի հետ, և նախագահին առաջարկեց, որ դառնամ Անվտանգության խորհրդի քարտուղար և մշակեմ բարձր մակարդակով կայացվող որոշումների նախապատրաստության համակարգը», - պատմում է առաջին նախագահի նախկին խորհրդականը:

Վերհիշելով Անվտանգության խորհրդի նիստերի ընթացքը՝ Ժիրայր Լիպարիտյանն առանձնացնում է Վանո Սիրադեղյանի դերը.

«Նրա վերլուծություններն առողջ և պարզ էին: Դատողությունների մեջ քաղաքականություն չէր մտցնում: Երկար չէր խոսում, բայց շատ հստակ էր, պարզ ձմարտություններով էր խոսում: Կարծում եմ, որ իր այդ դերակատարությունը թերագնահատված է», - հիշում է Լիպարիտյանը:

«Երբ ես Ադրբեջանի հետ հիմնական բանակցողն էի, Վանոն ամիսը մեկ կգար և պարզ կհարցներ՝ հոր հասանք: Շատ մանրամասներ չէր հարցնում, ցանկանում էր տեղեկանալ՝ ընդհանուր ուղղությունն ինչպիսին է, և արդյոք մեծ խնդիրներ կան: Վազգենը երբեք ինձ հետ այդ մասին չի խոսել. իր գլխում մեր տարած հաղթանակն էր»:

Սակայն 1997 թվականին ՀՀ նախագահը հենց պաշտպանության նախարարին է հիշատակում Արցախի կարգավորման խնդրին փորձագիտական մակարդակով տիրապետող 6 անձանց թվում՝ Լևոն-Տեր Պետրոսյան, Ռոբերտ Քոչարյան, Ալեքսանդր Արզումանյան, Վարդան Օսկանյան, Վազգեն Սարգսյան և Արկադի Դուկասյան:

Ըստ Նիկոլայ Գրիգորյանի՝ հենց այս պահից է սկիզբ առնում Վազգենի և Վանոյի միջև ավելի ու ավելի խորացող բեկումը. «Երբ պատերազմն ավարտվեց, սկսվեց Վանոյի և Վազգենի շրջապատների շահերի բախումը: Սկիզբ դրվեց Հայաստանի բաժանման դաժան շրջանին»:

Մեր գրուցակիցներից մի քանիսն արձանագրում են, որ ի տարբերություն Վազգեն Սարգսյանի՝ Վանո Սիրադեղյանը «կլան» չձևավորեց:

Երկու ընկերոջ միջև խորացող անջրպետը յուրովի է վերլուծում «Առավոտ»-ի գլխավոր խմբագիր Արամ Աբրահամյանը՝ դրա գլխավոր պատճառներից մեկը համարելով 1994 թվականի գինադադարին հետևած՝ Վազգեն Սարգսյանի չխոստովանված քաղաքական հավակնությունները:

«Իսկ երբ նման հավակնություններ ունես, պետք է ձեռքիդ տակ ուժ ունենաս, մասնավորապես՝ «Երկրապահը»: Իսկ Վանոն առանձին հավակնություններ չուներ: Իհարկե, որպես ներքին գործերի նախարար՝ նա ստորագրամներ ուներ, բայց դրանք ավելի պաշտոնական հարաբերություններ էին», - նշում է Արամ Աբրահամյանը:

1994 թվականի հոկտեմբերի 19-ին անհայտ անձինք հարձակվում են Արամ Աբրահամյանի վրա իր բնակարանի շքամուտքի մոտ: Ուղեղի ցնցումով և այլ վնասվածքներով նրան տեղափոխում են հիվանդանոց: Մի քանի ժամ անց նրան այցի են գալիս Վազգեն Սարգսյանը, Լևոն Տեր-Պետրոսյանն ու Վանո Սիրադեղյանը:

«Առաջինը Վազգենը եկավ: Դրան չկար մոտս, ու ես նրանից 200-դրամանոցներ խնդրեցի, որ տեղում բուժքույրերին վճարեմ», - պատմում է Արամ Աբրահամյանը: Հիշում է, որ իր հիվանդասենյակ մտնելիս Վազգենի առաջին խոսքերն էին. «Նրանք արդեն չափն անցնում են»: Լրագրողի կարծիքով՝ Վազգենը նկատի ուներ դաշնակցականներին:

Արամ Աբրահամյանի վկայությամբ՝ հենց այդ օրը, նույն հիվանդասենյակում էր Վանո Սիրադեղյանն իրեն առաջարկել ստանձնել «Առավոտ» օրաթերթի գլխավոր խմբագրի պաշտոնը. նորաստեղծ թերթի ղեկավար Իգնատ Մամյանի համար նա նոր աշխատանք էր գտել՝ վերջինիս նշանակելով Դիլիջանի «միլպետ» (ոստիկանության պետ):

Հակասություններ ՀՀԸ-ի ներսում

Արամ Աբրահամյանի կարծիքով՝ Վանո Սիրադեղյանի հակադրությունն իշխող՝ ՀՀԸ կուսակցության վերնախավի հետ դեռևս 1992-1993 թվականներին էր սկիզբ առել: Այն մասին, որ Վանոյի և ՀՀԸ հարաբերությունները հարթ չեն, վկայում էին 1994 թվականին Գերագույն խորհրդում ծավալված իրադարձությունները:

Ամեն ինչ սկսվեց տարվա սկզբին, երբ «Ղարաբաղ» կոմիտեի անդամներ Աշոտ Մանուչարյանը և Վանո Սիրադեղյանը միմյանց մեղադրեցին կոռուպցիայի և այլ հանցագործությունների մեջ: Հսկած մեղադրանքների իսկությունը պարզելու համար Գերագույն խորհրդում ստեղծվեց հատուկ հանձնաժողով, որը հաշվետվություն ներկայացրեց 1994 թվականի հունիսին:

Հանձնաժողովը լսել էր գլխավոր դատախազի զեկույցը, 10 նախկին և գործող պաշտոնյաների ցուցմունքները, տարբեր գերատեսչություններ էր ուղարկել մոտ 90 հարցում: Վարչապետ Հրանտ Բազրատյանը, Ազգային անվտանգության պետական վարչության նախագահի պաշտոնակատար Դավիթ Շահնազարյանը, Վանո Սիրադեղյանը և Վազգեն Սարգսյանը հանձնաժողովի հրավիրած լսումներին չէին ներկայացել:

Հանձնաժողովի նախագահ Աղասի Արշակյանը հայտարարել էր, որ Աշոտ Մանուչարյանի առաջադրած 9 մեղադրանքից հաստատվել է 5-ը, այդ թվում՝ ՆԳՆ աշխատակիցների կողմից արտարժույթով խոշոր չափի շորթումը, ապօրինի գաղտնալսումը, ապօրինի բնակությունը պետական ամառանոցներում, ՆԳՆ աշխատակիցների կողմից բռնության կիրառումը հարցաքննվողների նկատմամբ: Վանո Սիրադեղյանի հրապարակած 13 փաստից հաստատվել էր 4-ը, հարուցվել էր 7 քրեական գործ: Չէին հաստատվել Վանո Սիրադեղյանի պնդումները նախկին փոխվարչապետ Գևորգ Վարդանյանի, նախկին պետնախարար Հրաչ Հակոբյանի, Երևանի քաղաքապետ, «Ղարաբաղ» կոմիտեի անդամ Համբարժում Գալստյանի, նախագահի խորհրդական Վահան Շիրխանյանի հանցավոր գործունեության մասին:

Ի պատասխան Վանո Սիրադեղյանը հեռուստատեսային հարցազրույց էր տվել, որտեղ դարձյալ պնդել էր, որ իշխանության համակարգում արմատավորվել են տարատեսակ չարաշահումները և կաշառակերությունը: Անդրադառնալով աղմկահարույց սպանությունների բացահայտմանը՝ ներքին գործերի նախարարն

ասել էր, որ դատախազությունը դանդաղկոտություն է ցուցաբերում:

1994 թվականի հունիսի 16-ին մոսկովյան «Նեգավիսիմայա գազետայում» լույս էր տեսել Արմեն Խանբաբյանի՝ «Ում է ենթարկվում Ներքին գործերի նախարարը» վերնագրով հոդվածը, որում, մասնավորապես, ասված էր.

«Սիրադեղյանի դիրքերը սասանվեցին, նախարարը նյարդայնացավ և հայկական հեռուստատեսությանը տված աննախադեպ հարցազրույցում փաստացի խոստովանեց, որ իր վերևում օրենք չկա, քանի որ օրենք դեռ գոյություն չունի:

Սիրադեղյանն ընդգծեց նաև, որ հենց ինքն է պահում նախագահի թիկունքը և եթե չլիներ ինքը, ողջ քննադատությունը կուղղվեր դեպի Տեր-Պետրոսյանը, որի դեմ էլ, ըստ էության, աշխատում են գործող իշխանության հակառակորդները:

Ըստ երևույթին՝ Վանո Սիրադեղյանը ենթադրում էր, որ ՀՀ-ի հիմնադիրներից մեկը լինելով՝ ինքը կարող էր ապավինել խորհրդարանը վերահսկող կուսակցությանը: ՀՀ ականավոր գործիչները, այդ թվում՝ նախագահական ապարատում կարևոր պաշտոններ զբաղեցնողները, շարունակում են խորհրդակցությունները Լևոն Տեր-Պետրոսյանի հետ՝ համոզելով նրան գոնե հրաժարվել Սիրադեղյանի ծառայություններից՝ առնվազն Ներքին գործերի նախարարի պաշտոնում:

Հատուկ հանձնաժողովը ոչ միայն Սիրադեղյանի հարցազրույցը որակել էր որպես անմեղության կանխավարկածը խախտող, այլև Լևոն Տեր-Պետրոսյանին առաջարկել էր Ներքին գործերի նախարարին ժամանակավորապես ազատել աշխատանքից, քանի որ նա կարող էր խանգարել քննությանը:

Տեր-Պետրոսյանն առաջարկն արհամարհեց, և արդեն 1994-ի հուլիսի կեսերին Վանո Սիրադեղյանի «գլուխը պահանջում էին» ոչ

միայն ընդդիմադիրները, այլև յուրայինները:

1994 թվականի հուլիսի 12-ին մոսկովյան «Սեգոդնյա» թերթը գրում էր.

«Իշխող ՀՀԸ-ի յոթ նշանավոր գործիչներ Նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանին ուղղված հայտարարություն են տարածել, որում զգուշացրել են ներքաղաքական իրավիճակի ապակայունացմանը նպաստող, օրենքը արհամարհող բարձրաստիճան պաշտոնյաների դեմ պայքարելու պատրաստակամության մասին: Անգամ Նախագահի ամենամերձավոր շրջապատից են անհանգստացած պարոն Սիրադեղյանի՝ պետության ղեկավարի վրա բացառիկ ազդեցություն ձեռք բերելու և իր անփոխարինելիության գաղափարը սերմանելու բացահայտ փորձերից: Վանո Սիրադեղյանը հայտնվել է թե՛ ընդդիմության, թե՛ իշխող շրջանակների քննադատության թիրախում»:

Լևոն Զուրաբյանը շեշտում է, որ պետական համակարգի վրա ունեցած ներգործությունը միայն Սիրադեղյանի առանձնահատկությունը կամ մենաշնորհը չէր. «Լևոն Տեր-Պետրոսյանը, Վանո Սիրադեղյանը, Բաբկեն Արարքցյանը և մյուսները «Ղարաբաղ» կոմիտեի անդամներ էին, ծանաչված ժողովրդական լիդերներ: Եվ նրանց ազդեցությունը չէր որոշվում բացառապես իրենց զբաղեցրած պաշտոններով: Դա շատերը չեն հասկանում: Ինչ-որ իմաստով՝ «Ղարաբաղ» կոմիտեով պայմանավորված հեղինակությունը բախման մեջ էր մտնում ֆորմալ հարաբերությունների հետ», - բացատրում է ՀԱԿ փոխնախագահը:

Ռուզան Տոնոյանը փաստում է, որ «Լևոնի, Բաբկենի և Վանոյի եռամիասնության բուռն և անկեղծ քննարկումներն արդյունավետ որոշումների էին հանգեցնում»:

«Մեր ապստամբ ընկերության ճակատին փորագրել է այս նզովքը»

«Ղարաբաղ» կոմիտեի ֆենոմենը հաշվի առնելով՝ կարելի է թերևս պնդել, որ այն, ինչ եղավ 1994 թվականի դեկտեմբերի 17-ին, շատ որոշակիորեն նշանակում էր, որ այնպես, ինչպես նախկինում էր, այլևս երբեք չի լինի: Այդ օրը երևանում սպանվեց «Ղարաբաղ» կոմիտեի անդամ, երևանի նախկին քաղաքապետ Համբարձում Գալստյանը:

2019 թվականի դեկտեմբերի 17-ին՝ Համբարձում Գալստյանի սպանության 25-րդ տարելիցի օրը, «Փաստինֆո» լրատվական գործակալությունը գրել է.

«Համբարձում Գալստյանը 1994 թվականի ն սկզբին, ն գարնանը քանիցս գրավոր ահազանգել էր հանրապետության վերին ղեկավարությանը, անձամբ՝ Լևոն Տեր-Պետրոսյանին, իր նկատմամբ կատարվող հետապնդումների մասին: «Եվ ոչ միայն ՀՀ նախագահին, նա դիմումներ էր ուղղել մի շարք պետական ատյանների, այդ թվում նաև՝ ՀՀ ԳԽ պետաիրավական մշտական հանձնաժողովին: Դիմումներից մեկում, որը գրվել էր 1994-ի փետրվարի 12-ին, նա, հայտնելով ՆԳՆ կողմից հետապնդումների ենթարկվելու մասին, նշել էր, որ մշտապես գտնվում է ՆԳՆ 4-6 մեքենաների հսկողության տակ՝ մատնանշելով նույնիսկ իրեն «ուղեկցող» մեքենաների թվով 8 համարանիշներ, որոնք պատկանելիս են եղել ՀՀ ՆԳՆ 6-րդ և 7-րդ վարչություններին:

Իհարկե, դեռ 1994-ին ՆԳՆ-ն փորձում էր քողարկել իր համակարգի որոշ ստորաբաժանումների աշխատակիցների մասնակցությունը Համբարձում Գալստյանի սպանությանը, սակայն թե՛ Գալստյանի ահազանգերը, թե՛ բազմաթիվ այլ տվյալներ, դեռ 25 տարի առաջ հիմք տալիս էին ենթադրելու, որ ՆԳՆ մեծ լռությունը բնավ էլ պատահական չէ»:

1996 թվականի դեկտեմբերին՝ Համբարձում Գալստյանի սպանությունից երկու տարի անց, Նրա այրին՝ Նատալյա Գալստյանը, «Գոլոս Արմենիի» թերթում մի նամակ հրապարակեց, որտեղ գրում էր, որ իր ամուսնու սպանության կազմակերպիչները «ունեն մեկ ընդհանուր անվանում՝ «Ղարաբաղ» կոմիտե»։ Անգամ այսօր՝ երեք տասնամյակ անց, այդ նամակը դժվար է կարդալ՝ առանց հուզմունքի։

«Ես քաղաքական գործիչ չեմ, ոչ էլ հեղաքննիչ, դատավոր կամ դատախազ։ Ես պարզապես կին էի և հեղինակում ծավալվող բանասարկությունների ու «գորգի փակի» կոիվների, բաց պայքարի ու գաղտնի դիմադրության ականատեսը։ Ինձ դեռևս հայրնի չեն կատարված ողբերգության բոլոր մանրամասները, բայց այժմ ես գիտեմ գլխավորը՝ ով է մեղավորը։ Ես շար լավ գիտեմ, թե ով է սպանել ամուսնուս, ինչպես նաև գիտեմ այն, որ իրական մարդասպանները երբեք պարիժ չեն կրի։ Նրանք չափազանց շար են (նկարի ունեմ ոչ անմիջական կատարողներին. նրանք պարզապես զինվորիկներ են կեղտոտ խաղի մեջ), և նրանց անունները գիտեն բոլորը։ Նրանք ունեն մեկ ընդհանուր անվանում՝ «Ղարաբաղ» կոմիտե։

Մեղավոր են բոլորը։ Նրանք, ովքեր թունավորում էին Համբարձումին՝ անվանելով գող, և նրանք, ովքեր փոքրոգի էին կամ հաշվարկված լուր էին։ Նրանք, ովքեր թաքնվելով նրա մեջքի ետևում և ժամանակին «թռչելով գնացքից»՝ նրան հրում էին անիվների փակ։ Նրանք, ովքեր իրեն էին դիմում մեկնած ձեռքով, և նրանք, ովքեր հրաժարվում էին օգնությունից, քանի որ այն կխանգարեր լցնել սեփական գրպանները։ Ի վերջո, նրանք, ովքեր դասական մաֆիոզական օրենքներով սկզբում փորձում էին ընտելացնել, հետո «ընդգրկել իրենց մասնաբաժնում», ապա՝ զրպարտել, ի վերջո՝ ահաբեկել։

Այդ մարդկանց հետ էր Համբարձումը կապել իր կյանքը 1988 թվականին։ Նրանց հետ էր նա անցել կրակի ու ջրի միջով։ Բայց

ահա եկավ «պղնձե փողերի» ժամանակը, և ծանապարհները բաժանվեցին: Ամեն ինչից անկախ՝ նա նրանց մեծ մասին ընկեր էր համարում և պատրաստ էր նրանց հետ կիսել պատրասխանաբերությունը Հայաստանում կատարվող ամեն ինչի համար: Հավանաբար, նա վար էր ծանաչում մարդկանց և չէր նկատում, որ նրանցից յուրաքանչյուրը վաղուց «իր խաղն է խաղում»: Այդ խաղում խաղադրույքն ավելի մեծ էր, քան կյանքը՝ իր կյանքը, այդ պարծառով եզրափակիչը կանխորոշված էր:

Նախկին «կոմիտեականները» անցել էին բարիկադի փարբեր կողմերը, բայց, ըստ էության, շարքից էին փարբերվում միմյանցից: Ոմանք ցանկանում էին պահպանել իշխանությունը, մյուսները՝ ձեռք բերել այն, երրորդները՝ պարզապես լինել իշխանության կողքին: Նրանցից յուրաքանչյուրի հետևում կանգնած էին նաև այլ մարդիկ, այլ ուժեր՝ ոչ թե առասպելական «կլաններ», այլ շարք կոնկրետ անձինք՝ իրենց հավակնություններով, հեղափոխություններով, շահերով: Բայց կծիկի սկիզբը նրանց շարքում է, ըստ երևույթին, վերջը՝ նույնպես:

Համբարձումն անհարմար էր դարձել բոլորի համար, և հարվածներ էր ստանում բոլոր կողմերից՝ չկարողանալով կասեցնել դրանք. չէ որ նրանք իր ընկերներն էին...

Ձեզանից ոչ ոք՝ Լևոն, Բաբկեն, Վանո, Վազգեն, Ալեքսան, Դավիթ և այլոք, ոչ ոք իրավունք չունի այդպես խոսել: Քանի որ ոչ ոք չի մաքրվի Հուդայի խարանից ու Կայենի անեծքից: Դավաժանությունն ամենաահավորն է մահացու մեղքերից, թող այդ մասին հիշեն փառարներում մոմեր վառող ինքնակոչներն ու նրանց շքախմբերը:

Ինձ ձեզանից ոչինչ հարկավոր չէ: Ո՛չ կեղծ խոսքեր, ո՛չ կոկորդիլոսի արցունքներ, ո՛չ խղճուկ ողորմություն: Ես

շնորհակալ եմ այն սակավաթիվ մարդկանց, ովքեր իրենց մեջ արհուրթյուն գտան ասել ժամարտությունը Համբարձումի ու ծեր մասին: Պատմությունը լավագույն դատավորն է, և հուսով եմ, այն ի կատար կածի իմ կողմից կայացրած դատավճիռը՝ բոլորին հափուցելով ըստ արժանվույն»:

Նատալյա Գալստյանի Նամակից 2,5 տարի անց՝ 1998 թվականի հունիսին, Վանո Սիրադեղյանը, որն այլևս ՆԳ նախարար ու երևանի քաղաքապետ չէր, «Հայաստանի Հանրապետություն» թերթում հրապարակեց «Համբարձում Գալստյանի, ընկերների և օտարների մասին» հոդվածը, որը ևս բավական հուզական էր՝ մանավանդ վերջին պարբերությունը:

«Չլինե՞ր տապանագիրը, էլի կլռեի: Բայց մեր երեխաները մեծանում են մեր տիմարության դաշտում, և չեմ կարող չասել, որ շիրմաքարին անեծք չեն գրում: Համենայնդեպս, քրիստոնյա աշխարհում ինձ հայտնի չէ դեպք, որ կյանքի ու մահվան սահմանին լուրանք դաջվի: «Հեղափոխությունները նախապատրաստում են ռոմանտիկները, կատարում են ֆանատիկները, իսկ արդյունքից օգտվում են սրիկաները»:

Կարդալով՝ առաջին միտքս էր, որ սա հարազատի մտահոգացում չէ: Օտարի ծեռք է: Ծիրիմին՝ օտար, սրտով՝ օտար, հավատալով՝ օտար:

...Դառնամ Համբարձում Գալստյանի շիրմաքարին՝ ասելու համար՝ ես տարբերություն չեմ տեսնում մարդասպանի ու «տարեգրի» միջև: Ավելի ճիշտ՝ մեկը մյուսի գործը շարունակել է: Մեկը մեր այս, վերջին հաշվով, հերոսական տասնամյակի մեջ դրել է այս շիրիմը, մյուսը (հիմարաբար՝ գուցե) մեր ապստամբ ընկերության ճակատին փորագրել է այս նզովքը, որպեսզի քանի ապրում ենք՝ կասկածենք իրար, և հուր-հավիտյան զղջանք մեր բռնած մեծ գործի և, գուցե, մեր վերջին միաբանության համար»:

Համբարձում Գալստյանի սպանությունից մոտ 10 օր անց տեղի է ունենում մեկ այլ շրջադարձային իրադարձություն. դեկտեմբերի 28-ին ՀՀ Նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի հրամանագրով կասեցվում է Հայաստանում ՀՅԴ գործունեությունը՝ քաղաքական կուսակցությունների մասին օրենքը խախտելու հիմնավորմամբ: Տեր-Պետրոսյանը ՀՅԴ-ին մեղադրում է «Դրո» ահաբեկչական խմբավորում ստեղծելու մեջ: Շատերն այն կարծիքին էին, որ ՀՅԴ-ի գործունեության կասեցումն իրականում կապված էր կես տարի անց՝ 1995 թվականի ամռանը կայանալիք Ազգային ժողովի ընտրությունների հետ: Այդ ընտրություններում Վանո Սիրադեղյանը և Վազգեն Սարգսյանը փաստացի գործելու էին տարբեր ճամբարներում:

Հարաբերությունները Դաշնակցության հետ

1995 թվականի հունվարի 3-ին Սեյրան Շահումյանին հաղորդում են, որ Վազգեն Սարգսյանը դուրս է եկել Պաշտպանության նախարարության իր աշխատասենյակից և գալիս է «Զինուժ»-ի հարկաբաժին:

«Լիայլ դեմքով եկավ, ասաց. «Կոնյակ ունե՞ս, խոսալու բան կա: Պետոյի (1994 թ. փետրվարին զոհված դաշնակցական ազատամարտիկ Պետրոս Ղևոնդյանի) մասին նյութ էիր արել, Լևոնը կատաղել ա՛ ես արգելել եմ, դու բանակով Պետո ես գովազդում, է՛ն էլ՝ 8 ռուպեանոց սյուժե: Ասել ա՛ որդ արել ա, գործից կհանես»: Վազգենը դարձել ինձ, ասում է. «Հիմա քեզ հի՛սգ գործից հանեմ»: Ինձ ու ռեժիսորին «ծառայողական անհամապատասխանություն» տվեց, որը մինչև հիմա իմ գործերի մեջ կա»:

Ռուլանդ Շառոյանն իր հերթին փաստում է, որ Վազգեն Սարգսյանը միշտ լավ հարաբերություններ է ունեցել ՀՅԴ-ի հետ.

«Վազգենին առաջին ավտոմատները Դաշնակցությունն է նվիրել: Լիարտական հարցերում Դաշնակցությունը միշտ եղել է Վազգեն Սարգսյանի կողքին»:

Դրողը ՀՅԴ-ի գործունեության կասեցմանը հետևած հետաքրքիր և խիստ հատկանշական մի դրվագ է պատմում. երբ Դաշնակցությունն արգելվել էր, մի շարք գործիչների հետ ձերբակալվել էր նաև Ռուլանդ Շառոյանը՝ Վանո Սիրադեղյանի ուսանողական ընկերը.

«Ինձ որ բռնել էին, հայրս գնացել էր Վանոյի մոտ: Հայիոյելով մտել էր ՆԳՆ շենք, ոստիկանները քաշքշել էին: Վանոյին գեկուցել էին, որ մի մարդ է եկել, բարբառով հայիոյում է ու Շառոյան Ռուլանդի անունն է տալիս: Ասում է. «Էդ Դանիելն է, շուտ բերեք էստեղ»: Տանում են

մոտը: Վանոն ասում է. «Ի՞նչ լավ ես ճանաչում, չէ՞, քո որդուն: Ես էլ եմ լավ ճանաչում: Ինքն իրա «խողով» դուրս ա գալու: Ես որ խառնվեմ, կարող ա՝ երկու օր շուտ դուրս հանեմ, բայց թող, ինքը «իրա խողով» դուրս կգա, մի մտածի»: Նստում, լավ խմում են: Հետո իր վարորդը հորս տանում է տուն»:

Ռոլանդ Շառոյանը հիշում է ԱԱԾ մեկուսարանից դուրս գալուց հետո առաջին Ամանորը:

«Լերեկոյան դռան զանգը տվեցին: Բացեցի դուռը, տեսնեմ՝ երկու զինվորական են կանգնած՝ երկու մեծ արկղով: Ասում եմ՝ ո՞վ է ուղարկել: Պատասխանում են՝ երկու պարոն՝ նախարարները: Էդ ժամանակ իրենք դեռ էդ հակասությունները չունեին: Ճիշտ է, Վազգենին խանգարում էր Վանոյի «լոնիզմը», և հակառակը, Վանոյին էլ խանգարում էր Վազգենի «ազգայնականությունը»: Գիտեմ, որ Վանոն նույնիսկ ինչ-որ առիթով Վազգենին ասել է. «Կարո՞ղ ա դու ծպտյալ դաշնակ ես»: Այդ նվերից հասկացա, որ իրենք իրար հետ են ու ներքուստ ուրախացա»:

Սամվել Սևադայի պատմած դրվագը այլ ժամանակաշրջանի է վերաբերում (ամենայն հավանականությամբ՝ Վանո Սիրադեղյանի՝ Երևանի քաղաքապետ եղած ժամանակ է եղել)։

«Մի անգամ Նոր տարուց առաջ զանգեց ինձ, ասեց՝ արի ռուսական թատրոն: Գնացի, տեսնեմ՝ բուֆետում մենակ նստած է: Ասում է՝ լսի, գյուղից 12 հատ կարմրացրած գոճի են ուղարկել: Հանձնարարել եմ, որ զամբյուղներ բերեն, Լդ գոճիները դնենք մեջը, խմիչք, միրգ, կոնֆետներ՝ ինչ պետք է Նոր տարվա սեղանի համար, սիրուն սարքենք, բաժանենք մեր մտավորականներին: Նստել, ցուցակ ենք կազմում իրար հետ: Ես ասում եմ, ինքը գրում է: Ասում եմ՝ Հենրիկ Էդոյան, Հովհաննես Գրիգորյան, Վիգեն Թադևոսյան՝ «Գարուն»-ի գլխավոր նկարիչն էր: Գրեցինք, ցուցակը 15 հոգի դարձավ, հիմա պիտի կրճատենք: Եկանք, հասանք Վիգեն Թադևոսյանին, ասեց. «Էս Վիգենն արադ խմո՞ւմ ա: Ասեցի՝ չէ: Զնչեց. «Ուրեմն՝ իրան գոճի

չի համնում»: Էդպիսի բաներ ունեն Վանոն»:

«Նրանց դեմ «խաղ չկա»»

1995 թվականի ծմռանն ու գարնանը Երևանում համառ լուրեր են պատվում Վանո Սիրադեղյանի և Վազգեն Սարգսյանի լարված հարաբերությունների մասին: Այն մասին, որ դրանք բոլորովին հիմնազուրկ չեն, վկայում է 1995 թվականի մարտի 13-ին ՀՀԸ պաշտոնաթերթ «Հայք»-ում «Կես լուրջ, կես կատակ» խորագրի ներքո հրապարակված Ալվարդ Բարխուդարյանի՝ «Նրանց դեմ «խաղ չկա»» հոդվածը:

«Վերջերս մի շարք թերթեր «թարմացրին» արդեն մոռացության մատնված մեր օրերի «ամենացենտր» պատմությունը, թե իբր Վազգեն Սարգսյանը Վանո Սիրադեղյանին «բան ա ասել», ընդ որում՝ շատ խիստ է ասել, ու իբր նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանը Վազգեն Սարգսյանի կողմն է բռնել, ու ուր որ է՝ Վանո Սիրադեղյանին «ժերտվա կտա ու կհանի»:

Մենք հարցում արեցինք ու հավաստի աղբյուրներից տեղեկացանք, որ Վերոնիկա Կաստրոյի այցից հետո ոչ մի լուրջ վիճաբանություն չի եղել Վազգեն Սարգսյանի ու Վանո Սիրադեղյանի միջև:

Միամիտ մի եղիր, սիրելի ընդդիմություն: Նրանք մնալու են, ընտրություններից հետո էլ են մնալու իրենց տեղերում՝ ՀՀ նախագահը, Գերագույն խորհրդի նախագահը, ՀՀԸ-ական պետնախարարներն ու նախարարները: Դեմները խաղ չկա: Ինչ մնում է Վանո Սիրադեղյանի ու Վազգեն Սարգսյանի «ռազբիրատին», ապա ասենք, որ նրանք ողջ-առողջ են, ու ինչպես հին ընկերների միջև վեճեր լինում են, բայց ոչ թե լուրջ, այլ միայն և միայն ընկերական»:

Սակայն այս և նմանատիպ այլ հերքումներն ու հավաստիացումները կասկածները չեն փարատում, և որոշվում է դիմել «քաղաքական տեխնոլոգիաների» օգնությանը:

Տիգրան Հակոբյանը 1995 թվականին ղեկավարում էր Հեռուստառադիոպետկոմը: Նա պատմում է, որ Վանոյի գաղափարն էր, որ իրենք երեքով՝ Վանոն, Վազգենը և Հրանտ Մաթևոսյանը, միասին քաղաքից դուրս գնան, բնության գրկում ժամանակ անցկացնեն, դա նկարահանվի և ցուցադրվի:

Փոքր-ինչ տարբեր է 'Իավիթ Մաթևոսյանի վկայությունը.

«Կարծեմ՝ 1995-ի մայիսն էր: Ինչ-որ բան էր եղել, ու չէին ասում՝ ինչ, էդպես էլ չձևակերպեցին: Վանուշ Շերմազանյանի առաջարկով՝ ստիպեցին Հրանտին, որ Վանոյին ու Վազգենին գանգի և առաջարկի միասին գնալ Աղծք: Այն ժամանակ նոր պարզվել էր, որ Աղծքում Արշակունիների դամբարանն է: Գնացինք, Հրանտն ասաց, որ ուզում է մեր զինվորականների, ոստիկանության, պետական պաշտոնյաների, նաև՝ նախագահի երդման արարողությունն այդտեղ տեղի ունենան: Ամենասկզբից էլ շատ ջերմ էին իրար հետ, բայց ակնհայտ էր, որ հենց էնպես չէր անում այդ քայլը:

Հետո բարձրացանք Տեղերի վանք, դեսից-դենից գրուցեցին: Օղի, կոնյակ էին բերել, պանիր, կանաչի, լավաշ: Երբ իջնում էինք, 3-4 մեքենա շարասյունով գնում էր, մեկ էլ Վազգենը կանգնեցրեց, էս ամբողջը հանեց, վազեց, գյուղացի կանանց էս ամեն ինչը տվեց՝ էս ձեզ: Սրանք էլ չհասկացան՝ ով է, ասացին՝ բայց ինչի: Մեկ էլ՝ ուղեկցորդներից մեկն ասաց՝ բա չիմացմք ով ա: Ասեցին՝ չէ, տղա էր իր համար: Ասեց՝ չէ, ինչ տղա, Վազգենն է Սարգսյան»:

Հրանտ Մաթևոսյանին, քնականաբար, հենց այնպես չէին ընտրել իբրև «խաղաղարար»: 1992 թվականի օգոստոսին Վանուշ Շերմազանյանը «Հայաստանի Հանրապետություն» թերթում հարցազրույց է տպագրում Հրանտ Մաթևոսյանի հետ, որից մի հատված ենք մեջբերում ստորև.

Հրանտ Մաթևոսյան [...] - Պատերազմը չունի սրբություն, ունի կանոններ՝ խաբեության, կաշառքի, մնացած իր բոլոր ատրիբուտներով: Վկան՝ հարևան հանրապետության վարած քաղաքականությունն ու գործունեությունը Լեռնային Ղարաբաղի նկատմամբ:

Իսկ մեզ մոտ... փաստորեն, էլի «ղաչաղի», կամավորի կերպարն է հրապարակում և ոչ թե չարքաշ, աշխատավոր զինվորի կերպարը: Բանակի կերպարը դեռ չի եկել հրապարակ: Խփիր՝ փախիր, պարտիզանական կռվի կերպարն է եկել...

Վանուշ Շերմազանյան... - Եվ ոչ մի պատասխանատվություն: Պատասխանատվությունը կրելու է պաշտպանության նախարարը:

Հրանտ Մաթևոսյան - Ցավում եմ, որ այդպես է: Վազգեն Սարգսյանին ես սիրում եմ, կապված է սիրտս այդ տղայի հետ:

Վանուշ Շերմազանյան - Նա գրող է և, թերևս, Ձեր երկու հոգեորդիները՝ Վազգենը և Վանոն, այսօր ամենակարևոր ու պատասխանատու պաշտոններն են զբաղեցնում, ամենածանր բեռն են տանում հանրապետության նախագահի հետ:

Հրանտ Մաթևոսյան - Ասեմ, որ երկուսն էլ (և ովքեր էլ, որ լինեին այդ պաշտոններում, իմ սիրելիներն էին լինելու, և ես պաշտամունքով և խղճահարությամբ էի մոտենալու) չեն կարող դավաժանել, երկուսն էլ բավական անկեղծ են, երկուսն էլ բավական անպաշտպան, խորամանկություն չունեն: Այսօրվա հայոց պայքարի ամենաանպաշտպան, ամենաանթիկունք և ամենաազնիվ գոյություններն են այնպեղ: Երկուսի արարքն էլ ես ուղղակի մարդկային բարձր սխրանք եմ համարում, որ ստանձնեցին, և մյուս հապկանիշը, որ նույնպես երկուսինն է՝ խիզախությունն ու անկեղծությունն եմ համարում: Այնուհանդերձ (խոսքս ոչ այնքան իրենց,

որքան այլոց է վերաբերում), հրապարակը նրանց վապր բանի սովորեցրեց... Պետական այրի վարք չի դա: Չի կարելի: Չի կարելի առանց փողկապի, չսափրված հայտնվել էկրանին, չի կարելի կոտրած ափամներով պետական պաշտոնյա լինել, չի կարելի աշխատանքից 15 րոպե ուշանալ, չի կարելի դեպքը պատահելուց 5 րոպե հետո այնպեղ չլինել, չի կարելի անառողջ լինել: Շատ բաներ չի կարելի: Մեզ հիանալի պետական չինովնիկներ են պետք, հոյակապ կատարողներ են պետք, լավ, հստակ ծառայողներ են պետք...

Դավիթ Մաթևոսյանն արձանագրում է, որ հայրը մշտապես դիմակայել է «երկուսին կործանելու փորձերին», փորձել է գլուխ բարձրացնող կոնֆլիկտները «հրանտաբար» հարթել, հաշտեցնել նրանց:

«Թե՛ հոկտեմբերի 27-ը, թե՛ Վանոյին քաղաքական դաշտից հեռացնելու և թե՛ առհասարակ Հայաստանում տեղի ունեցող այդ կատակլիզմը, որ դեռ 1998-ի՝ Տեր-Պետրոսյանի հրաժարականից առաջ էր սկսվել, իր համար, այո՛, կարծում եմ, կյանքի չափ թանկ նստեցին, որովհետև ինքը, ցավոք սրտի, տեսնում էր այն, ինչ չէր ուզում հրապարակել, դրա համար մի քանի անգամ ասել է. «Չեմ ուզում ձեր սև օրերի մարգարեն լինել, դրա համար բերանս չեմ բացում, չեմ խոսում»: Բայց նույնիսկ դա ասելով՝ ստիպված ասում էր, որ լավ բաներ չի կանխատեսում:

Իր համար թիվ մեկ ողբերգությունն այն էր, որ 1950-60-70, նույնիսկ 1980-ականների մեր ստեղծած ինտելեկտուալ մտավոր արժեհամակարգային պոտենցիալը, որը պարպվեց 1988-ի շարժմամբ և կամա, թե՛ ակամա, հանգեց անկախության, ձգեց ընդամենը 5-6 տարի. կարողացավ ընդդիմության-իշխանության դաշտ բերել մի սերունդ, որը կարող էր փորձ անել, և որին թվում էր, թե՛ վիճակված էր անկախությունը կայունացնելու հաջողակ փորձ անել, և ունեցանք այն, ինչ ունեցանք. շատ արագ կայացումից, պատերազմի հաղթանակից և մի շարք այլ հանգրվաններից հետո

սկսեցինք տապալվել, ու տապալումները շարունակվում են մինչ օրս: Ինքը դա զգում էր, դրա մասին գուժում էր, նախազգուշացնում էր»: Անդրադառնալով 90-ականների երկրորդ կեսին՝ Դավիթ Մաթևոսյանն ասում է, որ «այն ռիթմը և այն հիքը, որի մեջ իրենք հայտնվել էին, սթափ դատելու, կողքից նայելու սահմանափակ հնարավորություն էր տալիս»:

«Նրանց դեմ «խաղ չկա»» հողվածում ընտրությունների թեման, իհարկե, հպանցիկ էր հիշատակված, բայց պարզ էր, որ 1995 թվականի սկզբից ընթացող բոլոր գործընթացներն արդեն իսկ պայմանավորված էին հուլիսի 5-ին կայանալիք Ազգային ժողովի ընտրություններով, որոնք անկախ Հայաստանի առաջին խորհրդարանական ընտրություններն էին լինելու: Եվ պարտադիր չէր, որ գործընթացներն անմիջական քաղաքական ուղղվածություն ունենային:

Արամ Աբրահամյանը պատմում է, որ «Մեսրոպ (Մելս) Մովսեսյանի հիմնադրած «Ա1» ստուդիան համասեփականատեր ուներ՝ Լևոն Գևորգյանը, որը «լեզու էր գտել» Վազգեն Սարգսյանի և Նրա թիմի հետ:

«Ինչ-որ պահի Լևոն Գևորգյանի մոտ ցանկություն առաջացավ ամբողջությամբ տիրանալու Ա1-ին: Ես Մելսին ասացի, որ կարող եմ գնալ Վանոյի մոտ: Գնացի, նա զանգեց իր տեղակալ Հայկ Հարությունյանին և պահանջեց, որ ոստիկանությունը որևէ կերպ բաժնետերերի վեճին չխառնվի: Շատ կարևոր էր, որ ոստիկանությունը Վազգենենց կողմից չլինի: Եվ դրանից հետո խնդիրը լուծվեց»:

Աննա Իսրայելյանն ավելացնում է, որ Վանո Սիրադեղյանի օժանդակությամբ ստեղծվեց Ա1+-ը, որտեղ շարունակեցին աշխատել Մեսրոպ Մովսեսյանն ու ամբողջ ստեղծագործական թիմը:

«Շամիրամ»-ի ծնունդը

1995-ի նախընտրական պայքարի գլխավոր ինտրիգը կանանց «Շամիրամ» կուսակցության հիմնադրումն էր: Որոշ ժամանակ փորձեր էին արվում թաքցնելու, որ կուսակցության իրական հիմնադիրը Վանո Սիրադեղյանն է, սակայն դա այնքան ակնհայտ էր, որ քողարկելն այլևս անիմաստ էր:

2021-ի դեկտեմբերին «Մեդիամաքս»-ի կայքում հրապարակված սյունակում լրագրող Անահիտ Աղամյանը պատմում է.

«1995-ի մարտին ես նորից ՆԳՆ-ում եմ. եւլ Վանո Սիրադեղյանն աւում է:

- Խորհրդարանի ընտրություններին ո՞նց ես վերաբերվում:

‘Իե, ամբողջ օրը դա եմ գրում, էլ ո՞նց վերաբերվեմ:

Չե՞ս ուզում ընտրվել:

- Ես.

- «Շամիրամ»-ի մասին գիտե՞ս:

- Է՛ն էլ ո՞նց:

- Չէ, էդ Շամիրամի չէ: Բայց դու սխալ ես, դրա մասին չենք խոսում. ես ուզում եմ, որ խորհրդարանում կանայք լինեն: Քաղաքականության մեջ կանայք լինեն: Ի՛նչոք, մտածող, նախաձեռնող, պայքարող: Նոր որակի քաղաքական գործիչներ: Չե՞ս ուզում ընտրություններին մասնակցել նրանց հետ:

- Իսկ ովքեր են նրանք:

Վանո Սիրադեղյանը սկսում է թվարկել՝ Հրանտ Մաթևոսյանի աղջիկը, Ջիմ Թորոտայանի աղջիկը... Ստացվում է պարկառելի ցանկ՝ աղջիկը, կինը, աղջիկը... սկզբունքով:

- Ո՛չ, չեմ ուզում, ես ոչ մեկի ոչ աղջիկն եմ, ոչ կինը: Պարտապարհում լուսաբանել, հարցազրույցներ անել, հեղինակներն ընտրարձակել գնալ:

- Լուսաբանող կգտնվի, ինձ դեպուրապ է պետք:

- Ինձնից ինչ դեպուրապ:

- Լսի, դու ինձ երկրորդ անգամ ես մերժում: Ինձ ոչ ոք չի մերժում, հասկանո՞ւմ ես: Հեղինակները հասկանո՞ւմ ես: Երեք օր չէ, մեկ օր ժամանակ եմ տալիս, գնա խորհրդակցի՝ ում հետ ուզում ես, ու զանգի, ասա՝ գալիս եմ:

Վանո Սիրադեղյանը նորից վեր է կենում բազկաթռոցի, ու երբ ես կանգնում եմ, որ դուրս գամ, ասում է.

- Սպասիր, հոր ես շտապում:

Բացում է գրասեղանի դարակն ու մի կարմիր տուփ է պարզում ինձ.

- Սա էլ քեզ գրիչ՝ երեք օրինակից, որ դիմումդ գրես: Հաստատ: Այս անգամ մերժում չեմ ընդունելու: Դու ինձ գիտես, փրկիչների էլ չդիմես:

...Զգրեցի, չդիմեցի, հետո մնացի անգործ, մինչև Վազգեն Սարգսյանը աշխատանքի ընդունեց ՊՆ-ում, ուր նույնպես չգնացի, բայց դա արդեն ուրիշ պարմություն է»:

Վանոյի և ՀՀԸ վերնախավի տարածայնությունները, որոնք լայն հանրության համար տեսանելի դարձան 1994 թվականին՝ խորհրդարանական հատուկ հանձնաժողովի ստեղծումից հետո, ոչ միայն չէին հարթվել, այլև խորացել էին:

Այդ պայմաններում «Շամիրամ»-ի ստեղծումը Վանոյի կողմից առնվազն երկու նպատակ ուներ: Առաջինը՝ ապացուցել ՀՀԸ-ին և անձամբ Լևոն Տեր-Պետրոսյանին, որ ինքը կարող է քաղաքական դաշտում առանձին հանդես գալ և հաջողության հասնել երկրորդը՝ խորհրդարանում ունենալ սեփական հենարանը:

Իշխանությունն քննություններին գնում էր «Հանրապետություն» միավորման կազմում, որի լոկոմոտիվը ՀՀԸ-ն էր:

«Հանրապետության» համամասնական ցուցակի երրորդ տողում Վազգեն Սարգսյանն էր Փաստացի՝ գալիք քննություններում, անկախ այդ պահին ունեցած իրենց անձնական հարաբերություններից, Վանո Սիրադեղյանը և Վազգեն Սարգսյանը քաղաքական մրցակիցներ էին, նույնիսկ եթե նորաստեղծ «Շամիրամ» իրականում չէր կարող մրցակցել «Հանրապետություն» կուսակցության հետ:

ՀՀԸ նախկին անդամ, փիլիսոփա Աշոտ Ոսկանյանը փաստում է, որ «ինչպես Վանոն, այնպես էլ Վազգենն աշխատում էին համախոհների առավելագույն քանակ ապահովել խորհրդարանում»:

«Իսկ ոչ թե կուսակցական, այլ մարդկային ներկայացուցչություն էր: 1998-ին մեկն ասաց. «Ինչ անակցությունք մարդիկ էին երկրապահները, տեսնո՞ւք՝ ինչպես շրջվեցին, դադարեցին պաշտպանել Լևոն Տեր-Պետրոսյանին»: Մյուսն էլ ասաց. «Ներողություն, այդ մարդիկ շատ սկզբունքային են, որովհետև իրենց առաջնորդը Վազգեն Սարգսյանն է՝ ում ասում է, նրան էլ պաշտպանում են, էստեղ շրջվելու խնդիր չկա»»:

Ուժայինների փոխատեղություններն և ընդդիմության հետ առաջին ընդհարումը

Ընտրություններից մոտ երկու ամիս առաջ՝ 1995 թվականի մայիսի 17-ին, հրաժարական տվեց Ազգային անվտանգության պետական վարչության (ԱԱՊՎ) ղեկավար Դավիթ Շահնազարյանը: Տեր-Պետրոսյանը ԱԱՊՎ պետի պաշտոնում նշանակեց պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանին, իսկ վերջինիս պաշտպանության նախարարի պաշտոնում փոխարինեց Գլխավոր շտաբի պետ Միքայել Հարությունյանը: Մի քանի օր անց նախագահը Համբարժում Գալստյանի մահվան համար մեղադրեց ՀՅԴ քյուրոյին՝ հայտարարելով, որ այն ոչ թե քաղաքական կուսակցություն է, այլ սահաբեկչական և ֆաշիստական կազմակերպություն:

Մամուլում բազմաթիվ հրապարակումներ եղան այն մասին, որ Շահնազարյանի հրաժարականի իրական պատճառը ոչ թե Տեր-Պետրոսյանի հակադաշնակցական քաղաքականության հետ անհամաձայնությունն է, այլ հակամարտությունը պաշտպանության հարցերով պետական նախարար Վազգեն Սարգսյանի հետ: Մասնավորապես, գրում էին, որ Շահնազարյանի և Սարգսյանի ենթակաների միջև երկու ընդհարում էր տեղի ունեցել «Զվարթնոց» օդանավակայանում և հատուկ նշանակության ուժերի տարածքում: Սերժ Սարգսյանի նշանակումն ամենայն հավանականությամբ տեղի էր ունեցել Վազգեն Սարգսյանի անմիջական մասնակցությամբ: Պարզ էր նաև, որ ՊՆ ղեկավարի պաշտոնից Սերժ Սարգսյանի հեռանալով՝ այն ազատվում էր Վազգեն Սարգսյանի համար. հուլիսի 5-ին հանրաքվեի դրվող Սահմանադրության նախագծում պետական նախարարի պաշտոնն այլևս նախատեսված չէր:

Որքան մոտենում էր հուլիսի 5-ը, այնքան իրավիճակը լարվում էր: Ընդդիմադիր մամուլը գրում էր, որ որոշ մեծամասնական տեղամասերում «Հանրապետության» և «Շամիրամ»-ի թեկնածուների միջև երբեմն ծեծկռտուքի հասնող կատաղի պայքար է ծավալվում: Իայց առավել ուժգին ծնշումների էր ենթարկվում ընդդիմությունը:

Ընդդիմադիր Գիտաարդյունաբերական և քաղաքացիական միության (ԳիԱրՔՄի) ներկայացուցիչ Աղասի Արշակյանը պնդում էր, որ Վազգեն Սարգսյանն անձամբ պատասխանատու է ընդդիմությանը միացած ՆԳՆ նախկին բարձրաստիճան մի քանի սպայի ապօրինի ձերբակալության և ծեծի համար:

1995 թվականի հունիսի 20-ին՝ Ազատության հրապարակում տեղի ունեցած հերթական հանրահավաքից հետո, ընդդիմության առաջնորդները՝ Վազգեն Մանուկյանի և Աշոտ Մանուչարյանի գլխավորությամբ, մարդկանց առաջնորդել էին նախագահի նստավայրի մոտ, որտեղ այրել էին Լևոն Տեր-Պետրոսյանի խրտվիլակը և գիշերային նստացույց էին արել: Նախագահի նստավայրի մոտ հանրահավաքը շարունակվել էր նաև հաջորդ օրը, իսկ երեկոյան Ազատության հրապարակում հավաքվել էին «Երկրապահ»-ի անդամները: Ինչ-որ պահի Աշոտ Մանուչարյանը հավաքվածներին կոչ էր արել գնալ Ազատության հրապարակ, որտեղ և բախումներ էին տեղի ունեցել երկրապահների հետ: Իրավիճակը հանդարտվել էր միայն այն բանից հետո, երբ երկրապահները սկսել էին օդ կրակել: Հաջորդ օրը ընդդիմությունը հայտարարեց, որ բախումներից անմիջապես առաջ երկրապահների ղեկավարության հետ խորհրդակցություն էր արել Վազգեն Սարգսյանը, իսկ «գործողության» անմիջական ղեկավարը պաշտպանության նախարարի տեղակալ Աստվածատուր Պետրոսյանն էր:

Աննա Իսրայելյանը հիշում է, որ 1995 թ. հունիսի 21-ին Ազատության հրապարակում տեղի ունեցած երկրապահների հանրահավաքն առաջին դեպքերից էր, երբ «շոշափելիորեն զգացվեց ուժային լուծումների և ուժային գործոնի ներկայությունը մեր քաղաքական դաշտում, որը գնալով ավելի ու ավելի ամրապնդվեց»:

«Այդպիսով երկրապահները՝ պատերազմի մարդիկ, դարձան քաղաքական գործոն», - ամփոփում է նա:

Ընտրությունների արդյունքներն ու նոր իրավիճակը

ՀՀ առաջին գումարման Ազգային ժողովի ընտրությունները տեղի ունեցան 1995 թ. հուլիսի 5-ին: Ընտրվեց 190 պատգամավոր՝ 150-ը մեծամասնական ընտրակարգով, 40-ը՝ համամասնական:

Համամասնական կարգով՝ 5% սահմանագիծը հաղթահարեց 5 ուժ. «Հանրապետություն» միավորում՝ 42.66 %, «Շամիրամ»՝ 16.88 %, Հայաստանի կոմունիստական կուսակցություն՝ 12.10 %, Ազգային-ժողովրդավարական միություն՝ 7,51 %, Ազգային ինքնորոշում միավորում 5,57 %:

Ամենամեծ խմբակցությունը «Հանրապետությունն» էր՝ 117 պատգամավորով:

Ազգային ժողովում ստեղծվեց նաև «Բարեփոխումներ» պատգամավորական խումբը, որի կազմումներգրավված էր 31 պատգամավոր: 21 պատգամավոր առհասարակ չընդգրկվեց որևէ խմբակցության կամ պատգամավորական խմբի կազմում: Հետագայում ձևավորվեց նաև «Երկրապահ» պատգամավորական խումբը, որի կազմում հանդես էր գալիս 17 պատգամավոր:

Թեև 190-հոգանոց Ազգային ժողովում «Շամիրամն» ընդամենը 8 մանդատ ուներ, Վանո Սիրադեղյանը, ըստ երևույթին, գոհ էր արդյունքից. կուսակցությունների պայքարում նորաստեղծ կուսակցությունը հավաքել էր ավելի շատ ձայն, քան ընդդիմադիր ԱԺԼ-ն ու ԱԻԼ-ը միասին: Այլ հարց է, որ 1995 թվականի ընտրությունների արդյունքների իրական պատկերը մնում է անհայտ:

Հայաստանի ներկայիս վարչապետ Նիկոլ Փաշինյանը, որը մի քանի տարի անց հայտնվելու էր Վանո Սիրադեղյանի հովանավորյալի կարգավիճակում, «Շամիրամ»-ին առնչվող սկանդալի հերոս էր դարձել:

«Շամիրամ»-ի առաջնորդներից էին ՀՀ արտգործնախարար Վահան Փափազյանի կինը՝ Անահիտ Թորոսյանը, երգչուհի Նադեժդա Սարգսյանը, Նախագահի մամուլի քարտուղար Լևոն Զուրաբյանի կինը՝ Շողեր Մաթևոսյանը: «Լրագրի» թղթակից Նիկոլ Փաշինյանը բավականին հեգնական հարցազրույց էր արել Շողեր Մաթևոսյանի հետ՝ նախաբանն ավարտելով ոչ միանշանակ այս տողերով.

«Նշանակված ժամանակին մենք առանձնացանք Շողեր Մաթևոսյանի հետ սենյակներից մեկում: Հարցազրույցի համար»:
Հաջորդ օրը «Լրագրի» խմբագրություն եկավ Լևոն Զուրաբյանը և մի քանի անգամ ապտակեց Նիկոլ Փաշինյանին:

Անդրադառնալով 1995 թվականի ընտրություններին՝ Լևոն Զուրաբյանը հիշում է դրանից 27 տարի անց կայացած մեր զրույցում.

«Խոր համոզմունք ունեմ, որ մեր իշխանական թիմը հոյակապ աշխատեց մինչև 1995 թվականի ընտրությունները: Բոլորը համախմբված էին՝ անկախ անձնական հավակնություններից և անհամաձայնություններից: Հակակրանքներ կային, բայց ճաքեր չկային: Մինչև հուլիսի 5-ը կար ընդդիմության շունչը, ընդդիմությունը վտանգավոր էր. իշխանությունը շատ ծիգ էր, ամեն ինչ դնում էր մի կողմ և հասկանում էր, որ սխալվելու իրավունք չունի: Ընդդիմության կողմից նետված մարտահրավերը իսկապես ուժեղ էր: Ցավոք, 1995 թվականից հետո ընդդիմությունը էապես թուլացավ»:

Թուլացավ ոչ այնքան իր վատ աշխատանքի, այլ ձայների հաշվարկի հետևանքով, որի հետևում ՀՀԸ կարկառուն դեմքերն էին:

Վանուշ Շերմազանյանի համոզմամբ՝ Վանոյի և Վազգենի՝ «մեծ և փոքր եղբոր» հարաբերությունների շրջանն ավարտվել է 1995 թվականի ընտրությունների հետ և նույնիսկ դրանից առաջ.

«Վազգենի շրջապատում շատ անգրագետ մարդիկ կային, որոնք ոչ միայն Վանոյի, այլև Լևոնի դեմ էին խոսում. «Մենք կռիվը հաղթել

ենք, մենք էլ պիտի ամեն ինչը տնօրինենք»:

Այդ կարծիքին չէ Վազգեն Սարգսյանի եղբայրը՝ Արամ Սարգսյանը: Վերջինիս պնդմամբ՝ 1995 թվականին Վանոյի և Վազգենի հարաբերություններում էական խնդիրներ չեն եղել:

«Առավոտյան նախաճաշը կառավարական ամառանոցներում միասին էին անում, երեկոյան էլ պիտի պարտադիր հանդիպեին, գրուցեին: Մինչև 1997 թվականը չի եղել թեմա, որը Վազգենի և Վանոյի համար միմյանց չասելու գաղտնիք պարունակի: Իհարկե, երբեմն նաև վիճում էին, բայց դա երբեք չէր խանգարում, որ երեկոյան մորս ուղարկած ղաուրման ուտեն ու մի բաժակ գինի խմեն: Այդ ընթացքում էլ կարող էին վիճել որոշ անհատների և նրանց պահվածքի վերաբերյալ: Երբ Վանոն ՆԳ նախարար էր, երկրապահական որոշ շրջանակներ իրենց ոչ միշտ էին օրենքի դաշտում զգում և, բնականաբար, Վազգենը պիտի կարողանար էդ տղերքին սանձել, բայց նաև Վանոյին բացատրել, որ ահռելի բեռ կա նրանց վրա, և երբեմն պետք է որոշ առումով ներողամիտ լինել», - վկայում է Արամ Սարգսյանը:

«Հեղաշրջումը պիտի տեղի ունենար 1995-ին»

2002 թվականի մարտի 12-ին հրապարակվել էր «Հեղաշրջումը պիտի տեղի ունենար 1995-ին» հոդվածը՝ Ավետիս Հարությունյանի ստորագրությամբ: Վանոն «Հայկական ժամանակ»-ում այդ կեղծանունով հոդվածներ էր հրապարակում, որոնք հետագայում լույս տեսան «Գյաղաների ժամանակը» նրա ժողովածուում:

Այդ հոդվածում Ավետիս Հարությունյան-Վանո Սիրադեղյանը հիշատակում է նաև խռովության չեզոքացման մասին, սակայն ուշագրավ է, որ դեպքերի ժամանակագրությունը խախտված է: Բանի որ հոդվածը գրվել է 2002-ին՝ այդ իրադարձություններից 7 տարի անց, չի բացառվում, որ հեղինակը պարզապես հստակ չի հիշում դեպքերի հաջորդականությունը: Բայց հնարավոր է նաև, որ

այն խախտվել է միտումնավոր:

Ըստ հողվածի՝ խռովությունը բացահայտվում է նախքան Ազգային ժողովի ընտրություններն ու Սահմանադրության հանրաքվեն: Սակայն ահաբեկչական խմբի վնասագերծման մասին հայտնում են 1995 թվականի հուլիսի 29-ին՝ ընտրություններից 24 օր անց: Ահաբեկիչներ են որակվում ՀՅԴ քյուրդյի անդամ Վահան Հովհաննիսյանը, «Արաբո» ջոկատի հրամանատար Մանվել Եղիազարյանը, ՀՀ նախագահի անվտանգության ծառայության աշխատակից Տիգրան Ավետիսյանը:

Ազգային Անվտանգության նախարարության օգոստոսի 4-ի հայտարարության մեջ ասվում էր, որ ահաբեկիչները մտադիր էին սպանել պաշտպանության նախարար Վազգեն Սարգսյանին և ևս երկու բարձրաստիճան զինվորականի, սպանությունների համար մեղադրել ներքին գործերի նախարար Վանո Սիրադեղյանին և օգտվելով քառսային իրավիճակից՝ տիրանալ իշխանությանը: Այդ օրերին թերթերից մեկը գրել էր, որ ժամանակին Վազգեն Սարգսյանը ծնկի էր եկել Մանվել Եղիազարյանի մոր առջև՝ շնորհակալություն հայտնելով նման որդու համար: 1997 թվականի նոյեմբերին պատմաբան Լևոն Գրիգորյանը Լաչինի պաշտպանության 5-րդ տարեդարձի առիթով «Ազգ» թերթում հրապարակված հոդվածում գրում էր. «Հերոսական պաշտպանությունից մի քանի օր անց հանդես գալով Գերագույն խորհրդում՝ պաշտպանության նախարար Վազգեն Սարգսյանը, չթաքցնելով հուզմունքն ու ուրախությունը, նաև հակահարված տալով թերահավատներին ու ընդդիմադիրներին, ասաց. «Դուք ուզում էիք, որ Լաչինը փակվեր, բնականաբար, ընկներ նաև Ղարաբաղը, որպեսզի դուք այստեղ մեզ կախեիք: Բայց «Արաբոն» փրկեց Լաչինը, ուրեմն և՛ Ղարաբաղը»:

ՀՀԾ-ում տարաձայնությունները սրվում են

Հուլիսի վերջի, օգոստոսի սկզբի աղմկահարույց հայտարարությունները վերջինը չէին լինելու այնքան բուռն 1995 թվականի ընթացքում.

տյեմբեր-դեկտեմբերին Վանո Սիրադեղյանը դարձյալ անթաքույց հսկամարտության մեջ էր մտնելու ՀՀԾ-ի հետ:

Տյեմբերին Ազգային ժողովն ընդունել էր Կառավարության մշակած օրենքը վարչատարածքային բաժանման մասին, որի համաձայն Հայաստանում ստեղծվում էր 11 մարզ: Վանո Սիրադեղյանին վրդովել էր այն փաստը, որ Սյունիքի մարզի վարչական կենտրոն էր ընտրվել ոչ թե Գորիսը, այլ Կապանը: Ներքին գործերի նախարարն ասում էր, որ դա «դավաժանական որոշում է» Լաչինի միջանցքի և Ղարաբաղի հանդեպ:

Կորքերն էլ ավելի սրվեցին դեկտեմբերին, երբ խորհրդարանը սկսեց քննարկել վարչատարածքային կառավարման մասին օրինագիծը, որը մշակվել էր վարչապետ Հրանտ Բազրատյանի գործուն մասնակցությամբ: Ըստ օրինագծի՝ վարչապետի կողմից նշանակվող մարզպետը նշանակելու էր Ներքին գործերի տեղական մարմնի ղեկավարին, ինչը, բնականաբար, չէր կարող դուր գալ Վանո Սիրադեղյանին: ՆԳՆ կողմից մշակված այլընտրանքային օրինագիծն էլ իրենց հերթին խստորեն քննադատել էին Տեր Հուսիկ Լազարյանն ու Էդվարդ Եգորյանը:

Հրանտ Բազրատյանն այսօր էլ համոզված է իր իրավացիության մեջ.

«Լուրջ պրոբլեմ առաջացավ, երբ մարզերը ստեղծվեցին, և հասկանալի չէր՝ Ներքին գործերի նախարարն ինչպե՞ս պետք է հարաբերվի մարզպետների հետ: Սկսեցինք ձևավորել մարզային ՆԳ բաժիններ: Հարց ծագեց՝ մարզպետն այդ ՆԳ բաժինների նկատմամբ ինչ-որ լիազորություն ունի՞, թե՞ չէ, ինչպե՞ս կիսել մարզպետի և ՆԳ նախարարի լիազորությունները: Դա վեճ առաջ բերեց: Ես միշտ տարածքային ապակենտրոնացման կողմնակիցն եմ եղել և կարծում եմ, որ հասարակական կարգի պահպանմամբ պետք է զբաղվեն մարզպետները, իսկ Ներքին գործերից պետք է մնան քննության, նախաքննության բաժինները: Ես կողմ էի նրան, որ ՆԳ համակարգը ապակենտրոնացվի և մի փոքր թուլացվի»:

Դեկտեմբերի 6-ին երոյթ ունենալով Ազգային ժողովում՝ Վանո Սիրադեղյանն ասում էր, թե փորձ է արվում երկրում ստեղծելու երկու ՆԳՆ, և ինքը մինչև վերջ պայքարելու է դրա դեմ Իսկ եթե օրենքն ընդունվի, եզրափակել էր Վանոն, ինքը կիրաժարվի Հայաստան պետության կազմաքանդման գործընթացի մասնակիցը դառնալ։ Ի վերջո, փոխգլխումային լուծում գտնվեց. օրենքի փոխարեն ընդունվեցին «անցումային դրույթներ»։

Ամփոփելով 1995 թվականը՝ Վանո Սիրադեղյանն ասում էր, որ խորհրդարանական մեծամասնությունն այլասերում է երկիրը և չի խորշում «կեղտոտ» որոշումներ կայացնելուց։ Եվ ավելացնում էր, որ լավ կլիներ, եթե «ընդդիմությունն ազատվեր իր հիմարությունից, իսկ իշխանությունը՝ մեծամտությունից և սեփական քաղաքացիների կարիքների նկատմամբ վտանգավոր անտարբերությունից»։

Առջևում 1996 թվականն էր. ընդդիմությունը պատրաստվում էր նախագահական ընտրություններում ձեռնոց նետել Լևոն Տեր-Պետրոսյանին։

Տապալվող քարոզարշավը

1996 թվականի սեպտեմբերի 22-ին նշանակված էին ՀՀ նախագահի ընտրությունները: 1991 թվականին ծայների ճնշող մեծամասնությամբ երկրի ղեկավար ընտրված Լևոն Տեր-Պետրոսյանը պայքարելու էր իր վերընտրության համար:

Նա 6 մրցակից ուներ. Վազգեն Մանուկյանը՝ ԱԺՄ-ից, Սերգեյ Բադալյանը՝ Հայկոմկուսից, Պարույր Հայրիկյանը՝ ԱԻՄ-ից, Լենսեր Աղալովյանը՝ «Արցախ-Հայաստան» միությունից, Արամ Սարգսյանը՝ Դեմկուսից, Աշոտ Մանուչարյանը՝ ԳիԱրՔՄից: Հիմնական մրցակիցը «Ղարաբաղ» կոմիտեի անդամ, անկախ Հայաստանի առաջին վարչապետ Վազգեն Մանուկյանն էր:

Չնայած 1995 թվականի Ազգային ժողովի ընտրություններում «Հանրապետություն» միավորման համոզիչ հաղթանակին ու խորհրդարանում մեծամասնության ձևավորմանը և «նախագահական» Սահմանադրության ընդունմանը՝ իշխանությունների դիրքերն այնքան ամուր չէին, որքան կարող էր թվալ: Մյուս կողմից՝ ավելի ու ավելի զգալի էր դառնում ընդդիմության ճնշումը:

Վազգեն Սարգսյանի եղբոր՝ Արամ Սարգսյանի համոզմամբ՝ Վանո Սիրադեղյանի խզումը Լևոն Տեր-Պետրոսյանի և ՀՀԸ վերնախավի հետ սկսվեց 1996 թվականի քարոզարշավից:

«Շտաբի պետը Բաբկեն Արարքյանն էր: Տեր-Պետրոսյանը շատ ինքնավստահ էր, գրեթե քարոզչություն չէին անում, արածն էլ նմանվում էր հակաքարոզչության: Իսկ Վազգեն Մանուկյանը սոցիալական և ազգային պոպուլիզմի բացառիկ դասընթացներ էր սկսել հանրային դաշտում. քաղաքագիտական առումով՝ ծիշտ մարտավարություն էր ընտրել հաղթանակի հասնելու համար:

Վանո Սիրադեղյանը բարձրաձայնում էր քարոզարշավի խնդիրները և զգուշացնում էր հնարավոր պարտության մասին։ Մի օր հանդիպել էի Վազգենին և ասացի, որ «Արարատի ցեմենտ» միավորումում, որտեղ ես գլխավոր տնօրենի տեղական էի, ինչպես նաև ամբողջ Արարատում, Տեր-Պետրոսյանը պարտվելու է, «որովհետև քարոզչություն չեք անում, մարդիկ բազմաթիվ հարցեր ունեն, որոնց պատասխանող չկա»։ Վազգենն ասաց՝ «Ի՞նչ ես առաջարկում»։ Ասացի. «Մարդիկ, գաղափարախոսներ ուղարկեք գործարան, ես էլ հանդիպումներ կկազմակերպեմ հերթափոխներից հետո գործարանի դահլիճում»։

Զրույցը կառավարական ամառանոցում էր, ներկա էր նաև Վանոն։ Ասաց. «Կարո՞ղ ես այդ նույն րաները Բաբկեն Արարքյանին ասել»։ Ասացի՝ «Իհարկե, կարող եմ»։ Անմիջապես արձագանքեց. «Գնանք Գիտությունների ակադեմիա»։ Այնտեղ էր Լևոն Տեր Պետրոսյանի շտաբը։ Գնացինք, ներկայացրեցի Բաբկեն Արարքյանին, նա էլ ասաց, որ փորձում են քարոզարշավի միջին օղակի մարդկանցով ապահովել. չենք ուզում, որ հանրային ընկալումների մեջ վարկաբեկված մարդիկ մասնակցեն։ Ես էլ զարմացած նայեցի և ասացի՝ ովքե՞ր են այդ վարկաբեկվածները։ Վանոն էլ անմիջապես արձագանքեց. «Ես եմ, Վազգենն ա, դու ես»՝ ինձ գույց տալով։ Բաբկեն Արարքյանը սառնեց մի պահ, հետո ծիծաղի տվեց, ասաց. «Դուք չեք, դուք պարզապես ուժային եք, դրա համար չպիտի մասնակցեք»։ Ես էլ իմ լուծումն առաջարկեցի՝ Շատ արագ կազմակերպեց, և մի քանի օրով Արարատ եկան Էդվարդ Եգորյանը, ով, ի դեպ, այդ ժամանակ ՀՀԸ-ում ներքին ընդդիմություն էր, և Արտակ Զեյնալյանը, ում հետ մոտիկից այդ ժամանակ ծանոթագա. Երկու օր մնացին, հանդիպումներ ունեցան»։

Արամ Սարգսյանը համոզված է, որ դրա շնորհիվ է «բացարձակ մաքուր պայքարում Տեր-Պետրոսյանը Արարատում ձայների 56 %-ը ստացել»։

Հիշում է Արա Թադևոսյանը.

Այն մասին, որ Վանո Սիրադեղյանը գոհ չէ նախընտրական րարողարշավի ընթացքից և շտաբի աշխատանքից, ինձ ընտրություններից 2-3 շաբաթ առաջ ասաց ՆԳՆ լրատվության վարչության պետ Վանուշ Շերմազանյանը: Հարցնում էր, թե արդյոք կարո՞ղ ենք գալիք ընտրությունների մասին Վանոյի հետ հարցազրույց հրապարակել «Մոսկովսկիե Նովոստի» (ՄՆ) շաբաթաթերթում, որի սեփական թղթակիցն էի Հայաստանում: ՄՆ-ում հրաժարվեցին, բայց ես հիշեցի մոսկովյան «Նովոյե Վրեմյա» ամսագրի միջազգային րաժնի ղեկավար Վադիմ Դուբնովի հետ ծանոթությանս մասին և նրան առաջարկեցի հարցազրույցի գաղափարը: Համաձայնեց, և ընտրություններից մի քանի օր առաջ հարցազրույցը լույս տեսավ՝ «Նախագահի հետ որպես ընկեր իմ հարաբերություններից գոհ եմ» վերնագրով:

Իմ այն հարցին, թե կարելի՞ է պնդել, որ «Ղարաբաղ» կոմիտեն լեգենդ էր, Վանո Սիրադեղյանն այսպես էր պատասխանել.

«Կոմիտեն իրապես լեգենդ էր: Արդեն մի քանի տարի ես փորձում եմ հասկանալ, թե ինչպես ժողովուրդը կարողացավ մի խումբ մարդկանց կուռքերի վերածել: Նման համազգային միասնություն մեր պատմության մեջ չէր եղել, դրանում ավելի շատ էին տարատեսակ տրոհումները, և միգուցե հենց այդ պատճառով ժողովրդի պատմական հիշողությունն այդպես գնահատեց մեր պայքարը: Եվ մարդիկ շատ ցավագին ընկալեցին մեր տրոհումը: Իհարկե, ցանկացած լեգենդ ժամանակի ընթացքում մահանում է, բայց ի տարբերություն ԽՍՀՄ այլ ժողովրդավարական շարժումների՝ մենք բավականին երկար միասին մնացինք: Ավելի երկար այդքան տարբեր մարդիկ միասին պարզապես չէին դիմանա»:

Իսկ երբ կարծիք հայտնեցի, որ «Ղարաբաղ» կոմիտեի լեգենդը

մահացավ Համբարձում Գալստյանի սպանության հետ, Վանոն արձագանքեց. «Կարծում եմ՝ լեգենդը դրանից մուր մեկուկես փարի առաջ էր մեռել, իսկ Համբարձումի մահը զուր արձանագրեց այդ փաստը»:

Երբ հարցրի, թե արդյոք պահպանվում են ընկերական հարաբերությունները «Ղարաբաղ» կոմիտեի այն անդամների միջև, որոնք մնում են իշխանության մեջ, Վանո Սիրադեղյանը դրական պատասխան տվեց և ավելացրեց, որ դրան նպաստում է նաև այն հանգամանքը, որ իրենք հարևաններ են, քանի որ բնակվում են կառավարական ամառանոցներում: Դրա հետ մեկտեղ ասաց, որ առանց այլևայլության կարող է շփվել նաև Կոմիտեի այն անդամների հետ, որոնք Տեր-Պետրոսյանի սուր ընդդիմախոսներն են:

Անդրադառնալով նախագահի հետ հարաբերություններին՝ Վանո Սիրադեղյանն ասել էր.

«Ես կուզեի, որ դրանք ավելի պաշտոնական լինեին, բայց չի սրացվում: Նախագահի հետ իմ հարաբերություններից ես գոհ եմ որպես ընկեր, բայց ոչ որպես պետական գործիչ: Սուբորդինացիան, իհարկե, պահպանվում է, բայց այդ հարաբերությունները չեն անվանի նախագահի և նախարարի հարաբերություններ: Դա ինչպես դրական, այնպես էլ բացասական կողմեր ունի», - առանց մանրամասնելու ասել էր Վանոն:

Այս խոսքերից մուր երկու փարի առաջ՝ 1994 թվականի մայիսին, «Մաքսիմում» թերթին տված հարցազրույցում Վանո Սիրադեղյանն այսպես էր արտահայտվել նախագահի և այլոց հետ իր մտերմության մասին.

«Իմ կյանքն այնպես է դասավորվել, որ կյանքիս որոշ փուլերում կորցնում էի հին ընկերներին: Իհարկե, վաղ է մոռանալ հին

ընկերներին, սակայն այդ առումով ես իմ տեսությունն ունեմ, որի իմաստը հեփոկայն է. երբ բարձրանում ես սոցիալական տեսանկյունից, այն մարդկանց քանակը, որոնց հետ շփվում ես, աճում է: Սակայն իմ տեսակի մարդու շփման էներգիան սահմանափակ է: Շարժման սկզբում ես դեմքով շուրջ 20 000 մարդ էի ծանաչում, անուններով՝ մի քանի հարյուր, սակայն նման կերպ երկար չէր կարող շարունակվել: Այդ ժամանակահատվածում ես մոռացա, կամ ինձնից հեռու գնացին իմ մանկության ընկերները, համակուրսեցիները: Ես ուղղակի չէի կարող նման լարվածության դիմանալ: Ժամանակին գրական շրջապատի ընկերներս երկրորդ պլան մղեցին մանկությանս ընկերներին, իսկ Շարժման տարիներին՝ Շարժման ընկերները ետ մղեցին գրող ընկերներին:

Այո, ես այդ մարդկանց իմ ընկերներն եմ համարում, սակայն ոչ մեկին խորհուրդ չեմ տալիս և ինքս նախագահին ընկեր չեմ համարում, քանի որ «նախագահ» հասկացությունը շատ բարձր է: Ժողովրդի կողմից ընտրված նախագահը պետք է դադարի ընկեր, եղբայր, տեգր լինել... Իսկ մնացածների հետ մենք ընկերներ ենք, և ես ուզում եմ հուսալ, որ ոչ մեկս մինչ օրս չի փոշմանել այդ ընկերության համար:

Ամեն դեպքում ես շատ կուզեի, որ պետության շահերից ելնելով՝ մեր հարաբերությունները դադարեին ընկերական լինել՝ միաժամանակ պահպանելով փոխադարձ վստահությունը»:

Այդ հարցազրույցում Վանոն նաև ասել էր. «Ժողովուրդը բաշխում է դերերը և յուրաքանչյուր քաղաքական գործչի մեջ կենտրոնացնում որևէ հատկանիշ, որն առանձին բնորոշ է բոլոր մնացածներին: Նախագահը վստահություն և հանգստություն է մարմնավորում, Վազգեն Սարգսյանը՝ անձնագրհույություն... Իսկ ինձ որոշակի հակասություն է բաժին ընկել...»:

1996 թվականին Վանո Սիրադեղյանին հարցրել էի, թե ինչո՞ւ է

Լևոն Տեր-Պետրոսյանն այդքան «փակ» մամուլի և հանրության համար: Պատասխանն էր. «Այդպիսին է իր մարդկային էությունը: Ինձ թվում է, որ մարդկային շփումների գնալով՝ նա լուրջ ծիգեր է գործադրում: Լևոն Տեր-Պետրոսյանը շարքին նամակովի մարդ է»:

Վանո Սիրադեղյանին խնդրել էի մեկնաբանել ընդդիմության այն պնդումները, որոնց համաձայն Լևոն Տեր-Պետրոսյանը Հայաստանում կոշտ ամբողջատիրական համակարգ է ձևավորել.

«Չնայած նրան, որ մեր Շարժման առաջին տարիներին ես ժողովրդավարության մասին քիչ եմ խոսել, ժողովրդավարական արժեքները շարք կարևոր են ինձ համար: Այդուհանդերձ, ես գտնում եմ, որ երբևէ ժողովրդավարություն չտեսած հասարակությանն այն տալ ամբողջական, արևմտյան մոդելով, նշանակում է՝ կործանել այդ հասարակությունը: Իմ համոզմամբ՝ անցումը ժողովրդավարությանը պետք է ուղեկցվի որոշակի ավտորիտարիզմով: Հայաստանում բոլոր իշխանավորներից Տեր-Պետրոսյանն ամենաժողովրդավարական գործիչն է, ու ես չեմ կասկածում, որ մենք ճիշտ ճանապարհով ենք գնում»:

1996 թվականին, իհարկե, դժվար էր հասկանալ, որ այս հարցազրույցի առաջնային նպատակը ոչ թե քարոզարշավին աջակցելն էր, այլ թիմակիցներին ու նաև անձամբ Լևոն Տեր-Պետրոսյանին ուղերձներ հղելը:

«Քայլ առ քայլ լուծում է «Հայ դատի» բոլոր խնդիրները»

Թեև նախապես որոշված էր, որ «ուժայինները» քարոզարշավին չպետք է մասնակցեն, ընտրություններին նախորդող մեկ ամսվա ընթացքում դրան լծվեց պաշտպանության նախարար Վազգեն Սարգսյանը:

Լրագրող Թաթուլ Հակոբյանը 2021 թվականին հրապարակված «1996-ի ընտրությունը՝ աղմկոտ, չարաբաստիկ, վիճելի. Վազգեն Մանուկյանն ընդդեմ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի» հոդվածում մեջբերում է մի հատված Վազգեն Սարգսյանի՝ ընտրություններից 4 օր առաջ՝ 1996-ի սեպտեմբերի 18-ին, Ազատության հրապարակում ունեցած ելույթից.

«Ամենաառաջին, ամենամեծ հաղթանակը, որ մենք ունեցանք, մեր հոգեբանության փոփոխությունն էր, որը երիտասարդ քաղաքական գործիչների այս թիմը, հատկապես՝ Լևոն Տեր-Պետրոսյանը, կարողացավ կատարել: Մենք լոպազ-սնապարծ, մեծախոս քաղաքականությունից կարողացանք դառնալ իրատես, քայլ առ քայլ մեր խնդիրները իրականացնող ազգ: Մեր նախագահը, երբեք հրապարակավ չխոսելով «Հայ դատի» մասին, քայլ առ քայլ լուծում է «Հայ դատի» բոլոր խնդիրները: Եվ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի օրոք, այսօր և վաղը հայ ազգը երբեք այլևս կոտորած չի տեսնի: «Հայ դատի» ամենամեծ ջատագովները կորցրեցին հայրենիքի կեսը, հետո երգեցին թե. «Մասիսին բան պատահի՛ ազգովի դառնանք Ֆիդայի» (թե Մասիսին էլ ինչ էր պատահելու՝ չեմ հասկանում, ինչ որ պատահելու էր՝ պատահել էր): Լևոն Տեր-Պետրոսյանի օրոք այլևս նման երգեր չեն երգվի, Լևոն Տեր-Պետրոսյանի հետ միասին մենք քայլ առ քայլ մեր ռազմական հաջողությունները կհասցնենք վերջնական հաղթանակներին»:

Ընտրություններից մեկ օր առաջ՝ 1996 թվականի սեպտեմբերի 21-ին, Հանրապետության հրապարակում տեղի ունեցավ անկախության հնգամյակին նվիրված ռազմական շքերթը:

Ռուզան Տոնոյանը հետաքրքիր հուշեր ունի.

«Պատերազմից հետո առաջին անգամ մեծ հանդիսավորությամբ ռազմական շքերթ կազմակերպվեց: Անկեղծորեն տպավորված էի և չէի կարողանում թաքցնել հիացմունքս: Ճանապարհին կիսվեցի Վանոյի հետ, նա էլ ակնհայտ ոգևորվեց իմ տպավորությունից:

Վանոյի ոգևորությունն ավելի մեծացավ, երբ մեր հիացմունքին միացավ փոքրիկ Խաչատուրը, որը ճանապարհին անընդհատ կրկնում էր՝ ես Վազգենի պես զինվոր եմ դառնալու: Վանոն մեքենային կցված հեռախոսից զանգեց Վազգենին՝ փոխանցելու մեր տպավորությունները: Վազգենը լսեց Խաչատուրի ծայնը, սկզբում իրեն բնորոշ քահ-քահ ծիծաղեց, ապա դիմելով Խաչատուրին, ասաց՝ Խաչատուր ջան, դու նախարար պիտի դառնաս, ես զինվոր չեմ, նախարար եմ: Խաչատուրն էլ, իհարկե, չհասկացավ «նախարար» բառի նշանակությունը և համառորեն կրկնում էր՝ չէ, ես Վազգենի պես զինվոր եմ դառնալու»:

Նիկոլ Փաշինյանի հոդվածը

Շքերթի օրը «Լրագիր» թերթում հրապարակվում է Հայաստանի ներկայիս վարչապետ Նիկոլ Փաշինյանի՝ «Վանո Սիրադեղյանը ոտքով գնաց նախագահի նստավայր: Ազգային համաձայնության դաշինքը նույնպես քայլեց» վերնագրով հոդվածը: Հոդվածի ենթավերնագիրն էր. «ՆԳ նախարարի կարծիքով՝ իշխանավորները ստոր են վարվել նախագահի հետ»:

«Երեկ Հանրապետության հրապարակում «Շամիրամ»-ի հրավիրած միտինգը կործանման եզրին էր: Ելույթները ասելիք չունեին: Անգամ Շառլ Ազնավուրի ելույթը ոչ մի արձագանք չգտավ ժողովրդի շրջանում:

Ամեն ինչ սկսվեց Վանո Սիրադեղյանի ելույթից: ՆԳ նախարարը նշեց, որ իշխանավորները իրենց ծուլությամբ, անբանությամբ արհեստականորեն իջեցրել են ՀՀ ներկայիս նախագահի ռեյտինգը, և նման ծուլությունը որակեց որպես սպորտություն Լևոն Տեր-Պետրոսյանի նկատմամբ: Այնուհետև Վանո Սիրադեղյանը հայտարարեց, որ ինքը երթով գնում է՝ դեպի ՀՀ նախագահի նստավայր: Սակավաթիվ ներկաները դժգոհությամբ արձագանքեցին: Բայց Սիրադեղյանը դուրս եկավ փողոց և քայլերն ուղղեց դեպի ՀՀ նախագահի

նստալայր: Նա քայլում էր փողոցով, ու ես, տապալված միտինգի տրավալորության տակ, մտածում էի, որ այդ երթն էլ խայտառակ ավարտ է ունենալու:

Ճանապարհին մի ինչ-որ անհասկանալի բան տեղի ունեցավ: Երթի մասնակիցների շարքերը ինձ համար զարմանալիորեն խտանում էին: Գուցե նաև հեփաքթորությունից մարդիկ միանում էին՝ տեսնելու, թե «էս ուր է գնում Վանոն»: Չգիտեմ՝ հասկացան արդյոք մարդիկ, բայց ես հասկացա, որ Վանոն գնում է դժվար վիճակում հայտնված իր ընկերոջը օգնելու: Ողջ երթի ընթացքում ես տեսնում էի մի մարդու, որը գնում է օգնելու իր ընկերոջը, որը գնում է նրան հույս տալու, նրան ոգևորելու, նրան ասելու «չվախես, ես քեզ մենակ չեմ թողնի»:

Լևոն Տեր-Պետրոսյանի նախընտրական շտաբի դիմաց կանգնած էին Բաբկեն Արարքցյանը, Տեր-Հուսիկ Լազարյանը: Ես այդպես էլ չհասկացա, թե ինչու էին նրանք գունաթափ, ինչու էին վախեցած: Վանո Սիրադեղյանը գլխով արեց նրանց, թե եկեք: Տեսնել էր պետք Բաբկեն Արարքցյանի դեմքը, երբ նա մերժում էր՝ ասելով, որ «շտաբում գործ ունի»:

ՀՀ նախագահի դռներն առաջին անգամ բացվեցին ժողովրդի առջև: Նախագահի անվտանգության ծառայությունը փորձում էր չթողնել ժողովրդին: Վանո Սիրադեղյանը հրամայեց բացել ծանապարհը: Ու մարդիկ սկսեցին կանչել նախագահին՝ Լեւոն, Լեւոն: «Ինչո՞ւ է աղմկում գետը» ֆիլմի հայտնի երաժշտության հնչյունների ներքո նախագահը դուրս եկավ և իր պաշտոնավարության ընթացքում առաջին անգամ ժողովուրդ տեսավ, որ իսկապես ողջունում է իրեն, ժողովուրդ, որ իր կամքով եկել է իրեն ողջունելու: Պահն այնքան հուզիչ էր, որ նախագահն իր թիկնապահներին հրամայեց հեռանալ: Հետո նախագահը ամուր գրկեց ուրբով իր մոտ եկած իր ընկերոջը՝ Վանո Սիրադեղյանին: Անկեղծ եմ ասում, ինձ մի պահ թվաց, թե նրանք կարտասվեն: Այդ պահին նրանք կարծես հասկացան,

թե ինչքան բան են կորցրել իրենց կաթիններում, ինչքան քամահրանքով են վարվել սեփական ժողովրդի հեղինակությունը»:

«Հայաստանի՝ մինչև 40 տարեկան կանայք սիրահարված են Վանո Սիրադեղյանին»

Դրանից երկու ամիս առաջ՝ 1996 թվականի հուլիսի 14-ին, կայացել էր «Շամիրամ» կուսակցության համագումարը, որտեղ որոշում էր կայացվել ընտրություններում աջակցել Լևոն Տեր-Պետրոսյանին: «Ազգ»-ում հրապարակված «Նախագահը «Շամիրամ»-ից պահանջեց չափավոր սեր» հոդվածում Հակոբ Ասատրյանը գրում էր.

«Տեր-Պետրոսյանին ընտրություններում պաշտպանելու որոշումը ոչ թե ընդունվեց քվեարկությամբ, այլ ողջ դահլիճի բուռն ծափահարություններով, որից հետո ամբիոնին մոտեցավ ՀՀ Նախագահը և իր խոսքը սկսեց դահլիճին ուղղված հաճոյախոսությամբ.

«Բայց, խնդրում եմ, այդքան բուռն մի՛ արտահայտեք ձեր սերը, թե չէ էստեղ մարդամեկը կարող է սրտաճաք լինել՝ Վանոն,- ասաց Լևոն Տեր-Պետրոսյանը՝ ծիծաղելով ու առաջ բերելով դահլիճի բուռն ծափահարությունները:- Բայց ես իմ ընկերոջ վիճակով հանգիստ եմ, որովհետև նա իր համար այդ հարցը լուծել է, գտել է ընդհանրապես Հայաստանի հաջողության բանալին. դա այն է, որ Հայաստանի՝ մինչև 40 տարեկան կանայք սիրահարված են Վանո Սիրադեղյանին, իսկ 40-ից վեր՝ ինձ», - հայտարարեց Նախագահը կատակելով:

Հետաքրքիր դիտարկում է անում Մերուժան Տեր-Գուլանյանը.

«Վանոն գրողական, սրճարանային բոհեմը պետականության, քաղաքականության դաշտ տեղափոխեց: Լինելով պետական մարդ, ընդ որում՝ այդ ամենը լուրջ ընդունելով՝ ինքը միշտ մնաց բոհեմական: Եվ դա իրեն իսկապես հմայք էր տալիս: Պատահական չէ, որ ժողովրդի մեջ իր հանդեպ մասնավոր սեր կար: Կային բազմաթիվ մարդիկ, որ չէին սիրում Վանոյին, բայց մեծամասնությունը, պարզ

ժողովուրդը սիրում էր հենց էդ բոհեմական նկարագրի համար, մարդկայնության, պարզության: Վանոն չէր սարսափում էդ ամեն ինչից: Ինքը շատ ավելի ազատ էր վարք ու բարքի մեջ, և դա գեղեցիկ էր: Ուղղակի վատն այն էր, որ իր համար վտանգավոր էր: Դա հետագայում պարզվեց»:

«Ոչ մի ուժային չի կարող առաջնահերթություն ստանալ»

1996 թվականին դարձյալ պարբերաբար լուրեր էին տարածվում Վանոյի և Վազգենի տարաձայնությունների կամ լարված հարաբերությունների մասին: Մարտին Վանոյի հետ ծավալուն հարցազրույց էր վարել «Գոլոս Արմենիի» թերթի գլխավոր խմբագիր Ֆլորա Նախչբարյանը և, մասնավորապես, հարցրել էր ուժայինների հարաբերությունների մասին: Որպես հարցազրույցի վերնագիր՝ Վանոյի այս խոսքերն էին ընտրվել. «Խաղաղ ժամանակ ոչ մի ուժային չի կարող առաջնահերթություն ստանալ»: «Գոլոսը» իշխանությունների ամենասուր քննադատներից էր, և հարցազրույցը ինքնին, ինչ-որ առումով, իրադարձություն էր՝ վկայելով Վանոյի վարած անկախ քաղաքականության մասին:

Պատասխանելով Վազգեն Սարգսյանի և վարչապետ Հրանտ Բազրատյանի հետ իր հարաբերությունների և պետական խնդիրները լուծելիս «անձերի տեսակարար կշռի» մասին հարցին՝ Վանոն ասել էր.

«Մեկ-երկու տարի առաջ իսկապես աչքի էին ընկնում անձնավորություններ, որոնք հանրապետության այլ ղեկավարների հետ մի շարքում կանգնած չէին: Բայց ես այդ փաստը բացատրում եմ ոչ թե այդ անձնավորությունների էությանը, այն նրանով, որ պատերազմ էր: Պատերազմի ժամանակ պաշտպանության նախարարը երկրորդ մարդն է նախագահից հետո: Դա քնական է, և պատերազմի ժամանակ այդպես էր. Լևոն Տեր-Պետրոսյանն էր, հետո՝ Վազգեն Սարգսյանը, հետո՝ բոլոր մնացածները: Բայց խաղաղ ժամանակ այդ հիերարխիան փոխվում է, և ոչ մի ուժային

չի կարող առաջնահերթություն ստանալ

Ինչ վերաբերում է անձերի դերակատարությանը, ապա արդեն հարյուրավոր, հազարավոր տարիներ ձգվում է վեճը այդ դերակատարության մասին: Իհարկե, այն կա՝ Վազգեն Սարգսյանը չափազանց զբաղված էր պատերազմով, որպեսզի «ոլորտների» մասին մտածեր, ևս չափազանց զբաղված էի հանցավոր աշխարհի դեմ պայքարով: Իայց այդ խոսակցություններն իրենց ծագումնաբանությունն ունեն: Այն ժամանակ, երբ մենք զբաղված էինք պատերազմով, սահմաններով, մեր կառույցների ստեղծմամբ և վերակառուցմամբ, մեկ այլ պատերազմով՝ հանցավորության դեմ, պետական պաշտոնյաները մեր թիկունքում պատրաստվում էին սեփականաշնորհմանը: Արտադրության և ծառայության ոլորտներում, որոնք մաքրվել էին հանցավոր աշխարհի ազդեցությունից, նրանք զանգվածային ազատումներ և նոր նշանակումներ էին կատարում, և որպեսզի կոտրեն «նախկինների» դիմադրությունը, օգտագործում էին Սարգսյանի և Սիրադեղյանի անունները: Եվ ամենացավալին այն է, որ ժամանակ և ուժեր չունեինք նրանց խանգարելու: Այս ապարատային պատերազմում մեր ուժերն անհավասար էին»:

Սեպտեմբերի 26-ը

Ընդդիմությունը պնդում էր, որ քվեարկության օրը զանգվածային խախտումներ և կեղծիքներ են եղել, և որ իրականում հաղթանակ է տարել ԱԺԲ՝ առաջնորդ Վազգեն Մանուկյանը:

Տիգրան Հակոբյանը փաստում է, որ «Վազգենը բնտրական պրոցեսին խառնվելու կողմնակից էր, Վանոն այդպես չէր մտածում»: Նրա կարծիքով՝ նախընտրական քարոզարշավի ընթացքում տեսնելով, որ իր կարծիքը հաշվի չեն առնում, Վանոն նախընտրել էր «մի կողմ քաշվել»:

Ռուզան Տոնոյանը հաստատում է. «Վանոն, ի տարբերություն Վազգենի, կոտ իամառություն չէր ցուցաբերում: 1996 թվականին էլ

ընտրական պրոցեսում գործուն մասնակցություն չունեցավ»:

Հետքություններից մի քանի օր անց «ուժայինները» պետք է կտրուկ գործողությունների դիմեին:

2011 թվականի հոկտեմբերի 3-ին Լևոն Տեր-Պետրոսյանը Ազատության հրապարակի հանրահավաքում պատմում է.

«96-ի սեպտեմբերի 25-ին Վազգեն Մանուկյանն այստեղ հանրահավաք է կազմակերպել, հետո տեղափոխել Աժ-ի դիմաց, հայտարարել, որ մտնում է Աժ՝ բանակցելու ԿՀՀՆախագահի հետ, եթե 20 րոպե հետո չգամ, բոլորդ եկեք իմ հետևից: 20 րոպեից ժողովուրդը սկսեց բարձրանալ ծաղերի վրա, և այդ օրվա անվտանգության ապահովման պատասխանատվությունը դրված էր Սերժ Սարգսյանի վրա՝ որպես ԱԱԾ Նախագահի, ինչ Վանո Սիրադեղյանը, ինչ Վազգեն Սարգսյանն այս հարցում որևէ լիազորություն չունեին և ենթարկվում էին նրան: Երբ ներխուժեցին Աժ, Սերժը մոտեցավ ինձ, ասաց. «Շեֆ, պետք է կրակել», ասացի. «Ոչ մի դեպքում, սպասեք», բայց կրթ հայտնի դարձավ, որ ներխուժողներն առևանգել և Լինչի դատաստանին են ենթարկել Աժ Նախագահին և փոխնախագահին, Սերժը կրկին առաջարկեց կրակել: Ես մտածեցի ու ասացի՝ միայն օդ, և մի քանի րոպե օդ կրակելուց հետո ժողովուրդը ցրվեց»:

Սեպտեմբերի 26-ի կեսգիշերին հեռուստատեսությամբ հեռարձակվում են «ուժայինների» ելույթը: Վազգեն Սարգսյանը, ում կողքին կանգնած են Վանո Սիրադեղյանը և Սերժ Սարգսյանը, ասում է.

«Այն, ինչ այսօր կատարվեց Երևան քաղաքում, մեր թշնամու ամենամեծ երազանքն էր, որ նա կարողացավ իրականացնել արկածախնդիրների ձեռքով... Եթե մենք թույլ տանք, որ իրադարձություններն ընթանան այն հունով, որը ծրագրել է արկածախնդիրների, դավաճանների մի ուժակ, ապա կունենանք այն նույն վիճակը, ինչ եղավ մեկ-երկու տարի առաջ Ադրբեջանում, ինչը հանգեցրեց Ադրբեջանի 6-7 տարածքների կորստին...

Այս դեպքերից հետո, եթե անգամ իրենք հավարած լինեին 100-տոկոսանոց ծայն, միանշանակ է, որ ի՞նչ բանակը, ի՞նչ Ներքին գործերը նման քաղաքական դեկավարների չեն ընդունելու և չեն ընդունել»:

Վանո Սիրադեղյանն ավելացնում է.

«Փորձ եղավ երկրորդ գրոհը ձեռնարկելու, այս անգամ՝ Նախագահի շենքի վրա, և միայն հզոր կրակահերթերը օդ ետ մղեցին ամբոխին: Այնպես որ՝ նրանք չեն բավարարվել՝ միայն Ազգային ժողովի շենքը գրավելով: Եվ ես ուզում եմ հիշեցնել. դուք տեսաք կադրերը, որ Աժ շենք են մտել միայն մի քանի հարյուր մարդ: Ցուցարարները՝ թեև բորբոքված, բողբոջվ, այնուամենայնիվ, մեծ մասը խաղաղ ցուցարարներ էին և, քնականաբար, չգնացին հանցագործության, շենքեր ջարդելու, ինչպես այն մի քանի հարյուրը իրենց առաջնորդող րախտախնդիրների նման»:

Ես նաև ավելացնեմ, որ կարծում եմ՝ շատ երկար ժամանակ թույլ տվեցինք օրինախախտումներ, չթույլատրված միտինգներ, երթեր, վաղվանից դա չի լինելու: Հիշեցնեմ, որ այսօր արդեն ձերբակալվել են երեք հոգի կազմակերպիչներից: Եվ կձերբակալվեն բոլոր դեկավարները, հրահրողները: Բոլոր նրանք, ովքեր դեկավարել են այդ ջարդը և ծեծը: Եվ դուք հեռուստատեսությամբ կտեսնեք, թե ինչի են ընդունակ մի խումբ հոգեգարներ, որոնք իրենց քաղաքական գործչի տեղ են դնում, և քաղաքացիների մի տոկոսն էլ նրանց քաղաքական գործչի տեղ է դնում»:

Դույն երեկո ուղերձով ժողովրդին դիմեց Լևոն Տեր-Պետրոսյանը.

«Մենք այս գործողությունների ընթացքում պահպանեցինք մեր սառնասրտությունը մինչև վերջին վայրկյանը, երբ գազազած ամբոխը հայտնի հրահրիչների գլխավորությամբ տապալեց խորհրդարանի ցանկապատը, ներխուժեց խորհրդարանի շենք, առևանգեց և անհայտ ուղղությամբ տարավ խորհրդարանի

Նախագահ Բաբկեն Արարքցյանին և փոխնախագահ Արա Սահակյանին: Միայն այդ բանից հետո մեր իրավապահ մարմինները ստիպված էին նախազգուշական օդային կրակ բացել, և դա փրկեց իրադրությունը շատ ավելի ծանր հետևանքներից.... Այժմ օգտվում եմ իրավասությունից, որ ինձ տրված է ՀՀ Սահմանադրության 55-րդ հոդվածի 14-րդ կետով, որի բովանդակությունը հետևյալն է. «Հանրապետության նախագահը, սահմանադրական կարգին սպառնացող անմիջական վտանգի դեպքում, խորհրդակցելով Ազգային ժողովի նախագահի և վարչապետի հետ, իրականացնում է իրավիճակից թելադրվող միջոցառումներ և այդ մասին ուղերձով դիմում է ժողովրդին»»:

Էրևանի փողոցներում հայտնվեցին զինվորներ և զրահատեխնիկա: Սկսվեցին 26-ի առավոտյան Վանոն ու Վազգենը այցելել էին Բաղրամյան պողոտայի սկզբնամասում տեղակայված զինվորականներին: Բացառված չէ, որ հենց այդ օրն է տեղի ունեցել միջադեպը, որի մասին Վազգեն Սարգսյանը պատմել էր 1996 թվականի դեկտեմբերին.

«Նկատեցի մի վաթսունամյա կնոջ՝ ատելությամբ լեցուն հայացքը, որ ինձ էր ուղղել. սարսափելի էր: Ես արժանի չէի այդ հայացքին»:

Լևոդանիկ Հակոբյանը, որն այն ժամանակ Վազգեն Սարգսյանի րարտողարության պետն էր, պատմել է, որ երբ կարծիք է հայտնել, որ «100 տոկոսի» մասին արտահայտությունն այնքան էլ տեղին չէր, Վազգենը ծանր հոգոց է հանել ու ասել. «Խնայի էլի, ախպեր ջան»:

«Արշալույսագետը»

1997 թվականի փետրվարին Երևանում սկսում են տարածվել VHS տեսաժապավեններ, որոնց վրա հայտնի իշխանավորների խնջույքի տեսագրությունն էր: Սկանդալը ստանում է «Արշալույսագետ» անվանումը, քանի որ խնջույքը տեղի էր ունեցել Արշալույս գյուղում գտնվող Մանվել Գրիգորյանի առանձնատանը: Խնջույքին

մասնակցում էր երգիչ Արամ Ասատրյանը, և վարկած կար, որ հենց նրա շրջապատից է եղել տեսագրության արտահոսքը, ինչի հետևանքով երգիչը ստիպված էր հեռանալ Հայաստանից հաշվեհարդարից խուսափելու համար:

1996 թվականի հոկտեմբերի 2-ին կայացած խնջույքի թամադաներն են Վանո Սիրադեղյանը և Վազգեն Սարգսյանը, առիթը՝ գեներալական կոչումների շնորհումը Մանվել Գրիգորյանին, Ներքին գորքերի հրամանատար Արծրուն Մարգարյանին, Նախագահի թիկնազորի պետ Ռոմեն Ղազարյանին: Խնջույքին մասնակցում էր շուրջ 30 հոգի՝ բարձրաստիճան զինվորականներ, ՆԳՆ և Ներքին գորքերի սպաներ, երկրապահներ:

Քանի որ հավաքը տեղի էր ունենում սեպտեմբերի 25-ից շուրջ մեկ շաբաթ անց, հենց այդ իրադարձություններն էին խոսակցության գլխավոր նյութը:

ԱԺՄ պաշտոնաթերթ «Այժմ»-ը 1997 թվականի փետրվարի վերջին հրապարակում է տեսագրության սղագրությունը, որի համաձայն բացման խոսքն ասում է Վանո Սիրադեղյանը.

«Կարևոր չի՝ նախագահը ով ա, կարևորն էն ա, որ Աստիճանադրությունն ա պաշտպանում: Ես խոստովանում եմ, որ որքան էլ ՄԼԷ-ն (ՆԳՆ) ուժեղ ա, բայց էն պարագայում, որ կրքերը շիկացած են, ժողովուրդը մի քանի մասի էր բաժանված, էդպեղ բանակի խոսքը գերագույնն էր: Չնայած բանակը ինքը հզոր ա՝ ճՈ՝ հազար ա, ԴՈ՝ հազար ա, կարևոր չի, կարևորը բանակի սպայական կազմն ա, որը հիմա կոչվում ա «Երկրապահ»: Եվ նույնիսկ եթե մի սանտրիմ էն կողմ ենք անցել, արյունը արժի դրան, որ սահմանադրական կարգն ու թափված արյունը հատուցվի կայունությամբ: Չեր կենազը, Վազգեն, քո կենազը»:

Հետո խոսում է Վազգեն Սարգսյանը.

«Անկախ նրանից՝ ով ա նախագահը, Լևոնն ա կամ Պողոս Պողոսյանը, երբեք չի կարելի թույլ տալ, որ ամբոխը գա, իշխանություն փոխի: Որովհետև եթե ամբոխը իշխանություն փոխեց, անկասկած կհայտնվի հաջորդ ամբոխը, հետո՝ հաջորդ ամբոխը: Ու անընդհար իրար փոխելով՝ երկրի հերը կանիծեն...]

[...Վանոն հրաշալի բանասեց: Ուրեմն՝ ունեցիր 120-հազարանոց կամ 60-հազարանոց բանակ. եթե բանակի մեջ չկա 40 կամ 6 մարդ, որոնք առաջին պահին կանգնում, ասում են՝ ես եմ, իմ հետևից եկեք, բան դուրս չի գա: Բանակը նույն հաջողությամբ կարող ա վերածվել ոչխարի, նույն հաջողությամբ կարող ա վերածվել հերոսի: Կախված ա լիդերից, նրանից, թե որպես լիդեր ով ա կանգնած: Առաջին գոռացողն ա պետք, առաջին կրակողն ա պետք, դրանից հետո սաղ հեշտ ա»:

Բաժակ բարձրացնելով Վանոյի համար՝ Վազգենն ասում է.

«Շարժման ասպետի կենացը: Վանոն Շարժման ասպետն ա, բայց երբեք Շարժման Ռոբեսպիերը չի, փառք Աստուծո: Որովհետև ինչքան էլ ինքը դաժան լինի իր չափումների մեջ, մեկ ա, ինքը դահիճ չի: Վանոն շար լավ հասկանում, շար լավ ընկալում ա բոլորին: Ու իրա զգացողությունը էնքան նուրբ ա, էնքան զգայուն ա, որ երբեք թույլ չի տա ո՛չ Լևոնին, ո՛չ Բաբիկին, ո՛չ ինձ, որ Շարժումը տանենք այլ ուղղությամբ...]

[...Ավելացնեմ մի բան Վանոյի ու իմ բոլոր ընկերների համար՝ էստեղ նստած, էստեղից դուրս, պետք ա հասցնենք նաև նրանց: Ուրեմն՝ վերջին 2 տարվա մեջ մի 10 անգամ գրեցին, որ Վանոն ու Վազգենը իրար հետ վիճել են, կռվել են, իրար չգիտեմ ինչ են անելու: Եվ առաջ, և՛ հետո դա էնքան սուտ ա, որքան ես Վազգենն եմ, ազգանունս՝ Սարգսյան, որքան ինքը Վանոն ա, ազգանունը՝ Սիրադեղյան: Վանոն՝ որպես ներքին գործերի նախարար, կանգնած ա մեր թիկունքին, մենք՝ որպես

պաշարպանություն, կանգնած են Վանոյի թիկունքին, ու մեր դեմ խաղ չկա: Վսյո»:

Այս խնջույքի ընթացքում Վանոն կրկին չի թաքցնում իր դժգոհությունը քարոզարշավից.

«Էդ փուպոյությունը, էդ անհասկացողությունը, որ կա իշխանության մեջ, մեր կառավարության, մեր Գերագույն խորհրդի մեջ, էդ մեծամասնությունը, որ մեկ ա՝ ծենը մեզ են փալու, ու մուրավորապես ոչխարի հասնող մեծամփությունը իշխող կուսակցության մեջ, որ, վերջին հաշվով, բանակը մեր թիկունքին կկանգնի...»:

Այս հանդիսության ընթացքում է Վանո Սիրադեղյանն անում իր հայտնի հայտարարությունը, որ իրեն հիշեցնելու են ամբողջ կյանքում.

«Պևրք ա կրակեինք, մի 50-100 հոգի պեւրք ա սպանեինք Ռոմվիտուն եթե երկրի գլխավոր հրամանատարի վրա են քշում, պեւրք ա գոնե 800 մարդ սպանես, ծիշը չի»:

Քիչ հետո նա մասամբ խմբագրում է իր ասած խոսքերը.

«Սրիպված 200-300-400 մարդ կսպանեինք, բայց երկար փարիներ, փասնամյակներ, դուրս չէինք գա դրա փակից»:

Ու թեև իր խոսքում անթաքույց հիշատակել էր իշխանության «տուպոյությունը», քիչ հետո պնդում է, որ սեպտեմբերի 25-ին տեղի ունեցածը հետևանք էր արտաքին «դավադրության», որը ոչ Տեր-Պետրոսյանը, ոչ ինքը չկարողացան կանխատեսել.

«Մեծ դավաժանություն ա եղել: Ես դա կապացուցեմ 2 տարի հետո: Էսօր պետք չի ապացուցել», – ասում է Վանոն:

«Զարաբաստիկ» ընտրությունները

Խնչոյքի ընթացքում գինովցած վիճակում ասված խոսքերը դժվար է բնականաբար ընդունել՝ որպես քաղաքական գործընթացների առկայության կամ բացակայության հիմք: Բայց, թվում է, Վանոն ու Վազգենը նաև իրենք իրենց արդարացնելու, թերևս, չգիտակցված ցանկություն ունեին: Որքան էլ հավաքի մասնակիցները փորձում են ինքնավստահ երևալ, ակնհայտ է, որ դրանից մեկ շաբաթ առաջ տեղի ունեցածը ցնցել էր բոլորին: Հատկանշական է, որ Վազգենը շատ ավելի կազմակերպված ու հավաք է խոսում, քան Վանոն, որը չի խորշում իր խոսքը առատորեն հայիոյանքներով համեմելուց, որոնց հասցեատերերի պակաս չկա՝ քաղաքական կուսակցություններից մինչև ԱՄՆ նախագահ Բիլ Բլինթոն:

1998 թվականին «Մարդու ժամանակը» հաղորդաշարի շրջանակում Վանո Սիրադեղյանը, անդրադառնալով 1996-ի ընտրություններին, դրանք որակում է «չարաբաստիկ».

«Ընտրություններից մեկ ամիս առաջ պարզ դարձավ, որ ընտրությունները ձախողվում են: Այնպիսի տրավոլություն էր նույնիսկ, որ հիմա, հեփին թվով, իմ ընկերներից շատերը, որոնք իշխանության մեջ չեն եղել, ասում են, որ այդքան ապաշնորհ քարոզարշավ միայն մի դեպքում կարող էր լինել. եթե նախագահը չէր ուզում ընտրվել: Բայց եթե չէր ուզում ընտրվել, շատ քաղաքակիրթ ձև կար, չպիտի թեկնածությունը դնել: Ոչ միայն չդներ, այլև հակառակորդին օգնել, որ անցնի: Իսկ այդպիսի բան չկար: Ուղղակի ապաշնորհություն էր ընտրությունների քարոզարշավը: 1996-ի անհամությունը ես վերագրում եմ Տեր-Պետրոսյանի հոգնածությանը. Արդեն սպառել էր իրեն, հոգնել էր: Երբ որ ընտրությունների արդյունքները հաղորդում էին, բոլորս նստած էինք ՀՀԸ-ի վարչության շենքում՝ Ռոբերտ Քոչարյանն էր, Լեոնարդ Պետրոսյանն էր, Արկադի Դուկասյանը, մենք բոլորս այնպեղ էինք՝ Սարգսյանը, Տեր-Պետրոսյանը, և սրանում էինք այդ

անմխիթար արվալները:

Վազգեն Սարգսյանին կանչեցի մյուս սենյակ: Իմ միակ հարցն էր՝ Լևոնը պատրաստ է երկրորդ փուլի գնալու: Վազգենն ասաց, որ պատրաստ չէ: Ես ուզում էի իմ փապվորությունը սրուգել: Ասաց՝ շուտ վերադառնանք, որ մեր առանձին խոսելու մասին կասկածներ չունենան: 1996-ի դեպքերից հետո նախագահն ընկավ եռամսյա դեպրեսիայի մեջ: Ես ասացի, որ գնում եմ: Իմ գնալը մի քիչ արագացրեց կառավարության կազմումը: Ամբողջ պեւրական համակարգն էր լուծարված, չէր աշխատում»:

Նախագահը Վանոյին հեռացնում է ՆԳՆ-ից

Վկայություններ կան, որ 1996 թվականի ընտրություններից հետո Լևոն Տեր-Պետրոսյանը մերժել է Վանոյի՝ իրեն վարչապետ նշանակելու առաջարկը:

Տիգրան Հակոբյանը հավաստում է առաջարկի իսկությունը՝ մանրամասնելով, սակայն, որ դրան դեմ էր ոչ միայն ՀՀԾ-ի վերնախավը, այլև փաստացի Վազգեն Սարգսյանը:

Ռուզան Տոնոյանը հաստատում է այդպիսի խոսակցություն եղել է: Արամ Աբրահամյանն էլ անդրադառնում է այն փաստին, որ 1996 թվականի հետընտրական դեպքերի ժամանակ հիմնական դերակատարությունը ոչ թե բանակինը կամ ոստիկանությանն էր, այլ երկրապահներին: Այդ շրջադարձային բեկումից հետո էր, որ և Լևոն Տեր-Պետրոսյանը, և Վազգենը գիտակցեցին, որ Նախագահն այլևս կախման մեջ է «Երկրապահ»-ից:

Ընտրություններից հետո Վանոյի և Վազգենի «ափանդական» հակասությունները վարչապետ Հրանտ Բազրադյանի հետ էլ ափելի էին սրվել: Վազգենն այդ մասին հրապարակավ չէր խոսում, իսկ Վանոն երբեմն ակնարկում էր: Ներքին գործերի նախարարի

պաշտոնում իր վերջին հարցազրույցը նա տվել էր ռուսաստանյան «Անձնագիր դեպի Նոր աշխարհ» ամսագրին, որում ասել էր.

«Հայաստանի կառավարության կազմում անհամաձայնություն կա տնտեսական բարեփոխումների վերաբերյալ: Պաշտոնատար անձինք չեն կարողանում համաձայնության գալ պետական սեփականության սեփականաշնորհման ծրագրի վերաբերյալ: Ինքս այդ սեփականաշնորհման որոշ դրվագներ չեմ խրախուսում: Ինձ անհանգստացնում է, որ պետական սեփականությունը գնահատվել է ավելի ցածր, քան հարկն էր, և կառավարության եկամուտներն ավելի ցածր էին: Կարծում եմ, որ սեփականաշնորհումը շտապողաբար է արվել»:

Ի պատասխան «ուժային» նախարարների հարաբերությունների մասին հարցի՝ Վանոն նշում է.

«Ժամանակ առ ժամանակ մեր միջև մրցակցության պես ինչ-որ բան լինում է: Բայց ես այնպես, ես մեր հարաբերությունները կորակեի որպես գործնական, կառուցողական և կոնֆիդենցիալ»:

Նման ոչ միանշանակ որակումներ պարունակող հարցազրույցի թարգմանությունը Հայաստանում լույս է տեսնում Նոյեմբերի 9-ին, երբ Վանո Սիրադեղյանն արդեն մեկ օր է, ինչ ներքին գործերի նախարար չէր:

Նոյեմբերի 4-ին Լևոն Տեր-Պետրոսյանը վարչապետի պաշտոնից ազատել էր Հրանտ Բագրատյանին «իր դիմումի համաձայն» և կառավարության նոր ղեկավար էր նշանակել Մեծ Բրիտանիայում Հայաստանի արտակարգ և լիազոր դեսպան Արմեն Սարգսյանին: Նոյեմբերի 8-ի հրամանագրերով նախագահը Վանո Սիրադեղյանին ազատել էր ներքին գործերի նախարարի պաշտոնից և նշանակել Էրևանի քաղաքապետ: Վազգեն Սարգսյանը պահպանել էր պաշտպանության նախարարի պաշտոնը: Մեկ այլ հրամանագրով նախագահը միավորել էր ՆԳՆ-ն և ԱԱԾ-ն և միավորված

Նախարարության ղեկավար էր նշանակել Սևրժ Սարգսյանին:

Գրող Վրեժ Իսրայելյանի որդին՝ Լիներ Իսրայելյանը, այսպիսի պատմություն է հիշում.

«Վանոն պապային էր պատմել 1996 թվականի ընտրություններից որոշ ժամանակ անց, պապան էլ՝ ինձ: Լևոն Տեր Պետրոսյանը հրավիրել էր Վանոյին, Վազգենին և Բարկեն Արարքյանին և ասել էր, որ ստեղծված իրավիճակից ելնելով՝ նրանցից մեկը պետք է հրաժարական տա: Տեսնելով, որ մյուսները ձայն չեն հանում՝ Վանոն ասում է, որ հրաժարական կտա: Պապային ասել էր՝ հոգու խորքում հույս ունեւ, որ Վազգենը դեմ կարտահայտվի: Բայց դա տեղի չունեցավ»:

Լևոն Տեր Պետրոսյանի, Վանոյի և Վազգենի փոխհարաբերությունները յուրովի է մեկնաբանում Վանուշ Շերմազանյանը: Վերջինիս համոզմամբ՝ «Լևոնը Վանոյի և Վազգենի նկատմամբ կիրառում էր «քաժանիր, որ տիրես» հայտնի բանաձևը, և որոշ ժամանակ դա արդյունավետ էր երկրի համար»:

«Քանի Վանոն ՆԳՆ նախարար էր, դա զսպում էր Վազգենի շրջապատի ախորժակները: Այնտեղ շատ ազատ մարդիկ կային, պատրաստ էին երկրի կեսը իրենցով անելու: Վանոն որ ՆԳՆ-ից գնաց, էլ զսպող ուժ չկար», - պնդում է Վանուշ Շերմազանյանը:

Նոյեմբերի 9-ին «Գոյոս Արմենիի» թերթը, վերլուծելով Վանո Սիրադեղյանի հեռացումը ՆԳՆ-ից և Վազգեն Սարգսյանի՝ պաշտոնին մնալը, գրում էր, որ «Պաշտպանության նախարարն այդպիսով դառնում է ամենահզոր ֆիգուրը՝ օժտված հսկայական լիազորություններով», և հավելում էր.

«Իսկադրելիք չէ, որ Սևրժ Սարգսյանը Վազգեն Սարգսյանի «մարդն» է»: Իր ճակատագրի այս ողբերգական կանխորոշվածությունից նա կարող է ազատվել թերևս միայն վերջինիս պաշտոնազրկման

դեպքում, ինչը, ինչպես պարզվեց վերջին օրերին, երազանք է»:

«Վանոն արտիստ է, երևույթ, տարերք»

ՆԳՆ-ից Երևանի քաղաքապետարան փոխադրվելուց մի քանի օր անց՝ 1996 թվականի նոյեմբերի 13-ին, լրանում է Վանո Սիրադեղյանի 50-ամյակը: «Առավոտ» թերթը դիմում է «Ղարաբաղ» կոմիտեի բոլոր անդամներին՝ խնդրելով արտահայտվել Վանոյի մասին: Արձագանքում են միայն երեքը՝ Բաբկեն Արարքցյանը, Աշոտ Մանուչարյանը և Լևոն Տեր-Պետրոսյանը:

«Վանո և Վանիկ Սմբատիչ» հոդվածում Աշոտ Մանուչարյանը, մասնավորապես, գրել էր.

«Կարևոր, հրատապ գործով մտա Լևոն Տեր-Պետրոսյանի առանձնասենյակ, ինչ-որ գիրք էր կարդում: Նա ինձ ասաց. «Անընդհատ գլուխես գովում, թե կարդացել ես բոլոր փիլիսոփաներին, մի ասույթ կարդամ, ասա՝ ով է գրել»: Բովանդակությունն այսպիսին էր. «Յուրաքանչյուր մարդ ուզում է անպայման իրենից հետո մի բան թողնել: Բայց դրա կարիքը բնավ չկա: Թող, գնա ու հանգիստ անցիր, իսկ եթե շատ է պետք, մի բան էլ վերցրու, հետո տար: Միայն թե մի աշխատիր մի բան թողնել»: Ես Պլատոնից սկսեցի, Պլոտինոսով ավարտեցի: Պարզվեց՝ Վանո Սիրադեղյանի գրքից է: Ինձ համար մինչև այսօր այս գրածի տեսանկյունից՝ անհասկանալի է՝ ինչո՞վ է հիմա զբաղված Սիրադեղյանը»:

Լևոն Տեր-Պետրոսյանն «Առավոտ»-ին տրամադրել էր մի պարբերություն.

«Վանոն սովորական մարդ չէ, քաղաքական գործիչ չէ, պաշտոնյա չէ: Վանոն արտիստ է, երևույթ, տարերք: Նրա հախուռնության տակ թաքնված է նրբազգաց հոգի և խորագետ զննող: Նրա աչքից չի վրիպում «ֆալշը», «սուռոգատը», «էռզացը»: Վանոն Վանո է»:

Մի քանի ամիս անց՝ 1997 թվականին, «Իզվեստիա»-ի թղթակից

Այբերտ Պրուտնիկի հետ գրույցում Լևոն Տեր-Պետրոսյանը նշում է. «Ավագակցությունը վերացավ, միլիցիան սկսեց օրենքներ խախտել: Բնապրեղևի Լր հասնում էիայեկտիկա Մի կողմից պետք է ուժեղացնել միլիցիան, մյուս կողմից, ավելի մեծ իշխանություն ստանալով, միլիցիան ինքն է սկսում օրենքներ խախտել: Խնդրի առաջին մասը՝ Վանոն փայլուն լուծեց, երկրորդը լուծել չկարողացավ: Այդ պատճառով էլ հեռացավ»:

Հովիկ Չարխչյանը, որը 1996 թվականին աշխատում էր ՊՆ լրատվության և քարոզչության վարչությունում, պատմում է, որ այդ տարի Վազգենը որոշել էր Վանոյի ծնունդը յուրահատուկ ձևով շնորհավորել.

«Որոշեց, որ այդ օրը բանակը երևանում և շրջակա տարածքներում 50 հազար ծառ կտնկի՝ ի նշանավորումն Վանոյի 50 ամյակի: Բանակը լցվել էր քաղաք, գինավորականները տարբեր այգիներում էին: Ասաց, որ իր հետ անընդհատ կապի մեջ լինեմ և աշխատանքի րնթացքի մասին տեղյակ պահեմ: Բջջային հեռախոսներ դեռ չկային. ռացիա էին տվել ինձ և ուղարկել էին Օսկերայի այգի, որտեղ հավաքվել էին գեներալները, գինավորները: Ինչ-որ մի բան խանգարում էր, որ պրոցեսը հարթ ընթանա՝ Նախ՝ տնկիներն էին ուշանում, հետո հստակեցված չէին հատվածները, որտեղ պիտի ծառատունկը կատարվեր: Կեսօրն արդեն անցել էր, քայց դեռ որևէ յուրջ գործ չէր արվել: Վազգենը կապվեց, հարցրեց՝ ինչպե՞ս է վիճակը: Ես էլ գեներալների հետ կանգնած եմ, ասում եմ՝ էստեղ խնդիրներ կան, աշխատանքն առաջ չի գնում: Սարսափելի գայրագավ, սկսեց գոռգոռալ: Բարձր խոսում է, ու ռացիայի միջից լսվում է: Ասում է՝ «Այդտեղ հավաքված խոշոր եղջերավորներին ասա, թող բոլորը շտապ, հենց հիմա գան ինձ մոտ»: Ինձ անհարմար վիճակի մեջ դրեց, չգիտեմ՝ Լը մարդկանց ոնց ասեմ, որ խոսքն իրենց է վերաբերում: Այրագ նստեցին մեքենաները, գնացին: Շատ չանցած՝ ամեն ինչ հունի մեջ ընկավ, ու մինչև օրվա վերջ ծառատունկը կատարվեց: Երեկոյան Լը, եթե չեմ սխալվում, Վազգենը «Զինում» ծրագրի եթերում Վանոյին շնորհավորեց»:

«Կարճ ա ես իմ ախպորը մենակ թողնեմ»

Երևանի քաղաքապետ Նշանակվելուց մոտ երկու շաբաթ անց Վանոն հրավիրում է Հայաստան վերադառնալ նկարիչ Սամվել Սևադային ու Արթուր Մեսչանին և զբաղեցնել մայրաքաղաքի գլխավոր նկարչի և գլխավոր ծարտարապետի պաշտոնները:

«Ինկտենքերի 6-ին՝ գիշերը, Ամերիկայից եկա, առավոտյան սյուդեն աշխատանքի էի,- պատմում է Սամվել Սևադան:- Վանոն սուսաց. «Կարճ ես կազմակերպել՝ մի հատ լավ տոնաձառ դնենք, Սովետի քանդվելուց հետո ժողովուրդը տոնաձառի երես չի տեսել»: Դուացինք, Իջևանի անտառներից ծառեր բերեցինք: Ամերիկա լյանգեցի, Խաչիկ Խաչիկյան անունով միլիոնատեր մի ընկեր ունեմ, էն լույսերից ուզեցի, որ Ամերիկայում ծառերին փաթաթում են: Ուղարկեց, տոնաձառը հավաքեցինք, բեմ դրեցինք, Վանոն կարգադրեց. 10 տակառ գինի բերեցին, որ մարդիկ խմեն: Ամենալավ դերասաններին ընդգրկեցինք: Ես էլ Ձմեռ պապ էի դառել: Էսքան չլավագու էինք արել էդ միջոցառումը, որ ժողովուրդը եկել, լցվել էր՝ հրապարակում սարսափելի վիճակ էր: Ու դա հեռարձակվում էր ուղիղ եթերով: Ես, շատ վախեցած, տոնաձառի հետևն անցա, սկսեցի անհանգիստ ծխել: Այդ ժամանակ ասեկոսենք էին շրջում, որ Վանոյի ու Վազգենի միջև հակամարտություն կա, չեն շփվում: Ըստ երևույթին՝ կար էդպիսի բան. ոնց որ ասում են՝ առանց կրակ ծուխ չի լինում: Ուրեմն՝ ես անհանգիստ ծխում եմ տոնաձառի հետևը, մեկ էլ՝ մթության մեջ մեկը հետևից ինձ պինդ գրկեց: Շուտ լյամ, տեսնեմ՝ Վազգենը: Նորից փաթաթվեցինք իրար, բարևեցինք: Սուսաց. «Վախենում ես, որ մի բան լինի»: Ասացի. «Հա, շատ եմ վախենում, ժողովուրդը չի հանգստանում»: Ասաց. «Մի վախեցի, յուրով «ցեպ» ենք տվել հրապարակը, վատ բան չի լինի»: Վերջում էլ ավելացրեց. «Կարճ ա՝ ես իմ ախպորը մենակ թողնեմ»: Իհարկե, Լևոնյին նկատի ուներ: Եվ դա ինձ շատ դուր եկավ, սրտիս նստեց»: